CEUPRESS

Această ediţie a fost publicată cu sprijinul Central European University Translation Project, finanţat de OSI-Zug Foundation, si contribuţia Center for Publishing Development din cadrul Open Society Institute - Budapesta, precum şi a Fundaţiei pentru o Societate Deschisă România.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale
KEANE, JOHN
Mass-media şi democraţia / John Keane. - Iaşi: Institutul European, 2000 (Euronovis)
184p.; 19,5 cm.-(Secolul XX)
ISBN 973-611-139-3

659.3:321.7

JOHN KEANE

MASS-MEDIA ŞI

DEMOCRAŢIA

Traducere de Alina Doica
Prefaţă de Mihai Dinu

John Keane, *The Media and Democracy*
Polity Press in association vvith Blackwell Publishers Ltd. 1998
O John Keane 1991
© Institutul European Iaşi pentru prezenta ediţie în limba română
ISBN 973-611-139-3 PRINTED IN ROMÂNIA

INSTITUTUL EUROPEAN
2000

STUDIU INTRODUCTIV

O carte bună se recomandă singură. Totuşi, pentru cititorul de astăzi, aflat în permanentă criză de timp şi expus unui neîncetat bombardament mediatic, o minimă informaţie prealabilă e întotdeauna binevenită. Cu atît mai mult într-un domeniu în care oferta editorială abundă, aşa cum se întîmplă în prezent cu cărţile de politologie şi cu cele referitoare la comunicarea prin mass-media, domenii a căror actualitate nu mai trebuie demonstrată. Interesul volumului de faţă constă tocmai în realizarea sintezei acestor două direcţii prioritare din ştiinţele sociale contemporane.

Puţini alţi autori au fost mai îndreptăţiţi să abordeze un subiect atît de fierbinte precum relaţiile dintre democraţie şi presă, fie ea scrisă ori audiovizială, decît profesorul John Keane, politolog de reputaţie internaţională şi director al importantului Centru pentru Studiul Democraţiei *de pe Ungă Universitatea din Cambridge. Simpla enumerare a cîtorva dintre titlurile cărţilor pe care Ie-a publicat în ultimele două decenii vorbeşte de la sine despre preocupările şi competenţele*

autorului: Viaţa publică şi capitalismul tîrziu *(1984),* Democraţie şi societate civilă *(1988),* Mass-media şi democraţia *(1991),* Tom Paine: o biografie politică *(1995),* Despre violenţă *(1996),* Societatea civilă: imagini vechi, perspective noi *(1998),* Vaclav Havel: o tragedie politică în şase acte *(1999).*

Bun cunoscător al începuturilor istoriei democraţiei moderne (o bună parte dintre studiile sale sînt dedicate apariţiei, în Europa şi America secolelor XVII şi XVIII, a unor noi

concepte politice, ca republicanismul, laicitatea, drepturile cetăţeneşti), John Keane este interesat totodată de evoluţiile contemporane (amploarea integrimului islamic, specificitatea regimurilorpost-comuniste din Europa Centrală şi de Est). El ştie prea bine că democraţiile actuale, mult mai multe şi mai diversificate decît în urmă cu 200 de ani, nu mai corespund decît într-o măsură relativă modelului conceput de iluminiştii francezi sau de părinţii Constituţiei americane. Cît despre presă, aceasta a suferit, de-a lungul aceleiaşi perioade, o evoluţie atît de spectaculoasă încît afirmaţia că nici jurnalismul nu mai este astăzi ce a fost sună aproape comic şi nu mai necesită un alt argument decît simpla evidenţă. Dar dacă ambii termeni ai problemei şi-au schimbat în timp conţinutul şi statutul, era de aşteptat ca şi relaţia lor reciprocă să fi suferit modificări sensibile. Or, tocmai de identificarea şi analiza corectă a acestor reaşezări depinde viitorul raporturilor presei cu statul şi societatea, domeniu prioritar de interes al scrierilor lui Keane şi, în particular, al cercetării de faţă.

In vremea copilăriei jurnalismului, *principalul adversar cu care îi era dat acestuia să se confrunte, am numit* cenzura, *avea deja o vîrstă multiseculară. De la decizia Areopagului atenian de a încredinţa focului cărţile sofistului Protagoras trecuseră două milenii bune, pe parcursul cărora nenumăraţi autori avuseseră de înfruntat punerea la index sau mutilarea cărţilor lor de foarfecă vigilentă a cenzorului. Pentru unii oameni de presă era vital să poată demonstra autorităţilor caracterul natural şi legitim al libertăţii de exprimare prin scris, drept de atîtea ori încălcat în trecut. Acestui mod în care au încercat să o facă cei mai proeminenţi dintre ei (John Milton, John Locke, Jeremy Bentham sau John Mill) îi dedică John Keane o succintă dar sistematică retrospectivă istorică.*

El evidenţiază un număr de patru tipuri de argumente menite să justifice necesitatea unei prese libere: cel teologic, *întemeiat pe ideea originii divine a raţiunii şi, implicit, a discernămîntului de care Dumnezeu însuşi ne cere să facem uz, cel al* dreptului natural *de a judeca faptele guvernanţilor, cel al*

utilitarismului, *potrivit căruia bunăstarea cetăţenilor depinde de limitarea tendinţei „fireşti" a puterii politice de a evolua spre despotism şi, în fine, cel bazat pe obligaţia morală a căutării* adevărului, *care, mai devreme sau mai tîrziu, va trebui să se impună. Keane observă însă, cu dreptate, că diversitatea acestor puncte de vedere era departe de a servi cauza comună pentru care luptau autorii evocaţi, tocmai din pricina incompatibilităţii filosofice a poziţiilor adoptate de aceştia. In plus, afirmarea dogmatică a uneia dintre tezele menţionate contrazicea însăşi pledoaria lor pentru toleranţă, dîndapă la moară susţinătorilor dreptului statului de a limita libertatea de exprimare a opiniilor.*

Keane mai observă, de asemenea, că ideea de libertate „ a presei şi a cuvîntului" (aşa cum apare ea textual în renumitul prim amendament al Constituţiei SUA) fusese concepută în termenii dreptului fiecăruia de a-şiface cunoscut nestingherit părerile, perspectivă utopică, întrucît nici atunci şi nici în veacurile următoare mijloacele de comunicare nu s-au aflat la dispoziţia tuturor cetăţenilor, ci numai a unui număr relativ restrîns de indivizi, exponenţi, mai mult sau mai puţin reprezentativi, ai acelora. Ei păreau astfel să ignore diferenţa dintre comunicarea publică *din cetatea antică, unde agora se afla la dispoziţia tuturor celor care aveau ceva de spus, şi comunicarea* mediatică *din democraţiile moderne, în care, aşa cum o indică termenul însuşi, între sursele de informaţie şi receptorii acesteia se interpun* mediile, *mijlocitoare, nu întotdeauna fidele, ale interacţiunii sociale.*

în legătură cu acest ultim aspect, surprinde faptul că majoritatea teoreticienilor presei din perioada auroralã a istoriei sale, deşi perfect conştienţi de posibilitatea ca „aleşii poporului" să trădeze interesele acestuia, nici măcar nu întrezăreau un alt risc similar: acela ca, la rîndul ei, presa liberă să nu îi reprezinte în mod corect pe cetăţeni. De aici şi tabloul naiv, simplist, pe care îl trasează aceştia virtuţilor pieţei mediatice, văzută idealizat ca „ o enclavă de cinste, adevăr şi integritate într-o lume de maşinaţii oculte, despotice şi aro-

gantă ", imagine ce justifica pe deplin, în ochii lor, necesitatea imperioasă a privatizării presei.

Supunînd unei critici nuanţate carenţele acestor teze, Kean nu uită să inventarieze însă şi acele puncte comune care au constituit o achiziţie definitivă a teoriei moderne a presei: încrederea în discernămîntul individului, în rolul benefic al societăţii civile şi al concurenţei în lupta împotriva intervenţiei excesive a puterii de stat pe piaţa informaţiilor. Aceleaşi idei, diferit ambalate, se regăsesc astăzi în pledoariile teoreticienilor „ dereglementării", pe care autorul le supune, la rîndul lor, unei examinări dintre cele mai atente.

Cu precădere în domeniul audiovizual, ideea generoasă a concurenţei libere a agenţilor mediatici se vede astăzi serios ameninţată de influenţa negativă a comercialului asupra calităţii emisiunilor. E probabil că cititorul român cultivat va adera fără reţineri la punctul de vedere exprimat de fraza: „Din moment ce alternativa între mai multe canale înseamnă de fapt mai multe canale transmiţînd aceleaşi aiureli -jocuri ieftine, reluări sincronizate, programe de divertisment care seamănă cu reclamele - «mai multe alternative» va însemna audiovizual mai prost, nicidecum mai bun".

Tendinţa, uşor perceptibilă pentru orice telespectator, de transformare a televiziuni/or în echivalente ale ziarelor de scandal nu poate fi revendicată, aşadar, ca un fenomen românesc, iar corectarea ei prin efectul concurenţei se dovedeşte deja, şi la noi, o pură iluzie. Această situaţie pare să îi fie binecunoscută lui John Keane, din moment ce, discutînd despre efectul politicilor liberale în mass-media, notează că: „ uneori dereglementarea derivă un fel de capitalism sălbatic, de tipul celui creat de revoluţiile de catifea din Europa Centrală şi de Est".

Competiţia liberă mai are drept consecinţă şi concentrarea capitalului mass-media, cu urmări cunoscute, nu numai din istorie (autorul citează dispariţia aproape totală a presei independente în Franţa postbelică), ci şi din stricta actualitate. Compania Murdoch, posesoare a unui număr considerabil de ziare de mare tiraj, edituri, case de producţie cinematografică

şi canale de televiziune de pe cuprinsul a patru continente, controlează astăzi, bunăoară, majoritatea presei britanice şi australiene.

Merită să menţionăm şi faptul că, în cei numai cîţiva ani care au trecut de la apariţia cărţii lui John Keane, imperiul Murdoch s-a mai extins încă şi chiar de o manieră spectaculoasă. Dacă autorul nostru se arăta scandalizat, în urmă cu mai puţin de un deceniu, de acapararea de către acesta a o treime din tirajul ziarelor britanice, astăzi procentul s-a dublaţii). Cifra de afaceri a concernului News Corporation *a depăşit 10 miliarde de dolari anual, iar printre proprietăţile sale se numără 40% din reţeaua engleză de televiziune prin cablu, canalul prin satelit* Star TV, *care difuzează cîteva zeci de programe în Japonia, China, India, Sud-Estul asiatic şi Estul african, celebra campanie cinematograficăTwentieth* Century Fox, *aceasta pentru a nu mai pomeni de imensele investiţii făcute recent în telefonia digitală şi internet. O dezvoltare tentaculară asemănătoare au avut, în ultima vreme, grupurile americane* Time-Warner[1], Disney-ABC, *grupul german* Bertelsmann *(ajuns în 1998 al treilea gigant mondial în domeniul comunicaţiilor şi aflat în plină expansiune) şi multe altele.*

Precum se vede, evoluţiile cele mai recente ale peisajului mediatic global confirmă tendinţele monopoliste constatate de John Keane şi pun sub semnul întrebării capacitatea modelului concurenţial neîngrădit de a asigura libertatea reală a presei, aşa cum o întrevedeau părinţii ei fondatori, deoarece, potrivit observaţiei pertinente a lui A.J. Liebling, „libertatea

---

[1] într-o singură frază, John Keane spune totul despre imensa putere mediatică a acestui „magnat al magnaţilor": „Proprietăţile sînt atît de întinse încît Time Warner, după ce a dispus ca un ziarist al său să scrie o carte, ar putea să o publice şi să o lanseze la o editută proprie, să îi facă recenzia în revistele Time Warner şi să facă un film după ea la studiourile Time Warner, care la rîndul său ar putea fi subiectul unor discuţii, interviuri şi emisiuni transmise prin cablu de televiziunile Time Warner".

presei este destinată exclusiv celor care posedă un loc pe piaţă ".

Un alt fenomen contemporan care impietează tot mai mult asupra libertăţii de informare şi expresie, exercitînd o formă subtilă de cenzură asupra audiovizualului, este publicitatea. Ea a ajuns treptat să influenţeze semnificativ, adesea chiar hotărîtor, politica de programe, transformînd o bună parte dintre emisiuni în veritabile ancillae publicitatis. *Interesate prioritar în creşterea audienţei, pentru ca discursul publicitar să ajungă la cunoştinţa cît mai multor telespectatori, firmele de profil încurajează, atunci cîndnu impun de-a dreptul, donarea acelor tipuri de emisiuni care sînt cel mai mult gustate, consecinţa fiind limitarea drastică a programelor destinate unor subiecte speciale sau controversate. Se ajunge astfel la uniformizarea şi sărăcirea tematică a emisiunilor, preferîndu-se sistematic tot ceea ce favorizează consumator ismul, ca mod de viaţă recomandat sau, mai degrabă, inoculat publicului, pentru a servi intereselor economice ale sponsorilor canalului.*

Este motivul pentru care John Keane consideră că trebuie să ia atitudine împotriva „ discursului de corporaţie ", pe care îl socoteşte o gravă ameninţare la adresa libertăţii de comunicare. Faptul că acest discurs constituie un produs al liberei concurenţe evidenţiază eroarea teoreticienilor dereglementării, care pun semnul egalităţii între piaţa liberă şi adevărata libertate de comunicare, ceea ce îl determină pe autor să se declare în favoarea unui model public actualizat, pe care îl descrie şi argumentează în finalul cărţii sale.

Demonstraţia aserţiunii potrivit căreia „competiţia de piaţă produce cenzură de piaţă " este urmată de analiza altor cinci tipuri de cenzură, de data aceasta de factură politică, legate, respectiv, de comportamentul statului în situaţiile de criză, de caracterul secret al activităţilor unor organe poliţieneşti şi militare aflate în afara controlului opiniei publice, de falsificarea intenţionată a unor informaţii de către însăşi administraţia de stat, de foarte costisitoarea publicitate guvernamentală (cifrată, de exemplu, în Marea Britanie, la

nu mai puţin de 200 de milioane de lire sterline pe an) şi de confidenţialitatea datelor privind activităţile unor organizaţii cu caracter corporatist (sindicate, organizaţii profesionale) şi ale unor grupuri de interese, ce scapă, de asemenea, în parte sau total, supravegherii celei de a patra puteri.

In privinţa acestora, John Keane reproşează adepţilor liberalismului pieţei o atitudine contradictorie, chiar paradoxală. Renunţînd la clasicullaissezfaire, care, aplicat întocmai, ar fi trebuit să însemne şi acces liber la informaţii, ei privesc cu ostilitate încercările opiniei publice de a limita propensiunea guvernanţilor către secreiomanie. Separe că în acest domeniu concepţia ilustrată de deviza liberală trece în urma ideii conservatoare de suveranitate absolută a statului, considerat ca îndreptăţit să îşi ţină în ignoranţă proprii cetăţeni atunci cînd este vorba de „ interese politice superioare ".

Oferă însă modelul mijloacelor de comunicare văzute ca serviciu public o alternativă viabilă la teza dereglementării? Informa sa consacrată şi, în fond, intrată deja în desuetudine, categoric nu. Unele dintre argumentele iniţiale aduse în favoarea acestui model, precum bunăoară argumentul tehnologic, bazat pe credinţa într-o ipotetică penurie de frecvenţe disponibile care ar justifica „monopolul natural" al statului, s-au evaporat de la sine o dată cu dezvoltarea transmisiilor prin satelit şi a reţelelor de televiziune prin cablu. Altele, precum mereu invocatul imperativ al calităţii, pe care numai un post public ar putea-o menţine la un standard suficient de ridicat, se pretează la tot soiul de interpretări contradictorii, conceptul însuşi de calitate neputîndfi definit în absolut, ci doar în raport cu o anumită categorie de consumatori.

Adepţii liberalismului de piaţă pot oricînd, şi o şi fac de altfel, că singurul criteriu obiectiv de evaluare a calităţii unui produs este numărul de indivizi dispuşi să îl achiziţioneze. Privite prin acesta prismă, telenovelele, transmisiile sportive şi jocurile de tip bingo ilistrează nivelul cel mai de sus al calităţii televizuale. E greu de grezut însă că se vor găsi mulţi teoreticieni ai comunicării mediatice dispuşi să accepte un atare

sofism. Pe de altă parte însă, ar fi absurd să se militeze necondiţionat pentru furnizarea de emisiuni de înalt nivel ştiinţific sau filosofic, destinate unor minorităţi restrînse, ceea ce ar reveni, în termeni comerciali, la promovarea unor produse deficitare la capitolul desfacere.

Strategia pe care o propune John Keane, în vederea depăşirii acestui impas, este un soi de sinteză hegeliană menită să integreze creator atît teza tradiţională a liberalismului mediatic cît şi antiteza modelului public rigid. Dar pentru ca un asemenea mariaj dificil să funcţioneze, el trebuie să ţină seamă de importantele schimbări social-politice intervenite în lume de-a lungul ultimelor decenii. Cele mai însemnate dintre acestea sînt, neîndoielnic, modificarea raporturilor dintre stat şi societatea civilă şi apariţia, pe plan extern, a unor structuri transnaţionale ale căror decizii prevalează asupra celor ale autorităţii interne. Ambele tendinţe acţionează, precum se vede, în sensul reducerii puterii, în trecutcvasidiscreţionare, a ,,statului suveran ".

Oprimă exigenţă a noului model ar fi detronarea guvernelor de pe poziţia autoasumată de mandatar legitim şi cenzor al informaţiilor. Mai mult decît atît, este de dorit ca în viitor cumpăna să se aplece în favoarea cetăţeanului, astfel încît accesul liber al acestuia la orice fel de date care l-ar putea interesa să constituie regula, iar nu excepţia. Totodată, dreptul său la replică să fie considerat inviolabil, simultan cu limitarea dreptului la replică al autorităţilor de stat, ce au ajuns astăzi să impună adeseori mijloacelor de comunicare obligaţia de a publica in extenso „ răspunsuri" adresate opiniei publice, care nu sînt, în realitate, altceva decît materiale mascate de propagandă politică.

Un rol important ar trebui să îl joace, în acest context, elaborarea unei legislaţii clare a dreptului la protecţie informaţională, a cărei piatră de temelie a fost deja pusă prin adoptarea, în 1985, a „ Convenţiei europene asupra protejării datelor ". In spiritul acestei reglementări, cetăţeanului trebuie să i se ofere dreptul de acces la toate dosarele aflate în posesia statului sau a societăţii civile care îl privesc personal, tocmai

pentru ca el să poată verifica dacă informaţiile aflate acolo sînt corecte şi să le aducă eventuale amendări, fără afectarea confidenţialităţii acestora. E o problemă pe care, în ţările ex-comuniste europene, printre care şi România, au avut-o de rezolvat autorii legilor privind accesul la dosarele întocmite de fostele servicii secrete ale statului totalitar.

Cît despre cea de a doua exigenţă, aceasta se leagă de declinul suveranităţii statelor subsecvent procesului actual de globalizare. De fapt, în acest caz, modelul comunicaţional se află în ciudata poziţie de a vedea nevoit să se adapteze unei situaţii pe care a creat-o însăşi dezvoltarea mijloacelor de comunicare, întrucît tocmai evoluţia acestora este aceea care a făcut şi face posibilă şi în continuare concretizarea iniţiativelor mondialiste. Consumatorii de informaţii furnizate de internet şi de transmisiile prin satelit trăiesc deja, la drept vorbind, într-un spaţiu simbolic de factura unui suprastat virtual ce depăşeşte cu mult frontierele naţionale. Ei sînt astfel pregătiţi pentru destinul „ cosmopolit" de cetăţeni ai unei lumi integrate (din nefericire, probabil şi puternic uniformizate). Perspectiva ca statul să renunţe la unele dintre prerogativele sale tradiţionale în beneficiul unor organizaţii suprastatale nu va avea deci darul să îi îngrijoreze şi e de presupus că ei vor accepta cu uşurinţă o situaţie pe care John Keane o asemuieşte, nu fără dreptate, cu modelul politic medieval al autorităţii partajate pe scara ierarhică a unor suzeranităţi suprapuse.

Pe de altă parte, slăbirea puterii statului favorizează apariţia şi diversificarea centrelor interne de putere, ceea ce face tot mai improbabilă monopolizarea mijloacelor de comunicare de către o forţă sau alta, ce şi-ar dori eventual imprimarea unei direcţii politice radicale. Noul pluralism va constitui, aşadar, un garant împotriva derapajelor extremiste şi, în consecinţă, un sprijin pentru democraţie.

în ceea de priveşte dependenţa mass-media de ,,forţe de piaţă ", John Keane nu pare deloc sigur că s-ar afla în posesia unei soluţii clare a problemei. O recunoaşte, de altminteri,

el însuşi atunci cînd scrie: „Este greu de precizat ce strategii de reglementare şi suspendare a pieţei au capacitatea de a extinde libertatea de comunicare ". Este însă convins de necesitatea imperioasă a decomercializării, proces de neconceput în afara unei intervenţii hotărîte a statului, care va avea nevoie pentru aceasta de un cadru legal şi constituţional sensibil modificat în raport cu cele actuale. El îşi pune, în acest sens, speranţa în „ crearea unor organisme de reglementare supranaţionale, cu răspundere politică, capabile de a trata probleme ca proprietatea, publicitatea, tarifele sau condiţiile de accesare a reţelelor ", precum şi în consolidarea instituţiilor media ale societăţii civile, de tip non-profit, care să se bucure de facilităţi financiare din partea statului, după modelul german al canalelor „ deschise ", cu acces public neîngrădit (Offene Kanăle).

Tot în ideea elaborării unei reţele mass-media necontrolate nici de stat, dar nici de piaţă, John Keane mai propune şi strategia originală a oferirii prin rotaţie în sistem leasing *a echipamentelor necesare pentru editare şi transmisie, utilizatorii temporari ai acestora angajîndu-se să le returneze, la termenul prevăzut în contract, proprietarilor publici. Sînt însă lesne de imaginat dificultăţile practice şi juridice ale unui atare sistem, a cărui implementare necesită rezolvarea prealabilă a unei sumedenii de probleme asupra cărora nu este locul să insistăm aici.*

Capitolul final al cărţii readuce în discuţie problematica politologică abordată în debutul acesteia. Constatarea că pluralismul mediatic face posibilă exprimarea în spaţiu public numai a anumitor cetăţeni şi transformarea celorlalţi în receptori pasivi îl obligă pe autor să reia tema, deja abordată într-o carte anterioară **(Democracy** and **Civil** Society*), a modului în care trebuie înţeles conceptul de democraţie. Nu credem că greşim dacă afirmăm că, pentru amatorii defilosofie*

* **în** curs de apariţie la Editura Institutul European (n.red.).

politică, perspectiva autorului apare, mai degrabă, drept dezamăgitoare.

El concepe democraţia cape un sistem de reguli şi proceduri de luare a deciziilor ce nu pot fi derivate din nici un principiu superior. Potrivit acestei viziuni, este de preferat ca modelul democratic, aflat astăzi într-o perceptibilă criză de identitate, să nu şi-o caute în afara propriilor sale mecanisme, ca, deplidă, într-o doctrină asupra naturii umane sau a raporturilor acesteia cu vreo realitate transcendentă. Un anumit pozitivism sociologic impregnează întreaga viziune a lui Keane, adept hotărît al ideii că „ democraţia poate supravieţui şi înflori şi fără speculaţii filosofice ".

Privilegierea empiricului în raport cu simbolicul, a soluţiilor conjucturale în raport cu căutarea de adevăruri universal valabile îl determină să prefere apărarea democraţiei de pe poziţia unei logici a KOapoq-ului, asemănătoare celei promovate de sofiştii greci, mai degrabă decît din perspectiva platonică a unor idei absolute.

Ar mai fi de observat şi faptul că analiza raporturilor actuale dintre democraţie şi mass-media nu poate relua discuţia asupra relaţiilor dintre puterile statului contemporan, aflate astăzi în rapoturi de forţă sensibil diferite de cele din vremea definirii lor de către Montesquieu. Poate că ar merita să fie luată în considerare, în acesta ordine de idei, opinia lui Ignacio Ramonet potrivit căreia puterea politică vine acum abia în rîndul al treilea, după puterea economică şi cea mediatică. Dacă lucrurile stau cu adevărat astfel, atunci marja de acţiune a autorităţilor chemate să pună în practică ideea modelului public revizuit propus de John Keane se dovedeşte destul de redusă.

Dar cum nimeni nu este profet în satul său global, cum ar spune Marshall McLuhan, nu este deloc imposibil ca previziunile autorului să se împlinească într-un viitor mai mult sau mai puţin îndepărtat. Oricum, parcurgerea cărţii sale, deopotrivă doctă şi accesibilă, limpede şi plină de substanţă, constituie o lectură incitantă, ce prezintă, între altele, şi calitatea de

a deschide gustul cititorului pentru alte contribuţii aparţinînd aceleiaşi sfere de preocupări. Iniţiativa editurii Institutul European *de a publica acest volum este de aceea cum nu se poate mai binevenită.*

-

Prof. univ. dr. Mihai DINU

PREFAŢĂ

Eseul de faţă este un ghid pentru reevaluarea relaţiei dintre mass-media şi democraţie. El încearcă să răspundă la o serie de întrebări spinoase: care este originea idealurilor moderne ale libertăţii faţă de cenzura de stat şi ale „libertăţii presei"? Au fost ele distruse în secolul al XX-lea de noi forme de cenzură de stat, de apariţia trusturilor internaţionale de presă sau de dezvoltarea mediilor de comunicare electronice? Noile tehnologii digitale sprijină sau stau în calea acestor idealuri? Comunicarea liberă şi egală a cetăţenilor prin mass-media este un ideal realizabil la sfîrşitul secolului al XX-lea?

Aceste întrebări au fost ignorate atît de studiile sociale recente, cît şi de universul tensionat, aflat mereu cu sufletul la gură, al presei scrise sau electronice. Analiştii politici discută în mod abstract despre sensul conceptelor de dreptate, libertate,

comunitate şi democraţie, convinşi că mass-media fie nu are relevanţă pentru domeniul lor, fie are tendinţa de a vulgariza totul, fie constituie un subiect de conversaţie sau de amuzament în afara orelor de program. Sociologii şi analiştii mass-media studiază reacţiile publicului, formarea gusturilor, efectele ideologice ale trusturilor de presă sau impactul cultural al noilor tehnologii informaţionale. Intelectualii excentrici prezic sfîrşitul erei erudiţiei şi dominarea vieţii contemporane de către magnaţi mass-media care vînd cultură instant la bucată. Intre timp, reporterii predau articole editorilor, iar realizatorii de programe negociază cu directorii. Disk-jockey-ii pompează muzică. Producătorii se concentrează asupra audienţei programelor, asupra deţinerii de cît mai multe mijloacele de comuni-

care şi reglementării transmisiunilor prin cablu sau satelit. Cu toate acestea, aproape nimeni nu îşi pune întrebări esenţiale asupra relaţiei dintre idealurile şi instituţiile democratice şi mass-media contemporane. în ciuda centralizării sistemelor de comunicare în democraţiile occidentale, a faptului că au înlocuit parţial biserica, partidele politice şi sindicatele ca mijloace de formare şi reprezentare a opiniilor, întrebările în legătură cu sensul libertăţii şi egalităţii în comunicare par îngrozitor de demodate.

Excepţia tulburătoare o reprezintă economia de piaţă, în ultimii ani, susţinătorii „dereglementării" din ţări ca SUA, Italia, Germania sau Marea Britanie au monopolizat dezbaterile publice despre viitorul mijloacelor de comunicare. Ei au pus sub semnul întrebării amestecul mijloacelor publice şi particulare de comunicare ce operează în cadrul unui stat naţional. Limbajul lor a declanşat o criză în interpretările etatiste ale acestora. Economia de piaţă dă fiori posturilor publice administrate de stat. în fostele ţări comuniste, Polonia, Ungaria, Republicile Cehă şi Slovacă, economia de piaţă se bucură de o popularitate incredibilă. Liberalii s-au asigurat că strategiile publice în legătură cu presa scrisă şi mai ales cu audio-vizualul şi telecomunicaţiile sînt formulate în vechii termeni ai opţiunii individuale, dereglementării şi competiţiei de piaţă. Ei anunţă zorii unei ere a comunicaţiilor caracterizate de „libertatea opţiunii, şi nu de reglementare şi imposibilitatea de a alege" (Rupert Murdoch).

Prezenta lucrare critică asemenea afirmaţii şi plasează originea lor în luptele, de la începutul epocii moderne, pentru „libertatea presei" şi împotriva despotismului de stat. Demonstrează în ce mod pledoaria contemporană a liberalismului în favoarea libertăţii de comunicare este pervertită de fetişismul acestuia pentru „competiţia de piaţă", care produce întotdeauna cenzură de piaţă, dar lasă neatinsă de obicei problema cenzurii politice. Eseul de faţă pune într-o nouă lumină creşterea îngrijorătoare şi incontrolabilă a „guvernării pe dibuite" în toate democraţiile occidentale şi propune noi modalităţi de neutralizare a

acestor mecanisme statale de reglementare şi distorsionare a producerii şi schimbului de opinii între cetăţeni. El semnalează şi declinul îndelungat şi ireversibil al mijloacelor de comunicare publice. Pune sub semnul întrebării justificările convenţionale ale mijloacelor publice de informare, cum ar fi că ele constituie un „monopol natural" sau că sînt garanţia unor programe „echilibrate" şi „de calitate". Dar, spre deosebire de economia de piaţă, acest eseu nu cîntă prohodul modelului public. Aprofundînd argumentaţia lucrărilor mele precedente, *Public Life and Late Capitalism* şi *Democracy and Civil Society,* el schiţează un model public cu totul nou, ce ar facilita existenţa unei comunităţi reale de forme de viaţă, gusturi şi opinii. Se spune despre comunicaţiile în masă că urmăresc să împuternicească o pluralitate de cetăţeni care nu sînt guvernaţi nici de state nedemocratice, nici de forţe de piaţă nedemocratice. Mass-media ar trebui să existe pentru folosul şi divertismentul public, nu pentru profiturile guvernanţilor sau ale oamenilor de afaceri. Noul model public este reprezentativ pentru modul în care am gîndit relaţia dintre mass-media şi democraţie. El admite faptul că la scară socială structurile reprezentative de comunicare nu pot fi ignorate. De asemenea, la fel ca în cazul guvernării reprezentative, pericolele comunicării iresponsabile ameninţă permanent societăţile democratice. Eseul impune o reconsiderare a faimosului Prim amendament american („Congresul nu poate emite nici o lege ... care să îngrădească libertatea cuvîntului sau a presei") şi antrenează nevoia unor noi metode pentru a supraveghea puterea incontrolabilă de stat. El arată şi faptul că un model public revizuit necesită dezvoltarea unor mijloace de comunicare independente şi faţă de stat, şi faţă de piaţă. Acestea ar avea rolul unui spin în coasta puterii de stat şi funcţia de mijloace primare de comunicare pentru cetăţenii aparţinînd unei societăţi civile diversificate şi organizate orizontal. Se acordă un interes deosebit potenţialului democratic al noilor tehnologii microelectronice, care sporesc importanţa receptării individuale ca alternativă la modelele convenţionale de transmisie şi „popularizează" anumite unelte de comunicare,

încurajînd percepţia acesteia ca flux continuu de informaţii în reţelele sferei publice, maj degrabă decît ca bunuri distincte ce pot fi deţinute, controlate şi manipulate pentru a obţine profit.

In fine, eseul continuă preocuparea mea de o viaţă pentru democraţie. El propune o abordare nouă, non-fundamentalistă a relaţiei dintre democraţie şi mass-media. Urmărind să stimuleze imaginaţia democratică actuală, el furnizează argumente nedogmatice în favoarea compatibilităţii şi superiorităţii procedurilor democratice şi a mijloacelor de comunicare publice. Enumera avantajele şi efectele potenţial periculoase ale unui model public revizuit în societăţile atinse de „riscuri". Demonstrează că „libertatea de comunicare" înseamnă un mănunchi de libertăţi aflate în conflict. în fine, afirmă că libertatea şi egalitatea în comunicare nu sînt uşor de realizat. Pornografia ar trebui doar controlată sau de-a dreptul scoasă în afara legii? Are statul dreptul legal de a defini „calomnia instigatoare"? în ce măsură ar trebui să depindă finanţele mijloacelor de comunicare de publicitate? Cum îşi pot exercita cel mai bine cetăţenii dreptul la replică faţă de reprezentanţii lor din mâss-media? Există situaţii în care libertatea de expresie îngrădeşte libertatea de expresie? Eseul sugerează că întrebările de acest tip nu pot fi ignorate în societăţile democratice. Subiectul democraţiei şi al mijloacelor de comunicare trebuie să rămînă mereu deschis şi controversat. Lupta pentru o presă democratică este un proiect în desfăşurare, fără soluţii finale. Este lupta pentru un tip de societate ce produce inevitabil mai mulţi nemulţumiţi decît are nevoie, deoarece este mult prea conştientă de imposibilitatea infailibilităţii.

Ţin să mulţumesc lui Nicholas Garnham, lui Jiirgen Habermas, lui Paul Mier şi lui Nancy Wood pentru sprijinul neobosit pe care mi l-au acordat în încercările mele de a reflecta asupra acestor teme.

Londra
decembrie 1990

.. .

LIBERTATEA PRESEI

Dacă aş avea putinţa de a hotărî ce e mai bine: guvern fără ziare sau ziare fără guvern, n^aş sta pe gînduri nici o clipă să aleg a doua variantă.

Thomas Jefferson, 1787

într-o dimineaţă cu burniţă de decembrie a anului 1792, Thomas Paine, cetăţean de onoare şi autor al *Drepturilor omului,* a fost judecat *in absentia* la Guildhall în Londra, sub acuzaţia de „calomnie instigatoare". O „curte specială cu juri" fusese aleasă pe sprinceană pentru această ocazie. Conform relatărilor, membrii curţii, toţi bărbaţi respectabili, grăsuni cu stare, erau stăpîniţi de o ostilitate tăioasă la adresa lui Paine. Recentele evenimente revoluţionare din Franţa îi şocaseră profund. Probabil mirosul sîngelui de la masacrele din septembrie ajunsese pînă şi la nările lor. Gîndul viitorului proces al regelui le apăsa cugetul. Strigătele plebei asediind Bastilia şi ocările însoţind marşul anevoios de laVersailles laTuileries le răsunau încă în urechi.

Acuzaţia împotriva lui Tom Paine a fost prezentată curţii

de onorabilul Spencer Perceval care, 17 ani mai tîrziu, devenea prim-ministru al Angliei. Paine a fost descris ca un trădător de ţară, un scandalagiu beţiv care sprijinise activ atît Revoluţia americană, cît şi pe cea franceză, defăimase Parlamentul, regele şi preţiosul acord din 1688.

în sala de judecată se făcu linişte. Perceval începu: „Thomas Paine, fost cetăţean al Londrei ... fiind un individ

ticălos, perfid, calomniator şi răuvoitor ... şi urzind şi complotînd ... în mod calomniator şi perfid ... să denigreze şi să defăimeze recenta minunată revoluţie iscată în mod providenţial ... sub ... înălţimea Sa Wilhelm, pînă de curînd Prinţ de Orania şi de-acum Rege al Angliei ... a scris şi a publicat ... un anume mincinos ... pamflet calomniator despre suspomenita minunată revoluţie şi... despre înălţimea Sa regele nostru ... şi despre Parlamentul acestui regat, intitulat *Drepturile omului. Partea a doua".*

La scurt timp, după prezentarea acuzaţiilor făcută de Perceval, Thomas Erskine, avocat al Prinţului de Wales, se ridică să îl apere pe Tom Paine. Sarcina lui era practic imposibilă. Curtea cu juri şi acuzarea îi erau cît se poate de ostile şi, încă înainte de începerea procesului, Erskine fusese înfierat în întreaga presă tory ca susţinător al lui Paine şi simpatizant al Revoluţiei franceze. Dar Erskine era renumit ca un strălucit avocat. Era şi un vorbitor elocvent căruia îi plăcea să ţină pledoarii lungi. Cea din 18 decembrie 1792 nu a făcut excepţie, durînd mai bine de patru ore. Fiecare cuvinţel a fost notat cu grijă de Joseph Gurney, cel mai bun stenograf al vremii, iar întregul text a fost publicat în mai multe ediţii, aflate azi în arhivele Bibliotecii Britanice[1].

Pe scurt, pledoaria lui Erskine susţinea că acuzaţia de calomnie e nefondată deoarece încalcă un principiu de bază al Constituţiei britanice, şi anume principiul libertăţii presei. Erskine atacă opinia că Parlamentul este întotdeauna puterea suverană, idee susţinută de Sir William Blackstone şi de judecătorul Mansfield, precum şi de scriitori tory ca Jonathan Swift sau Samuel Johnson. Erskine critică principiul suveranităţii politicii de stat oficiale. Aproape că citează Primul amendament al Constituţiei Statelor Unite (15 decembrie 1791), care precizează: „Congresul nu poate emite nici o lege ... care să îngrădească libertatea cuvîntului sau a presei".

în ceea ce priveşte publicaţiile, spunea Erskine, puterea Parlamentului este limitată de drepturile cetăţenilor de a-şi exprima şi publica în mod liber ideile. Fiecare individ are ne-

voie de spaţiul public aşa cum are nevoie de aer. Controlarea vorbelor, minţilor şi ochilor cetăţenilor este inadmisibilă. Libertatea presei este o lege naturală, nescrisă, instituită de Dumnezeu. Nu poate fi încălcată de vreo putere pămîntească şi în nici un caz de guverne corupte care caută să îşi salveze pielea. Dreptul la o presă liberă este un stindard politic ridicat de cetăţeni împotriva guvernării. „Fiecare om, sublinie Erskine, are putinţa să-şi avertizeze semenii asupra consecinţelor guvernărilor dezastruoase".

Erskine merse chiar mai departe. Reluînd ideea lui Paine, el sugeră că toţi indivizii au datoria de a respecta dreptul natural al semenilor la libertatea de expresie şi îşi asigură auditoriul că exercitarea acestuia prin intermediul presei libere nu va duce la revoltă socială şi anarhie. Disputele politice duse cu condeiul nu vor conduce niciodată la un război civil sîngeros.

Dimpotrivă, guvernările corupte şi lacome sînt principala cauză a dezordinii sociale, în vreme ce guvernarea bazată pe disputele publice între cetăţenii informaţi este paşnică prin însăşi natura ei, chiar dacă zgomotoasă. Asemenea suliţei lui Telepheus, presa liberă poate vindeca rănile din trupul statului: „Lăsaţi oamenii să îşi împărtăşească în voie ideile şi indignarea lor se va stinge ca un foc de paie. Ele se aprind una de la cealaltă precum praful de puşcă împrăştiat, dar explozia nu e nici asurzitoare, nici periculoasă. Impuneţi-le constrîngeri şi focul va fi subteran, iar lupta va fi ascunsă pînă cînd va izbucni sub formă de cutremur sau vulcan".

Aceste argumente nu au impresionat curtea cu juri. Acuzarea s-a ridicat să dea replica, dar domnul Campbell, preşedintele juraţilor, a întrerupt-o pentru a informa că a primit instrucţiuni de la colegii lui să economisească timpul şi să pronunţe verdictul „vinovat" pe loc. Conform relatărilor, cîţiva din cei prezenţi în sala de judecată au fluierat imediat la această decizie. ■'.:

S-au auzit strigăte ca: „Arestaţi-i!". S-a iscat panică. Prietenii lui Erskine, care primiseră înainte de proces mai multe scrisori anonime de ameninţare, se temeau pentru viaţa lui. L-au scos în grabă din clădire, dar spre surpriza lor, pe trepte se

adunase o mulţime de cîteva mii de susţinători care scandau: „Trăiască Erskine!", „Erskine şi drepturile juraţilor!", „Erskine şi libertatea presei!". Cîţiva membri ale mişcărilor Whigh şi radicală propuseră să deshame caii de la trăsura lui Erskine şi să o tragă ei pînă la locuinţa acestuia din Serjeant's Inn. Erskine refuză propunerea, afirmînd că este epuizat după efortul din acea zi şi că ar fi onorat dacă amabilii săi susţinători ar permite cailor să rămînă înhămaţi la trăsură.

Cererea sa politicoasă fu zadarnică. Mulţimea se agita în continuare. Caii fură deshămaţi, hăţurile apucate iar trăsura lui Erskine fu trasă pe străzile înguste, în vuietul aplauzelor. Cînd procesiunea ajunse în Cheapside, mulţimea crescu. Străzile răsunau. „Erskine şi libertatea presei!". Ferestrele se deschideau larg. Femeile, fluturînd batiste, strigau: „Dumnezeu să te binecuvînteze, dragă Erskine!". La unele geamuri şi pe stradă bărbaţii - dintre care unii treji - strigau: „La naiba cu Tom Paine, dar trăiască Erskine şi libertatea presei!".

în piaţa din Fleet, mulţimea deveni atît de numeroasă încît procesiunea fu oprită timp de 15 minute. într-un tîrziu ajunse în Serjeant's Inn, care deja gemea de susţinători. Erskine, în picioare în trăsură, făcu o plecăciune adîncă şi intră în casă în mijlocul aplauzelor furtunoase ale mulţimii, care se risipi în cîteva minute fără alte incidente.

Acest mic episod din istoria luptei pentru o presă liberă se numără printre cele mai dramatice ale epocii, deşi asupra lui s-a lăsat negura timpului. Asemeni unui epitaf pe jumătate şters de pe un mormînt năpădit de buruieni într-un colţ de cimitir, el aminteşte de bogăţia şi complexitatea istoriei primelor încercări moderne de a frînge lanţurile cenzurii presei. Reaminteşte ideea - subliniată de Ferdinand Tonnies în importanta sa lucrare*Kritik der qffentlichen Meinung*[2] - că necesitatea libertăţii presei este un principiu distinct de organizare a societăţilor moderne europene şi nord-americane. Numai aici s-au dezvoltat din interior teoria şi practica formulării opiniilor în public, prin mijloacele de informare.

într-adevăr, cerinţele libertăţii presei nu au fost egal răspîndite în Europa. La ora actuală nu există nici un studiu comparativ al acestui mod de răspîndire. Se pare totuşi că necesitatea „libertăţii presei" a fost mai puternică în Europa de Vest, acolo unde elementele feudale ale *corpus-ului politicum* medieval au cedat foarte greu şi doar treptat teren în faţa făuritorilor statelor moderne. Toate statele absolutiste moderne s-au luptat să-şi ţină în frîu şi să îşi supravegheze supuşii. De fapt, niciunde în Europa de Vest nu s-au eliminat total unele libertăţi negative şi autonomii locale. Nu este de mirare că în această regiune europeană, mai ales în Ţările de Jos şi în Anglia, durata de viaţă a statelor absolutiste a fost relativ scurtă iar necesitatea libertăţii presei deosebit de stringentă, judecînd după standarde europene. Cu toate acestea, dezbaterile politice despre rolul presei îşi au originea în ţările europene cu cele mai scăzute procente de alfabetizare şi cu guvernările cele mai despotice, cum ar fi Spania şi Rusia[3].

Oriunde au format europenii colonii, pe teritoriile nord-americane, în Indiile Occidentale, India sau Africa, aceştia au creat mijloace de comunicare după modelul **din** ţara de origine, în cadrul altor civilizaţii lucrurile stăteau cu totul altfel. De exemplu, în Imperiul Otoman tipărirea în turcă sau arabă a fost complet interzisă pînă în 1727. Singura tipografie, ce fusese înfiinţată în acel an, a fost închisă la scurt timp de autorităţile politice, urmînd a fi redeschisă abia în 1784[4].

în Japonia, bogata presă pamfletară şi satirică a perioadei Tokugawa era în mare măsură apolitică şi în plus supusă unei cenzuri stricte. Noi periodice au apărut aici abia prin 1860, sub influenţa modelelor occidentale[5]. în China, ţara cu primele periodice din lume, datînd aproximativ din secolul al VUI-lea, presa servea drept unealtă pentru puterea şi legitimitatea birocraţiilor conducătoare[6].

în contextul european, îndelungata şi istovitoarea luptă pentru „libertatea presei" s-a desfăşurat mai întîi şi cu cea mai mare forţă în Marea Britanie, de unde s-a răspîndit cu repeziciune în America şi cu ceva mai puţină vigoare pe continent[7].

Momentele hotărîtoare ale acestei bătălii duse în Marea Britanic au fost înregistrate cu minuţiozitate.

Ea a început o dată cu revoluţia din Anglia, care a răsturnat vechiul stil de viaţă, producînd totodată opere *caAreopagitica* de Milton, *Bunul samaritean* deWilliamWalwynşicîteva zeci de eseuri întru apărarea presei.

Efervescenţa ideilor politice şi polemica între spiritele vremii au fost stimulate de apariţia preselor tipografice transportabile şi relativ ieftine, a scriitorilor din grupul Leveller-ilor, a tipografilor şi agenţilor comerciali într-o epocă în care tipografia era încă o ocupaţie de breaslă şi nu o întreprindere capitalistă. Revoluţia ce a dus la eliberarea presei a inclus prăbuşirea iminentă a unui sistem greoi de acordare a licenţelor, moştenit de Wilhelm şi Mary, precum şi expirarea în 1694 a Reglementării Actului Tipografic. Acest act de „dereglementare" considera în continuare o infracţiune publicarea materialelor blasfematoare, calomnioase, licenţioase sau defăimătoare, dar sancţiona doar în mod formal libertatea de a tipări, netezind astfel drumul spre apariţia primului cotidian, „The Daily Courant" (1702).

Cu toate acestea, opoziţia faţă de controlarea de către stat a presei a continuat. Ea a fost stimulată de *Cato* (John Trenchard şi Thomas Gordon), o îndrăzneaţă şi importantă pledoarie pentru libertatea de expresie din 1720. în timpul domniei lui George al III-lea, campania încununată cu succes a lui John Wilkes, membru al Parlamentului, ce a folosit ziarele pentru a se apăra de acuzaţiile de calomnie şi blasfemie, a dus la legitimarea relatărilor de presă de la dezbaterile din Parlament. în două importante procese din 1760, Leach împotriva lui Money şi Entick împotriva lui Carrington, a fost abolită autoritatea legală a statului de a elibera mandate generale. Din acel moment statul nu a mai avut puterea de a aresta vreo persoană suspectă de complicitate la publicarea unei calomnii, de a percheziţiona casele şi birourile suspecţilor şi de a confisca documentele incriminatoare găsite cu această ocazie.

După proteste violente, în 1706 a fost abolită taxa de timbru pe ziarele, pamfletele, anunţurile, almanahurile şi calendarele americane. O dată cu războiul pamfletelor inspirat de Revoluţia franceză, interesul pentru libertatea presei a crescut simţitor. între anii 1780-1790 Mary Wollstonecraft, Tom Paine, Richard Price, William Godwin şi alţii acuzau clasele conducătoare de parazitism, hoţie, indolenţă, incompetenţă şi imoralitate. Exprimînd neîncrederea populaţiei faţă de clasele aflate la putere în limbaj colocvial, ei au contribuit la formarea unei prese mai democratice, în cadrul căreia politica era preocuparea fiecărui cetăţean, bărbat sau femeie, sărac sau bogat.

Aceste mişcări populare au precedat toate reformele cruciale din prima jumătate a secolului al XlX-lea, cum ar fi abolirea sclaviei şi a comerţului cu sclavi, acordarea dreptului de vot pentru clasa de mijloc şi abrogarea legii importului de cereale. Ele au atins cote maxime în rezistenţa activă a presei sărace faţă de cenzura de stat prin reglementări, preţuri şi taxe pe informaţie. Rezistenţa a fost întruchipată de ziarele netimbrate ale anilor 1830, cu titluri ca „The Destructive", „Poor Mans", „Guardian" şi „The Red Republican", strecurate pe uşa din dos a tipografiilor ilegale londoneze, în coşciuge, cutii de pălării sau în coşurile cu mere, pîine sau rufe murdare.

▪ Filosofia libertăţii presei

Oamenii se întreabă dacă libertatea presei aduce foloase sau prejudicii statului.
Louis, cavaler de Jaucourt, 1753

îndelungata luptă dusă pe cele două continente pentru „libertatea presei" a alimentat, mai ales în secolul al XVIII-lea, discuţii novatoare şi sofisticate despre domeniul de drept al

cenzurii de stat. Astăzi rar se mai studiază aceste discursuri filosofice în favoarea libertăţii oamenilor de a se exprima, de

a publica şi de a citi. Nu se mai publică şi sînt în mare parte uitate, în manualele de ştiinţe politice sau de ştiinţele comunicării nu

mai apar, deşi se numără printre cele mai interesante şi complexe discursuri politice ale modernităţii timpurii.

Cei care au luptat pentru frîngerea lanţurilor cenzurii de stat se bazau pe argumente logice. în Marea Britanie, locul de naştere al principiului modern al libertăţii presei, se disting patru tipuri de argumentaţii, ce interferează pe alocuri. Ele merită efortul de a fi studiate, deoarece ajută la elaborarea unei teorii politice a mijloacelor de comunicare, teorie ce priveşte în viitor, ţinînd cont şi de trecut:

1) Abordarea *teologică* critică cenzura de stat în numele facultăţii divine a raţiunii, proprie fiecărui individ. S-a dezvoltat în multe dintre eseurile Revoluţiei engleze, ca de exemplu în *A Vindication of the Churches Commonly Called Independent* (1644) de Henry Burton, *Liberty ofConscience* (1644) de Henry Robinson, *The Compassionate Samaritane* (1644) de William Walwyn şi e expusă în modul cel mai elocvent *mAreopagitica* lui Milton (1644)[8].

Criticînd un ordin guvernamental ce reglementa acordarea licenţelor şi cenzura cărţilor, Milton pledează pentru o presă liberă ce ar contribui la înflorirea iubirii de Dumnezeu şi a „spiritului liber şi conştient". El spunea că restricţiile fără măsură nu sînt nici eficiente, nici fructuoase: le aseamănă gestului absurd al „gentilomului care s-a gîndit să prindă toate ciorile închizînd poarta domeniului său". Cenzura presei este reprobabilă şi pentru că împiedică cetăţenii să îşi exercite libertatea de a gîndi, de a-şi folosi discernămîntul şi de a alege o viaţă creştinească. Cenzorii, nefiind nici ei înzestraţi cu „o incoruptibilitate neabătută", nu pot hotărî în locul nostru cum să trăim. Dumnezeu le-a dat oamenilor raţiune şi deci şi putinţa de a citi şi de a alege între bine şi rău, după cum le dictează conştiinţa. Dumnezeu îşi arată încrederea în noi lăsîndu-ne să citim ce cărţi dorim şi să le cîntărim singuri. Arma presei ne-a fost dăruită după alungarea din Rai. De aceea, Milton luptă împotriva îngrădirii raţiunii. Virtutea fiecăruia este mereu pusă la încercare prin practicarea opiniilor diferite şi a schimburilor de experienţă. Virtutea nu poate depinde de inocenţă, deoarece

binele şi răul se întrepătrund: „omului îi este peste poate să despartă grîul de neghină şi peştii buni de plevuşcă. Aceasta va fi datoria îngerilor, la sfîrşitul veacurilor". Răul există pentru a stimula practicarea binelui. Adevărul face casă bună cu blasfemia şi calomnia. Binele nu poate fi cunoscut decît prin cunoaşterea răului. Aşadar, tolerarea părerilor diferite, chiar contradictorii este o condiţie de bază pentru existenţa discernămîntului şi a virtuţilor individuale: „ceea ce ne purifică este o încercare şi încercarea se face prin ceea ce este potrivnic".

Milton nu era de acord ca presa să se sustragă complet controlului de stat. El susţine că în lupta pentru virtute tolerarea intoleranţei este profund dăunătoare şi cere ca anumite pasaje din cărţile bigoţilor catolici să fie cenzurate. Fiecare abuz sau articol licenţios din presă trebuie să suporte o pedeapsă corespunzătoare. Cu toate acestea, Milton nu se îndoieşte că suprimarea totală a publicării opiniilor este dăunătoare, deoarece aceasta presupune în mod greşit că cenzura cunoaşte binele şi răul. Cenzura consideră cetăţenii nechibzuiţi şi plini de vicii, pătează demnitatea unei naţiuni, dovedeşte neîncredere în capacitatea clerului de a se opune unor doctrine false şi nu recunoaşte darul divin al raţiunii. Pe scurt, e o formă de crimă: „cel ce ucide un om ucide o fiinţă înzestrată cu raţiune, imaginea lui Dumnezeu, însă cel ce distruge o carte bună ucide însăşi raţiunea, ucide imaginea lui Dumnezeu ca şi cum aceasta ar fi aievea [adică reflectată direct în mintea umană]".

2) Comportamentul presei ar trebui dictat de *drepturile cetăţenilor.* Această idee apare formulată în *Epistola de tolerantia ad clarissimum virum* (1689) de John Locke şi este expusă pe larg în *An Essay for the Press* (1712) de John Asgill. Apare clar exprimată în remarcabila serie de articole semnate „Cato" (JohnTrenchard şi Thomas Gordon), în ziarul *The Independent Whigh* (1720) şi în *Cato s Letters* (1720-3), *în An Essay on the Liberty of the Press, Chiefly as It Respects Personal Slander* (1758) de Thomas Hayter, precum şi într-un tratat anonim, *An Essay on the Right ofEvery Man in a Free State to Speak and Write Freely, in Order to Defend the Public Rights,*

andPromote the Public Welfare: and on Various Great Occasionsfor thePresent Use of It (1112). Popularitatea sa a crescut datorită înnoirilor aduse Constituţiei de către revoluţiile fran-' ceză şi americană, precum şi de unele texte foarte controversate ca *TheRights ofMan* (1791-2) de Tom Paine sau^ *Vindication ofth'eRights ofWbmen* (1792) de Mary Wollstonecraft.

Teoria dreptului natural la libertatea presei a fost expusă pentru prima oară în mod explicit *mReasons Against Restraining the Press* (1704) de Matthew Tindal[9]. Tindal desfiinţează justificările religioase ale cenzurii presei. Cei care doresc o conducere teocratică sînt „escroci bisericoşi şi pungaşi cu aparenţă de sfinţi". Aceştia urmăresc să îşi menţină supuşii într-o „sclavie în Egipt", pe baza unei concepţii greşite a creştinismului, într-un limbaj ce aminteşte de Milton, Tindal subliniază ideea că sîntem fiinţe raţionale, înzestrate de la Dumnezeu cu capacitatea de a hotărî valoarea de adevăr a opiniilor. Dar el merge mai departe într-o altă direcţie, sprijinindu-şi afirmaţiile pe „dreptul natural al fiecăruia de a judeca singur chestiunile religioase". Restricţiile impuse presei sînt necreştineşti şi împotriva dreptului natural. „Nobila artă a tipăririi, descoperită cu ajutorul Providenţei pentru a elibera oamenii de sub tirania clericală sub care se zbăteau, ... nu ar trebui preschimbată într-un mijloc de a ne azvîrli din nou în sclavia sacerdotală".

Tindal extinde în continuare principiul drepturilor naturale de la sfera religioasă la cea politică. Indivizilor înzestraţi cu drepturi naturale în chestiuni religioase nu li se poate cere să le abandoneze la porţile puterii de stat. Mai nou, în întreaga Europă statele îşi reduc supuşii la tăcere printr-un „limbaj avocăţesc". Echipate cu „slugi gata să le scuze cu orice ocazie comportamentul", statele „îşi poleiesc acţiunile necurate şi colorează în roz scopurile lor cele mai vătămătoare". împotriva acestei tendinţe există înclinaţia naturală a cetăţenilor de a publica „pe ascuns" articole ce demască cenzura de stat. Tindal susţine că este bine aşa, deoarece cetăţenii sînt îndreptăţiţi să îşi exercite liber drepturile naturale împotriva guvernelor. Cel mai important dintre aceste drepturi este libertatea presei. „Asemeni unei santinele credincioase", presa liberă „împiedică

apariţia vreunei surprize neplăcute şi anunţă din timp apropierea unui pericol". Libertatea presei garantează posibilitatea de a îndepărta filfizonii politici, îmbrobodeala parlamentară şi sclavia guvernamentală. Ea asigură o bună guvernare, bazată pe drepturile cetăţenilor înzestraţi cu raţiune, capabili de a trăi împreună cu reprezentanţii lor aleşi în litera legii.

3) Teoria *utilitarismului* consideră cenzurarea de către stat a opiniei publice o licenţă pentru despotism, contrară prin cipiului creşterii bunăstării celor guvernaţi. Eseurile *Enquiry Concerning Politica! Justice* (1798) de William Godwin şi *Liberty of the Press* (1811) de James Mill conţin unele ingre diente ale acestei teorii. Cauza „bunei guvernări" prin „liberta tea presei şi libertatea discuţiilor publice verbale" este susţinută în modul cel mai amănunţit în scrisorile lui Jeremy Bentham către cititorii spanioli, intitulate *On the Liberty of the Press and Public Discussion* (1820-1)[10]. Bentham subliniază că cele mai bune guverne şi legi produc bunăstarea maximă numărului cel mai mare de oameni. Problema cheie este dezvoltarea unui sistem politic electoral şi de autorizare a unor guverne „nedes potice", adică grupuri de legislatori asigurînd aplicarea legilor ce determină bunăstarea.

Un bun sistem politic are datoria să facă mai cu seamă două lucruri: să producă guverne care să asigure bunăstarea cetăţenilor cu ajutorul unei societăţi civile bazate pe legislaţie şi schimburi libere de piaţă *şi* să îi protejeze pe aceiaşi cetăţeni de guverne corupte. Bentham era convins că guvernele se conduc întotdeauna după propriile interese: „Aceasta este natura omului învestit cu putere ... dacă există o faptă rea pe care să nu o fi făcut azi, cu siguranţă va medita asupra-i şi, de nu va fi reţinut de teama de ce va gîndi ori va spune publicul, o va face pînă mîine". Această maximă se confirmă în Anglia şi Spania, spune Bentham. în ţările respective, aristocraţia în colaborare cu monarhia face ce pofteşte. Clasa nobilimii este „o alianţă defensivă şi ofensivă împotriva interesului poporului, o alianţă a unui conducător şi a cîtorva sub-conducători împotriva celor mulţi şi supuşi".

Acest tip de despotism.- „setea de. putere arbitrară" - poate fi controlat, aşa cum deja s-a întîmplat în SUA, prin mecanisme ca sufragiul universal, voturi secrete şi alegeri periodice. Libertatea presei este deosebit de importantă, căci fără ea alegerile nu ar mai putea fi exprimarea liberă şi eficientă a dorinţelor alegătorilor. Alegerile periodice fără libertatea neîngrădită a presei ar semăna cu o fermă unde „timp de opt luni pe an toţi cîinii de pază ar fi închişi, iar oile date în grija lupilor". Aşadar, utilitarismul pledează pentru libertatea presei ca o contragreutate la guvernarea despotică, ca un „control exercitat asupra celor puţini care ne conduc". Facilitează crearea şi aplicarea acelor legi care asigură satisfacţia unui număr maxim de cetăţeni. Presa liberă este aliata bunăstării ajutînd la controlarea „obişnuitei preferinţe de sine" a celor de la guvernare. Ea le expune secretomania şi îi determină să îi respecte şi să îi servească pe cei guvernaţi. Măreşte şansele deciziilor corecte deoarece dă publicităţii informaţii complexe despre lume. Şi, în plus, presa liberă aruncă public un ochi atent asupra birocraţiei, împiedicînd astfel apariţia nepotismului în rîndul legislatorilor şi al administraţiei de stat.

Asemeni lui Erskine şi a celor ce îl preced, Bentham respinge ideea că libertatea presei duce la răzmeriţă şi război civil. Nefericirea nu va fi niciodată fiica libertăţii presei: „în orice fel de libertate există un pericol mai mare sau mai mic ... tot aşa cum există în orice fel de putere". Buna guvernare înseamnă posibilitatea efectivă de a critica în mod public, de a fi în opoziţie şi de a răsturna guvernul incompetent. Libertatea presei măreşte bunăstarea celor guvernaţi. în viaţa politică, bunăstarea este un premiu într-un joc fără miză: cu cît posedă mai mult guvernanţii minoritari, cu atît mai puţin primesc cei guvernaţi şi majoritari.

4) A patra pledoarie pentru libertatea presei se ghidează după ideea atingerii *adevărului* prin discuţii publice libere între cetăţeni. La începutul epocii moderne, tratatele englezeşti despre toleranţă şi presă fac aluzie la acest subiect. Un prim exemplu este eseul lui Leonard Busher, *Religion s Peace: or, a Pleafor liberty ofeonscience* (1614): „Tot aşa cum pleava

nu poate sta împotriva vîntului, nici greşeala nu poate dăinui în faţa adevărului". în Anglia, argumentaţia bazată pe adevăr s-a dezvoltat puternic în secolul al XVIII-lea. *An Essay on the First Princip Ies of Government; andon the nature ofpolitical, civil and religious liberty* (1768) de Joseph Priestley este un. exemplu de acest gen. Versiunea seculară cea mai influentă apare în secolul următor, fiind vorba despre *On Liberty* (1859) de John Stuart Mill".

Eseul respectiv deplînge faptul că teoria utilitară a libertăţii presei este caracteristică unei epoci „lipsite de credinţă, dar îngrozită de scepticism" (Mill îl citează peThomas Carlyle). Utilitarismul lansează presupunerea că oamenii au dreptul la opiniile lor, care nu sînt neapărat adevărate, ci au o utilitate înţeleasă de la sine. Utilitarismul se preocupă prea puţin de adevăr şi prea mult de utilitate, care este şi ea o chestiune de opinie şi deci supusă în mod necesar unor investigaţii riguroase şi adevărate. Valoarea de adevăr a unei opinii este o parte esenţială a utilităţii sale. Mill susţine cauza educaţiei şi evoluţiei indivizilor, a „necesităţii bunăstării spirituale a omenirii (de care depinde orice alt tip de bunăstare), a libertăţii de opinie şi a libertăţii de exprimare". El oferă trei motive pentru care asigurarea libertăţii de circulaţie^ a opiniilor în presă este esenţială.

în primul rînd, orice opinie respinsă de către guvern sau societatea civilă pe motiv că e falsă se poate dovedi adevărată, adică se poate conforma realităţii şi poate supravieţui unor contraargumente serioase aduse acestei realităţi. Cei ce încearcă să suprime o opinie potenţial adevărată îi neagă automat valoarea de adevăr. Dar procedînd astfel ei fac presupunerea neîntemeiată că certitudinea *lor* este echivalentă cu certitudinea *absolută.* Ei presupun că viziunea lor despre lume este singura adevărată, cînd de fapt nu fac decît să îşi exprime propriul punct de vedere, în termenii unor partide, secte, afiliaţii religioase sau clase sociale anume. Supoziţia de infailibilitate înseamnă suprimarea adevărului posibil. înseamnă a lua hotărîri despre adevărul unei opinii în locul semenilor, fără a le da ocazia de a auzi sau de a cîntări contraargumentele.

în al doilea rînd, o opinie care se dovedeşte falsă conţine deseori o fărîmă de adevăr. Opinia dominantă reprezintă rareori întregul adevăr, aşadar numai confruntînd-o cu opinii contrare acesta va ieşi cu totul la iveală. în spaţiul public, adevărul necesită combinarea şi reconcilierea contradicţiilor. „Cînd se descoperă persoane care formulează o excepţie de la aparenta părere generală asupra unui subiect, chiar dacă opinia generală este corectă, este foarte probabil ca oponenţii să aibă ceva interesant de spus şi ca adevărul să aibă de pierdut prin tăcerea lor".

în fine, Mill susţine că o opinie, fie ea şi întregul adevăr, va degenera mai devreme sau mai tîrziu în prejudecată, într-o „dogmă moartă şi nu într-un adevăr viu", dacă rămîne necontestată. „Tendinţa fatală a omenirii de a abandona reflectarea asupra unui lucru atunci cînd acesta devine de netăgăduit este cauza majorităţii greşelilor sale". O explicaţie ar fi că epocile istorice nu sînt mai puţin supuse greşelii decît indivizii sau grupurile. Adevărul este atemporal, dar cei vii au prostul obicei de a se supraevalua şi de a considera unele opinii ale celor dispăruţi drept absurde sau false. Cei vii au parte de aceeaşi soartă în mîinile urmaşilor: „la fel de sigur este că multe opinii, acum general valabile, vor fi respinse de generaţiile viitoare precum este că multe din ele, cîndva general valabile, sînt respinse de generaţiile prezente". Adevărul poate degenera în prejudecată şi dacă nu este practicat cu ajutorul opiniilor contrare. Ereticii devin reticenţi. Cînd prejudecăţile controlează şi inhibă dezvoltarea spirituală a celorlalţi, situaţia devine şi mai gravă. Exerciţiul de a descoperi fundamentul şi sensul propriilor opinii dispare treptat. „Somnul adînc al unei opinii gata formate" ia controlul asupra curajului moral şi demnităţii minţii umane.

Eseul lui Mill desconsideră faptul că există multe exemple de expresie artistică, etică sau politică ce nu au ca scop descoperirea adevărului, ci urmăresc să amuze, să şocheze, să laude, să condamne sau să inspire. De asemenea, *On Liberty* ignoră faptul că există o multitudine de adevăruri incomensurabile sau că susţinătorii lor nu pot conviețui mereu în pace.

Neajunsurile sectarismului se pot combate prin discuţii calme şi prudente, ceea ce îndepărtează pericolul „insultelor fără măsură". Efectele sectarismului se pot minimaliza şi prin interzicerea exprimărilor care fac rău altora: „Nimeni nu pretinde că faptele trebuie să fie la fel de libere ca şi opiniile. Din contră, chiar şi opiniile îşi pierd caracterul inofensiv cînd contextul în care sînt formulate le transformă expresia într-o instigare făţişă la rău". Totuşi, Mill este neîncrezător în naiva concepţie că adevărul îşi învinge întotdeauna adversarii. Istoria geme de adevăruri suprimate. Adevărul nu deţine nici o putere intrinsecă de a învinge carcera, rugul sau cenzorul arogant. Adevărul are nevoie ca libertatea presei să fie de partea sa. Nu ar trebui să existe nici un fel de legi care să stinghereasc libertatea ziarelor, revistelor, cărţilor sau a pamfletelor de a publica fapte şi de a lansa opinii. Doar o presă liberă poate garanta existenţa unui depozit de fapte şi argumente ale acestora, cultivînd astfel obiceiul de a contesta şi a corecta opiniile şi de a asigura victoria Adevărului asupra minciunii.

▪ Despotismul

> *Această libertate de a bombăni şi de a plînge împotriva guvernului ales este un izvor nesecat de necazuri şi revolte.*
>
> Dubois de Launay, 1786

Diferitele argumente în favoarea „libertăţii presei" ridică deci anumite probleme, dar, după cum ne reaminteşte şi procesul lui Tom Paine, ele au avut o influenţă profundă asupra dezvoltării timpurii a societăţilor moderne. Lucrarea luiTonnies face din nou lumină în studiul acestei probleme. Tonnies şi-a criticat contemporanii pentru că desconsiderau semnificaţia fundamentală a dezvoltării „opiniei publice" cu ajutorul unei

prese libere. După părerea lui, societăţile moderne sînt diferen-

ţiate şi asociative *(gesellschaftlich)* şi sînt structurate în funcţie de trei principii organizatorice care se întrepătrund: piaţa, statul şi opinia publică. Contractele de piaţă raţionale înlocuiesc relaţiile de breaslă *(Eintrachi)* din comunităţile premoderne. Legile formulate de stat *(Gesetzgebung)* înlocuiesc drepturile şi moravurile rustice *(Sitte).* Iar opinia publică erodează încrederea în religie a omului medieval. „în ultimele secole opinia publică a cîştigat ceea ce a pierdut religia creştină"[12]. în epoca modernă, opinia publică exprimată printr-o presă liberă şi independentă a distrus zidul de secrete întunecate şi absurde al „fanteziilor nefondate, al credinţelor sau al autorităţii"[13]. Opiniile dominante, larg răspîndite în societăţile moderne nu mai sînt, în termenii luiTonnies, o „voinţă esenţială" *(Wesenwille),* cuprinzînd credinţe dogmatice şi sentimente tradiţionale. Dezvoltarea presei libere dărîmă tradiţiile dogmatice şi încurajează capacitatea de a reflecta. Favorizează apariţia unei „voinţe convenţionale" *(Kurwille)* sau arbitrare, adică luarea unor hotărîri publice în legătură cu scopurile de urmărit şi explorarea căilor de îndeplinire ale acestora. îndreptarea opiniei publice în această direcţie are profunde implicaţii politice. Statele sînt aduse în faţa tribunalului opiniei publice. în numele interesului obştesc, presa îi ceartă pe tiranii sau răufăcătorii care înăbuşă opinia publică sau i se sustrag. Abuzul de putere politică este expus în mod public. Elaborarea şi aplicarea legilor sînt subiectul unor furtunoase dezbateri publice. Presa şi opinia publică luminează lumea modernă asemenea unei comete strălucitoare pe cerul întunecat al absolutismului.

Tonnies avea dreptate în legătură cu importanţa pe termen lung a luptei împotriva reglementării de către stat a publicisticii. încă din timpul Revoluţiei engleze, nevoia de „libertate a presei" a fost unul din aspectele esenţiale ale instaurării democraţiei moderne. Ea a determinat căutarea unor modalităţi noi, democratice şi mai puţin dogmatice de a privi statul modern în Europa şi America de Nord. Libertatea presei a fost copilul nedorit al despotismului european. Toate statele europene moderne au recunoscut importanţa furnizării unui minim

de ştiri despre războaie, tratate, schimbări în conducerea statului şi alte evenimente publice, fie şi numai diplomaţilor, oficialilor sau ofiţerilor lor. Acele state care au încercat să controleze sau să suprime asemenea ştiri erau rapid identificate drept despotice. „Unul din principiile formei despotice de guvernare este să nu informeze poporul despre ce se întîmplă în lume şi mai ales în preajma sa", scria în 1784 corespondentul din Constantinopol al prestigioasei *Gazette de Leyde.* Acesta compara cenzura din ziarele turceşti cu situaţia din Europa occidentală, unde „în majoritatea monarhiilor există cel puţin o gazetă ce informează naţiunea despre evenimentele la zi, din punctul de vedere al puterii"[14]. După cum observă şi Gottlob Benedikt von Schirach, un ziarist de marcă al secolului al XVIII-lea, şefii statelor monarhice se aşteptau ca acest lucru să le îmbunătăţească imaginea publică: „Peste tot politica a cîştigat teren, consecinţă a iluminării epocii noastre ... şi guvernele, pe măsură ce devin mai deschise, doresc să sporească încrederea publicului"[15].

Evenimentele au dovedit contrariul. Sancţionarea de către guverne a „dreptului public de a şti" a dat deseori greş. Preambulurile edictelor regale deveneau tot mai lungi şi detaliate în justificarea politicii de stat. Miniştrii se apărau încurajînd circulaţia pamfletelor şi a broşurilor anonime. Apărătorii despotismului îşi contraziceau propria cauză apelînd la presă pentru a avertiza de pericolul „democraţiei" şi al „publicaţiilor licenţioase". Statele aflate în război îşi aduceau reclamaţiile în faţa tribunalului fictiv al „publicului" internaţional[16]. Toate acestea au încurajat publicul educat să lupte *de jos* pentru căderea guvernelor ce îşi menţin supuşii în ignoranţă. în avangarda campaniei s-au aflat grupări sociale ale căror interese ştiinţifice, literare, artistice sau religioase se opuneau acumulării incontrolabile de putere, practicilor corporatiste şi elitelor privilegiate pe care acestea le protejau. Grupările includeau rentieri, buchinişti, ziarişti, academicieni, profesori şi alţii cu origine modestă. Poziţia lor socială nu îi mai implica în lumea tribunalelor, comunităţilor, parohiilor sau a breslelor. Deşi erau predominant „burghezi", în sensul că aveau cel puţin o mică proprietate şi

ceva educaţie, ei nu erau întreprinzători în primul rînd şi erau sprijiniţi deseori de nobili, clerici, meşteşugari sau chiar oficialităţi[17]. Mai erau sprijinţi şi de grupări dornice de a se juca de-a şoarecele şi pisica cu autorităţile politice. Mulţi dintre ei au fost daţi uitării, şi totuşi prin curajul, dăruirea şi munca lor asiduă cititorii au avut acces la cărţi, pamflete şi ziare. Aceste personaje includeau peticarii care cerşeau la uşa bogaţilor bucăţi de lenjerie bărbătească, fuste, vechituri, zdrenţe şi alte ingrediente ale hîrtiei de tipar, ziariştii care îşi duceau zilele pe drumuri de la o tipografie la alta şi toţi cei care au dat în circulaţie, cu mari riscuri, cărţi, pamflete şi ziare lucrate cu drag: vînzători, proprietari de săli de lectură, buchinişti, hangii, proprietari de cafenele şi cîrciumari.

Aceştia doreau schimbarea, adică nu doar modificări în exercitarea puterii în cadrul aparatului de stat existent, ci un alt sistem de acţiune politică. Ei au constituit astfel potenţiale sfere publice de dezbatere în încercarea de a elabora o „opinie publică" asupra chestiunilor politice şi de a o direcţiona, în numele nou-născutei societăţi civile, împotriva acţiunilor secrete şi arbitrare ale statului[18]. Apărarea cauzei „opiniei publice" în presa liberă avertiza publicul asupra pericolului guvernării „despotice". Despotismul era văzut ca un sistem concentrat de putere laică fără limite[19]. El subzistă prin propria expansiune şi se dezvoltă prin obedienţa oarbă a supuşilor săi. Despotismul interzice discutarea de către persoane neautorizate a strategiilor de guvernare. Guvernarea este *le secret du roi.* Aşadar, despotismul reduce opinia publică la nişte şuşoteli pe la spate. El încalcă limitele puterii legitime. Distruge tot ce atinge, lăsînd în urmă o dîră de fărădelegi, războaie, ruine şi haos.

Descriind statul modern în astfel de termeni, apărătorii libertăţii presei au creat o reputaţie proastă guvernării ezoterice şi patemaliste. Ei respingeau afirmaţia că guvernarea trebuie să fie „obscură şi invizibilă" (Francis Bacon). Astfel au contribuit la conturarea poate ireversibilă a concepţiei noastre colective despre reprezentarea politică şi despre nevoia de a impune nişte limite clare puterii guvernamentale. Avocaţii libertăţii

presei au pus cîteva pietre la temelia unei noţiuni cu adevărat moderne despre implicarea civică. Ei considerau secretul de stat drept un lacheu al guvernării proaste. încurajau cererile de controlare a puterii potenţial dăunătoare pe care statul modern o are asupra societăţii civile. încercau să încurajeze o permanentă re-prezentare în faţa statului a intereselor dinamice manifestate de societatea civilă. Astfel au contribuit la păstrarea şi dezvoltarea vechiului spirit european al umanismului civic[20]. Ei vedeau lumea în termeni publici: vorbeau serios despre bunurile publice, nu aveau încredere în individualismul certăreţ al pieţei, apreciau stăpînirea de sine şi preţuiau angajamentul activ al cetăţenilor la binele obştesc, numit şi „virtute". Se agitau pentru ceea ce americanii numesc „republicanism democratic"[21]. Presa liberă era considerată un ingredient esenţial al politicii, înţeleasă ca echilibru fragil între conducători şi cei conduşi. Republicanismul democratic îi desemna pe conducători să servească *respublica* sau binele obştesc. Cît despre cei conduşi, aceştia aveau misiunea să îşi exercite vigilenţa şi să împiedice abuzurile de putere ale conducătorilor în numele binelui public.

După cum arată şi răsunetul pe care 1-a avut procesul lui Tom Paine, tendinţa aceasta s-a manifestat cu precădere spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Pînă şi pentru gentilomii englezi din partidele aflate la putere, Constituţia era mîndria lor şi obiectul invidiei universale. De exemplu, William Pitt se lăuda că Anglia a învăţat Europa că libertatea presei şi alte libertăţi civile şi politice sînt baza adevăratei măreţii şi că atîta vreme cît Anglia le va păstra, va continua să uimească lumea cu faptele sale. Libertatea presei era considerată dreptul natural al britanicilor, regina lumii, puternicul „scut al tuturor drepturilor civile, politice şi religioase ale fiecărui englez" (Junius). Era, conform remarcii lui Blackstone, „esenţială caracterului unui stat liber". Uneori străinii s-au arătat de acord: Hegel privea libertatea presei („această conversaţie a guvernării cu poporul") ca pe unul din principalele avantaje ale englezilor. Voltaire lăuda Anglia ca fiind singura ţară a cărei presă liberă

încurajează oamenii să gîndească. în fine, după cum reiese din *De l'esprit des lois* (1748) de Montesquieu, libertatea de a bombăni şi de a comenta într-o presă liberă ajută Angliei să lupte împotriva despotismului. Libertatea presei i-a permis să devină o societate cu adevărat modernă, ceea ce a schimbat limitele tradiţionale dintre stabilitate şi dezordine, adevăr şi minciună, realitate şi posibilitate.

Bineînţeles, asemenea afirmaţii nu trebuie luate ca atare, aşa cum par să facă istorici precum Whigh[22]. Pînă la mijlocul secolului al XlX-lea, atît în Anglia cît şi în Statele Unite „libertatea presei" a funcţionat doar ca o noţiune utopică, îndrăzneaţă şi contagioasă, nefăcînd altceva decît să dea apă la moara claselor conducătoare. Aceasta a dramatizat restricţiile impuse de către stat libertăţii de expresie. A susţinut lupta pentru drepturile civile şi democraţie politică şi a sensibilizat publicul cititor la unele subiecte vitale de dezbatere, cum ar fi reforma constituţională, nevoia de instituţii reprezentative, condiţia femeii, sclavia şi altele. A stimulat apariţia unor grupuri de lectură, ca de exemplu *Lesengesellschaften* în Germania, care ofereau cetăţenilor săraci acces la publicaţii pe care nu şi le puteau permite[23]. Utopia unei prese libere a mobilizat straturi succesive ale claselor de jos şi, cu ajutorul ziarelor radicale, ca *Twopenny Trash* al lui Cobbett, a sporit rîndurile populaţiei fără drept de vot implicate în domeniul public. Tendinţa s-a manifestat în campania de abolire a sclaviei şi în mişcările populare precedînd Legea Reformei din 1832 şi abrogarea legii importului de cereale.

Răspîndirea presei libere a fost facilitată şi de schimbarea felului de a scrie articolele, care au devenit mai colocviale şi mai uşor de citit. Consistenţa şi continuitatea, tipică textelor renascentiste, a fost abandonată în secolele XVII-XVIII. După cum se temeau Locke şi alţii, teribila coerenţă şi densitatea vizuală a operelor divine s-a erodat din interior. Editorii împărţeau textele în unităţi compacte şi distincte. Albul a triumfat asupra negrului. Paginaţia a început să se aerisească. Paragrafele s-au înmulţit şi tehnicile de indentare expuneau mai clar

logica discursului[24]. Schimbarea formei de tipărire a slăbit influenţa apărătorilor tradiţiei literare şi a facilitat creşterea unei pieţe pentru literatura seculară. Ea a încurajat formarea unui public cititor mai rafinat, capabil să aleagă dintr-o varietate de publicaţii, de la gazete satirice, ca de exemplu „The Spectator" publicat de Richard Steele şi Joseph Addison, şi de la reviste de modă pentru femei pînă la jurnale de călătorie, gazete culturale sau cărţi filozofice[25]. în comparaţie cu secolele al XlX-lea şi al XX-lea, care cunosc telegraful, calea ferată, telefonul, radioul, faxul, televiziunea şi sateliţii, cetăţenii epocii moderne timpurii trăiau într-un univers al comunicaţiilor cu viteză mică. Cu toate acestea, în secolul al XVIII-lea s-a produs o schimbare vădită în ritmul comunicării. (Re)citirea intensivă a unui mic număr de texte, de obicei religioase, a făcut treptat loc lecturii extensive a unei diversităţi de texte mereu în schimbare. După cum susţine Otto Groth, presa scrisă mai mult decît orice alt mijloc de comunicare al epocii a stimulat dorinţa publică de noutate, „tipărind informaţii la zi", în calupuri regulate, previzibile şi perisabile[26].

Răspîndirea noutăţilor perisabile şi rafinarea publicului cititor a adîncîi preocuparea de a respecta principiul tolerării opiniilor divergente. Toleranţa şi libertatea presei, precum şi libertatea de asociere sau de întrunire publică erau considerate dependente una de alta. Conform acestei tendinţe, unele chestiuni de importanţă majoră erau la latitudinea conştiinţei şi a gusturilor individuale sau de grup. Simptomatice în acest sens sînt: atacul satiric al lui Jonathan Swift asupra „venei fanatice sau tinctura de entuziasm", afirmaţia lui Edmund Burke („Toleranţa ori e bună pentru toţi, ori pentru nici unul") sau remarca lui Thomas Jefferson că „nu fac rău nimănui afirmînd că există douăzeci de Dumnezei sau nici unul"[27]. Acordul public asupra unor norme fundamentale nu era considerat esenţial pentru o societate liberă şi civilizată. Necesitatea presei libere a contribuit la răspîndirea unui proces de civilizare în care interacţiunea socială este marcată de o mai mare stăpînire de sine a indivizilor şi de relativa lor invulnerabilitate la violenţa fizică imediată.

Este ca şi cum ei ar fi legaţi unii de alţii printr-un vid lipsit de pasiune[28].

Schimbarea este sintetizată în faimosul atac al lui Voltaire la adresa intoleranţei şi a „legii persecuţiei" („legea tigrilor: nu, o lege şi mai crudă, căci tigrii omoară numai pentru hrană, pe cînd noi ne măcelărim unii pe alţii din cauza unei propoziţii sau a unui paragraf). *Trăite sur la Tolerance*[29] (1763) pledează pentru efectele civilizatoare ale libertăţii de expresie reciproce, garantate prin lege. Voltaire repovesteşte parabola mandarinului din Canton. într-o zi, acesta fu deranjat de trei creştini care se certau: un împărţitor de pomeni danez, un capelan olandez şi un iezuit. Mandarinul îi chemă pe cei trei să îi explice motivul disputei. Fiecare îşi expuse cauza, timp în care ceilalţi se strîmbau şi dădeau din umeri. Mandarinul îi dădu afară, concluzionînd: „De vă aşteptaţi ca doctrina voastră să fie tolerată aici, începeţi prin a o tolera voi înşivă pe a celorlalţi". Sfatul nu fu urmat multă vreme. Pe cînd pleca, iezuitul se întîlni în prag cu un misionar dominican. Cei doi începură pe loc o ceartă despre natura adevărului şi se luară la pumni. Auzind de această nouă dispută, mandarinul îi trimise pe amîndoi la închisoare. Un oficial îl întrebă despre durata de încarcerare. „Pînă cînd vor cădea de acord", veni răspunsul. „In cazul acesta stăpîne, spuse oficialul, vor rămîne în închisoare cîte zile vor avea". Mandarinul se îmblînzi: „Bine, atunci să stea pînă cînd se vor ierta unul pe celălalt". Exasperat, oficialul replică: „Aşa ceva nu vor face în ruptul capului. îi cunosc prea bine". Urmă remarca usturătoare a mandarinului: „Zău? Păi să stea cel puţin *pînă par* că au să o facă".

în ciuda avantajelor enumerate mai sus, accesul tuturor cetăţenilor şi cetăţenelor la cărţi, ziare şi pamflete aflate în liberă circulaţie nu a fost niciodată pus în practică. Cobbett a observat corect că libertatea deplină a presei va rămîne o utopie: „Presa engleză, în măsura în care are vreo putere, în loc să lumineze oamenii îi menţine în ignoranţă. în loc să preţuiască noţiunea de libertate, încearcă să robească poporul. în loc să îi fie apărător, este cea mai iscusită unealtă în mîinile celor ce îl

oprimă sau vor să o facă"[30]. De exemplu, pe vremea procesului lui Paine răspîndirea ştirilor şi a opiniei publice nu era prima preocupare a ziarelor ca „The Times" sau „The Morning Chronicle". în paginile lor predominau anunţurile, cea mai importantă sursă de venit. Circulaţia ziarelor, cărţilor şi a pamfletelor era încă foarte limitată şi mereu îngreunată. Pînă în 1814, cînd „The Times" a trecut la tipărirea cu maşină cu aburi, ziarele se tipăreau de mînă şi deci în tiraje mici. Difuzarea era împiedicată de birocraţia şi mita din oficiile poştale. Ziarele nu puteau intra sau ieşi din Marea Britanie decît timbrate de oficialităţi ale serviciilor poştale sau la preţul prohibitiv al scrisorilor. Drumurile proaste înrăutăţeau şi mai mult lucrurile. Poştalionul care a adus vestea bătăliei de la Waterloo în 18 ore a făcut o călătorie de-a dreptul miraculoasă. Pe vremea aceea, poştalionul făcea 33 de ore de la Londra la Leeds. în plus, sărăcia şi analfabetismul erau răspîndite în rîndul claselor muncitoare rurale şi urbane. în realitate, publicul englez al majorităţii publicaţiilor era constituit din burghezi cu şcoală, aristocraţi, oficialităţi de stat şi meşteşugari care îşi permiteau să cumpere materiale de lectură şi aveau dorinţa, timpul fizic şi înclinaţia de a le răsfoi.

în plus, presa era supusă unor exorbitante taxe de timbra care au afectat publicaţiile pînă la mijlocul secolului al XlX-lea. Taxele-datau din 1712, cînd miniştrii tory ai reginei Anne au hotărît să îşi sporească veniturile şi să dea o lovitură presei de opoziţie şi au impus o taxă pe ziare, pamflete şi anunţuri. Adventiştii de ziua a 7-a, care se opuneau vînzării oricărui produs duminica, mai puţin a macroului şi a laptelui, denunţau aviditatea lecturilor de duminică drept un pericol la adresa moravurilor. Comercianţii şi meşteşugarii erau acuzaţi că îşi neglijează negoţul şi citesc ziare şi pamflete prin cîrciumi. Printr-un simplu mandat, editorii, cu tot cu tiparniţa şi hîrtiile lor puteau fi reţinuţi şi arestaţi. Gazetarii nu erau admişi în Parlament decît cu permisiune specială. Pînă în 1875 puteau fi daţi afară din sală după al doilea avertisment. Ziariştii şi vînzătorii ambulanţi erau urmăriţi şi uneori obligaţi prin şantaj la aliniere şi servi-

lism. Licenţele pentru sălile de lectură erau retrase în mod arbitrar. „Mercuricele", femei care vindeau cîntînd ziare pe străzi erau arestate cu regularitate. Din ordinul judecătorului de pace ele erau trimise ca vagabonde la casa de corecţie pentru zece ani. Copiii vînzători de ziare pe care nu ştiau să le citească, dar pe care tribunalul le găsea calomniatoare erau trimişi la închisoare. După cum remarcau observatorii străini, ca de exemplu Raynal, în colonii opiniile exprimate în presă erau fie ignorate, fie suprimate cu brutalitate. în Anglia, clasele conducătoare de tory şi whig rămîneau circumspecte la răspîndirea ştiinţei de carte şi a presei populare. Lordul North privea ziarele ca pe un lux pentru care oamenii ar trebui să plătească bani grei. Lordul Grenville considera presa drept principala cauză a Revoluţiei franceze. Burke şi alţii se temeau că presa este un instrument de subminare a moralităţii, religiei, ordinii şi a societăţii umane în general. Windam susţinea că ziarele injectează venin în trupul statului la fiecare 24 de ore. La banchetele date de whig, „libertatea presei" era unul din toasturile favorite. Dar cînd partidul a revenit la putere în 1782 şi în 1806, acesta a păstrat aceleaşi restricţii impuse presei (taxa de timbru, cumpărarea sprijinului presei cu bani spălaţi) de guvernele tory. Mai ales în perioada Revoluţiei franceze şi a mişcărilor sociale ce au continuat în districtele industriale după 1817, unele figuri publice foarte hotărîte, ca de exemplu Southey, şi-au pierdut echidistanţa. Au profitat de libertatea presei pentru a combate presa liberă. Au fondat societăţi de cenzurare a vînzării de literatură „democratică". Au ajuns pînă la a justifica public biciuirea, spînzurarea, deportarea în colonii şi alte măsuri drastice de reprimare a ziariştilor din presa populară care încurajau clasele „inferioare" să îşi exprime deschis nemulţumirea.

▪ Reevaluarea clasicilor

De fiecare dată istoria este înregistrarea a ceea ce o epocă găseşte demn de notat despre alta.
Jakob Burckhardt, 1957

între utopia „libertăţii presei" şi realitatea unei prese de mică circulaţie, hăituite şi corupte exista o prăpastie de netrecut, în plus, europenii şi americanii apărători ai libertăţii presei nu au înţeles că viziunea lor utopică avea cîteva puncte nevralgice. Vom analiza mai tîrziu dezvoltarea pe care a cunoscut-o în secolul al XX-lea domeniul comunicaţiilor, neanticipată de teoriile clasice ale libertăţii presei. Pentru moment, să aruncăm o privire asupra problemelor *interne* pe care le presupun acestea din urmă. Analiza se va dovedi utilă pentru revizuirea unei teorii a libertăţii comunicaţiilor în contextul dezvoltării mass-media la sfîrşitul secolului al XX-lea. în cel mai rău caz, efortul de a *reevalua* teoriile clasice ar trebui să pună sub semnul întrebării interpretarea standard (dată în *Strukturwandel der Ojfentlichkeit* de către Jiirgen Habermas), suspectă de o oarecare nostalgie după idealurile eroice ale începuturilor presei publice moderne[31].

în primul rînd, susţinătorii presei libere nu şi-au pus problema awfocenzurii, deoarece considerau că puterea politică este principala ameninţare „externă" la adresa indivizilor, altfel capabili în mod „natural" de a-şi exprima opiniile în public. După cum ne reaminteşte Marshall McLuhan în *The Gutenberg Galaxy: the Making of Typographic Man* (1962), presa scrisă a fost primul exemplu de producţie în masă. Costul de producţie redus al materialului tipărit, presele echipate cu tipar portabil

şi refolosibil, imprimat cu cerneală au revoluţionat lumea publicistică. Fenomenul a produs o invazie de copii ale textelor pe care scribii nu le-ar fi putut scrie de mînă niciodată. Cu toate acestea, presa modernă timpurie a fost mereu hăituită de cenzura de stat. Poliţele de prepublicare acordînd privilegii selective erau larg răspîndite. Acestea presupuneau inspectarea con-

ţinutului manuscriselor şi răsplătirea editorilor, care în schimbul cooperării cu autorităţile se bucurau de avantajele monopolului. După publicare, autorii, editorii şi librarii aveau mereu de-a face cu „poliţia cărţii"[32] şi metodele sale de supraveghere şi hărţuire meschină.

în asemenea condiţii de presiune este de înţeles că susţinătorii „libertăţii presei" puneau problema cenzurii prin prisma paradigmei libertăţii negative. „Libertatea presei şi a cuvîntului" (faimoasa expresie din Primul Amendament) însemna o *libertate negativă,* libertatea indivizilor sau a grupurilor de a se exprima fără constrîngere exterioară prealabilă. Aceştia sînt supuşi doar unor legi guvernamentale ce garantează aceeaşi libertate şi celorlalţi indivizi. „Libertatea presei" era considerată o luptă donquijotescă a individului împotriva puterii politice, o bătălie eroică în care mijloacele de comunicare erau doar un canal pasiv şi neutru de circulaţie a informaţiilor despre lume. Paradigma „fluxului de informaţii" nu prezintă modurile în care mijloacele de comunicare însele predetermină sau perturbă receptarea opiniilor de către indivizii situaţi în timp şi spaţiu[33]. Ea are în vedere o lume prestabilită de fapte sau adevăruri cu un sens determinabil şi o lume de cetăţeni reacţionînd raţional la aceste fapte. Teoria nu concepe faptul că informaţia este structurată simbolic; codurile sale sînt interpretate continuu de către indivizi, care la rîndul lor sînt influenţaţi de acestea. Primele teorii ale libertăţii presei nu deţineau limbajul necesar pentru a reflecta multiplele moduri în care mijloacele moderne de comunicare construiesc şi relatează subiectele, în funcţie de reţete de cunoştinţe, rutină instituţională şi trucuri tehnice. Ele se bazau pe relatări simple ale complexului proces de producere, emitere şi receptare a informaţiilor, în cadrul lui, comunicarea se realizează şi susţine prin interpretarea subiectelor în anumite contexte, ele însele structurate de mediile de comunicare. Cu alte cuvinte, protagoniştii timpurii ai presei libere nu au înţeles că indivizii sînt „interpreţi contextualizaţi" şi nu subiecţi atotcunoscători. întotdeauna şi pretutindeni, aceştia sînt ancoraţi în şi determinaţi

de practicile comunicative, cum ar fi structurile mass-media care impun subiectele de dezbatere, conturează posibilele sensuri şi astfel determină de la o zi la alta modul de a reflecta, discuta şi acţiona al indivizilor.

Neînţelegerea relaţiei recurente dintre „indivizi" şi mijloacele lor de comunicare explică de ce paradigma iniţială a „libertăţii presei" nu avea o idee foarte clară despre mecanismele cvasiconştiente prin care indivizii îşi cenzurează de bună voie discursul. Experienţa modernă a totalitarismului a accentuat problema autocenzurii, deşi ea nu se rezumă doar la cazul regimurilor totalitare. Se pare că cenzura nu înseamnă neapărat ochiul atotştiutor şi pumnul de fier al unei autorităţi îndepărtate ce tronează peste supuşii săi. Nu înseamnă doar experienţa, evocată în primul capitol al *Procesului* lui Kafka, a tuturor celor care au trăit despotismul modern şi cunosc sentimentul unei bătăi în uşă dimineaţa devreme. Cenzura poate lua o cu totul altă formă. Poate răsuna în noi, se poate instala în noi, spionîndu-ne, precum un secretar particular ce ne reaminteşte mereu să nu mergem prea departe. Cenzorul intern ne avertizează că riscăm prea mult: reputaţia, familia, cariera, slujba, un proces intentat companiei. Ne face să ne pecetluim buzele, să tremurăm şi să ne gîndim de două ori, în timp ce zîmbim. Susţine părerea majoritară şi încurajează „mintea de gramofon" (Orwell). Umbra sa se întinde asupra copiilor şi prietenilor noştri, învăţîndu-i arta de a nu spune exact ce gîndesc. Cenzura există în stîngăcia gesturilor noastre, în îmbrăcămintea formală şi neutră şi mai ales în laşitatea intelectuală, umorul nesărat, imaginaţia leneşă şi în opiniile dezlînate învelite în platitudini[34].

Concepţia timpurie modernă despre relaţia dintre libertate şi mass-media suferea de o prejudecată „clasică", provenind din modelul de comunicare faţă în faţă alpo/w-ului grec. Acesta presupunea că în complexele societăţi moderne toţi cetăţenii pot intra în viaţa publică pe poziţii egale. în plus, libertatea lor de a-şi exprima şi publica opiniile le permite să se constituie într-un corp public comun care deliberează în

bună pace chestiuni de interes general[35]. în *Compte rendu au roi* (1781), Jacques Necker expune public pentru prima oară situaţia financiară a monarhiei franceze. El asimilează / *'opinion puhlique* celui mai înalt tribunal, care filtrează şi rafinează părerile incipiente ale publicului, şi îi supune pe conducători examenului raţiunii, obligîndu-i să acţioneze paşnic şi la lumina zilei. Expunerea lui Paine despre diferenţa fundamentală dintre libertatea presei şi întrebuinţările licenţioase ale presei se bazează pe aceeaşi prejudecată clasică. în opinia lui Paine, presa nu trebuie să suporte nici o constrîngere prealabilă din partea guvernului, pe cînd licenţiozitatea trebuie definită de „public în general" şi nu de cenzorii guvernamentali. Faimosul eseu al lui Kant,*Beantwortung der Frage: Was ist Aufklărung?* (1783) este relevant pentru această tendinţă. în el se declară că „întrebuinţarea publică a propriei raţiuni trebuie să se facă în mod liber, căci numai ea poate lumina omenirea" şi se explică: „întrebuinţarea publică a propriei raţiuni" înseamnă că „fiecare o întrebuinţează ca un expert în faţa *întregului public cititor'"* Viziunea comunicaţiilor de masă recreînd intimitatea şi francheţea ce domneau în *polis* neglijează un aspect: cum se poate instituţionaliza paşnic libertatea de comunicare între cetăţeni ce trăiesc într-o societate civilă complexă şi dispersată? Susţinătorii „libertăţii presei" presupuneau în mod natural că presa liberă poate vindeca rănile pe care le provoacă în trupul statului. Existenţa ei implică circulaţia liberă a ideilor şi acceptarea disensiunilor, a fracţiunilor, a pasiunilor şi conflictelor. Totuşi, aceste disensiuni urmau a fi rezolvate prin înţelegerea paşnică şi raţională generată de presa liberă. E ca şi cum libertatea presei ar asigura existenţa unei politici fără politică, după cum constată Peuchet în cugetările sale asupra dezvoltării opiniei publice în secolul al XVIII-lea: „Presa liberă a extins sfera principiilor folositoare şi benefice, a combătut o seamă de abuzuri, a declarat război de moarte tuturor sistemelor de persecuţie şi intoleranţă, în fine, a devenit cel mai puternic aliat al ordinii, călăuza şi apărătorul administraţiei civile şi al moravurilor"[37]. Asemenea speranţe subestimau dificultăţile

pragmatice de producere şi distribuire a cărţilor, periodicelor, ziarelor şi a altor apariţii unui public diferit ca grad de alfabetizare şi avere. în plus, ele nu recunoşteau că, din motive geografice şi temporale, nu toţi cetăţenii puteau să îşi comunice simultan ideile sau să aibă acces la aceleaşi surse de informare. Cu alte cuvinte, accesul *diferenţial* la mijloacele de comunicare este o trăsătură de bază a societăţilor civile moderne. Comunitatea politică omogenă ^*polisului* grec, unde cetăţenii se adunau în public şi îşi vorbeau direct, conduceau şi erau conduşi pe rînd, este o imposibilitate în lumea modernă, cu excepţia grupurilor mici şi a momentelor de extaz revoluţionar[38].

Primii apărători ai libertăţii presei au înţeles că cetăţenii sînt liberi în măsura în care îşi pot pune în practică iniţiativele în viaţa politică şi socială şi că iniţiativele respective necesită accesul permanent la mijloacele de comunicare. în schiţa Primului Amendament, formulată de James Madison în cuvinte dure, acesta pune punctul pe i: „Poporul nu va fi împiedicat sau stînjenit în dreptul său de a-şi exprima, scrie sau publica opiniile. Iar libertatea presei, ca un bastion al Libertăţii, va fi inviolabilă"[39]. Asemenea declaraţii în favoarea libertăţii neglijau unele adevăruri despre cum a fost, este şi va fi viaţa în societăţile moderne. Ele uită că cetăţenii nu pot să scrie, să vorbească şi să citească toţi în acelaşi timp; în schimb, s-ar putea scrie o farsă reuşită despre aşa ceva. Din motive tehnologice şi geografice nu toţi cetăţenii se pot afla în acelaşi loc în acelaşi timp pentru a comunica. în plus, libertatea de comunicare, deşi de o importanţă capitală, înseamnă o *diversitate* de libertăţi, a căror semnificaţie pentru diferitele categorii de cetăţeni variază inevitabil, suferind continue modificări. în epoca modernă, cetăţenii au tendinţa de a-şi concentra energia în moduri şi sfere de viaţă diferite. Din cînd în cînd, ei se hotărăsc să schimbe accentul plasat pe diversele libertăţi instituţionale. Pentru toate aceste motive, concepţiile simpliste despre libertatea presei trebuie abandonate în favoarea unei noţiuni mai complexe şi diferenţiate despre libertatea de comunicnre. Sporirea libertăţii de comunicare necesită creşterea numfliiilul

m

de variante. Aceasta înseamnă creşterea numărului de mijloace prin care diversele grupuri de cetăţeni/w/ comunica oricînd doresc şi recunoaşterea faptului că în unele situaţii libertatea de expresie a unor cetăţeni *intră în conflict* cu cea a altor cetăţeni.

Neizbutind să cuprindă complexitatea problemei, teoria „libertăţii presei" a ignorat şi punctul-cheie că la scară socială mecanismele *reprezentative* în domeniul comunicaţiilor nu pot fi trecute cu vederea. Inevitabil, unii vor comunica în numele altora, fie şi numai pentru o bucată de vreme. „în domeniul public contează legătura dintre societate şi conducerea acesteia", remarca Guizot[40], fără a înţelege că mijloacele de comunicare nu pot funcţiona ca simple curele de transmisie a opiniilor ca şi cum nu ar fi decît mijloace inocente de canalizare a fluxului de informaţii în domeniile puterii sociale şi politice. O analogie între presa liberă şi mecanismele de reprezentare guvernamentală ar fi utilă. „Reprezentanţii unei naţiuni, scria Paul-Henri-Tiry, baron d'Holbach, în *Enciclopedie* (1751-72), sînt cetăţeni aleşi pe care societatea îi desemnează în cadrul unui guvern restrîns să vorbească în numele său şi să îi stipuleze interesele". Presa modernă timpurie, deşi nu era aleasă prin vot, funcţiona după acelaşi principiu. Era un mijloc de re.-prezentare a opiniilor, de a aduce în discuţie păreri iniţial absente, dar de a le prezenta indirect, printr-un intermediar, presa însăşi.

Tocmai pentru că era intermediar, presa era permanent ameninţată de pericolul comunicării iresponsabile şi incontrolabile. Să revenim la d'Holbach: „Experienţa ne arată că în ţările care se laudă cu cea mai mare libertate reprezentanţii poporului îi trădează deseori interesele şi îşi expun electorii lăcomiei celor care urmăresc să îi jefuiască. O naţiune are dreptate să nu se încreadă în asemenea reprezentanţi şi să le limiteze puterea". Primii apărători ai presei libere au aplicat rareori acest raţionament şi asupra lor înşişi. Ei nu au luat în considerare posibilitatea ca presa liberă provenind din societatea civilă să îşi reprezinte greşit cetăţenii. De asemenea, ei nu au reuşit să pună pe tapet controversa fundamentală în legătură cu sensul reprezentării greşite. Ar trebui reprezentanţii să

spună şi să facă ce vor alegătorii? Sînt obligaţi reprezentanţii să acţioneze cum ar acţiona cetăţenii în locul lor? Sau ar trebui să spună şi să facă ceea ce consideră că este în interesul alegătorilor? Sînt reprezentanţii simpli reprezentanţi, avînd în vedere că interpretează opinii, fac raţionamente şi acţionează independent de cetăţenii reprezentaţi?

Problema controlării „reprezentanţilor mass-media" de către publicul lor nu a fost recunoscută de obicei în scrierile apărătorilor presei libere. Principalul motiv este că majoritatea acestora şi-au grefat prejudecata clasică a comunicării faţă în faţă pe încrederea în modelul mijloacelor de comunicare de piaţă. Idealul presei libere s-a născut pe vremea întreprinderilor la scară mică şi a luptei împotriva despotismului politic prin competitivitatea descentralizată a pieţei. Aşadar, nu este de mirare că etosul competiţiei de piaţă a influenţat pledoaria republicană pentru libertatea presei. Privatizarea mijloacelor de comunicare - producerea şi circulaţia opiniilor ca un proces de producţie şi schimb al mărfurilor- era considerată un ingredient esenţial al libertăţii de comunicare. Piaţa era un mediu invizibil, blînd şi neafectat de prejudecăţi, în care opiniile publice circulau în voie. Era privită ca o enclavă de cinste, adevăr şi integritate într-o lume de maşinaţii oculte, despotică şi arogantă.

Legătura strînsă dintre proprietatea privată şi libertatea *de* expresie era uneori specificată. Un exemplu ar fi faimosul şlinfluentul tratat scris de John Trenchard şi Thomas Gordon, *OfFreedom of Speech* (1720): „Fără libertatea de a gîndi nu poate exista înţelepciune şi nici libertate publică fără libertatea de a cuvînta. Acesta este dreptul fiecăruia, atîta vreme cît prin el nu atinge sau controlează dreptul altuia, singura oprelişte pe care trebuie să o cunoască şi să o accepte. Privilegiul acesta sacru este atît de necesar guvernelor libere încît garantarea proprietăţii şi libertatea cuvîntului sînt de nedespărţit. în acele ţări nenorocite în care un om nu-şi poate numi limba a sa, nu poate numi nimic al său"[41]. Viziunea este evident prea optimistă în legătură cu capacitatea competitivităţii pieţei de a asigura accesul universal al cetăţenilor la mijloacele de comunu nupublică. Ea nu reuşeşte să înţeleagă multiplele moduri In «W*

M

piaţa comunicaţiilor *restrînge* libertatea presei. Nu analizează tensiunea inevitabilă din interiorul pieţelor dintre alternativele investitorilor şi proprietarilor şi liberul arbitru al cetăţenilor ce emit şi receptează informaţii. Cu alte cuvinte, nu reuşeşte să identifice dificultatea de a construi o presă liberă. Procesul necesită o tradiţie a implicării civice, competitivitatea pieţei garantată de stat ce încurajează indivizii să se considere entităţi separate şi proprietari care îşi menţin poziţia fruntaşă prin competiţie.

Tocmai această tensiune a devenit evidentă în secolul al XVIII-lea. Competiţia de piaţă a dat naştere primilor magnaţi ai presei, cum ar fi Charles-Joseph Panckoucke, ce dorea să monopolizeze opinia publică şi piaţa publicistică prin producerea unor cărţi, periodice şi ziare cu adevărat moderne[42]. După cum arată recentele studii ale lui Gilles Feyel şi Rene Moulinas, unele părţi ale industriei publicistice erau prinse într-un complicat proces de concesionare a acţiunilor şi concentrare a dreptului de proprietate[43]. Publicarea nu era o afacere între gentlemeni, încheiată după reguli cavalereşti. Unii membri ai breslei se asemănau mai degrabă cu oamenii de afaceri, practicînd un fel de „capitalism sălbatic". Ei erau în stare să calce peste cadavre pentru a pune mîna pe banii şi puterea oferite de speculaţiile pe piaţă. Editorii erau înconjuraţi de piraţi, spioni şi rivali fără milă. Din motive comerciale, aceştia suprimau deseori dezbaterile publice şi tematica politică. De exemplu, ziarul colonial american a evitat cu îndîrjire controversele pînă în pragul Războiului de independenţă, cînd ziariştii s-au văzut nevoiţi, împotriva intereselor comerciale, să se alieze fie cu patrioţii, fie cu monarhiştii[44]. Editorii erau obligaţi, pentru a nu da faliment, să vîndă tot ce constituia o portiţă de scăpare, folosind chiar mita, anunţurile" false şi ediţiile contrafăcute. Au încercat să capteze atenţia publicului vînzînd texte mai vechi în tiraje mari şi versiuni mai ieftine sau oferind produse noi şi senzaţionale. Deseori erau nevoiţi să abandoneze proiectele tot aşa de repede precum le lansau. Uneori competiţia feroce îi aducea la faliment.

O ultimă problemă: termenii în care criticii cenzurii de tat au apărat şi promovat idealul „libertăţii presei" rămîn neclari, chiar contradictorii în sens filosofic. După cum am văzut, subiectul interacţiunii dintre presă şi stat a dat naştere unui potop de dezbateri filosofice sofisticate. Evident, diversele justificări ale libertăţii presei aveau şi puncte comune. Fiecare din ele critică intervenţia excesivă a puterii oculte de stat. Fiecare înclină spre societatea civilă, considerînd-o locul potrivit de producere şi circulaţie a informaţiilor între cetăţeni. Fiecare se bizuie pe existenţa pieţei. Fiecare îşi pune speranţele în individ, al cărui potenţial de a comunica raţional este obstrucţionat doar de obstacole exterioare.

Aceste puncte comune au pus în legătură cetăţeni care altfel n-ar fi aflat niciodată unii de existenţa celorlalţi. „Libertatea presei" a ajuns o lozincă pe buzele tuturor oponenţilor despotismului. Totuşi, este uşor de remarcat că diversele justificări filosofice ale libertăţii presei se contrazic. Critica cenzurii de stat în numele facultăţii divine a raţiunii vine în contradicţie cu principiul utilitar al creşterii bunăstării prin intermediul presei libere. Aceste argumente la rîndul lor nu se potrivesc nici cu libertatea presei ca „drept natural", nici cu ideea seculară şi post-utilitaristă că la Adevăr se ajunge prin discuţii publice între cetăţenii educaţi.

Incompatibilitatea filosofică evidentă a acestor justificări sugerează o confuzie a primilor apărători ai libertăţii presei. Confuzia este determinată de o contradicţie fundamentală existentă în pledoaria lor: susţinătorii fiecărei teorii încercau să legitimeze confruntarea liberă a opiniilor în timp ce îşi prezentau propriul punct de vedere ca inatacabil (voinţa divină, drepturile omului, creşterea bunăstării, Adevărul). Libertatea de comunicare era justificată prin referinţa la un principiu absolut. în termeni mai duri, recădeau în prejudecata că există doar un singur motiv corect pentru care libertatea presei este principiul de bază al vieţii sociale şi politice. Pentru a lua doar un exemplu, argumentul dreptului natural se bazează pe o imagine esenţialistă despre eu, comună nu numai iluminismului, ci şi metafizicii greceşti şi teologiei creştine: un „eu" anistoric

ce se găseşte înconjurat de forţe neesenţiale şi contingente, de lucruri şi întîmplări a căror semnificaţie este determinată doar de acest eu central.

Ideea de bază este că primele teorii au rămas insuficient de deschise. Tocmai asupra lor însele nu au aplicat suspiciunea de intoleranţă. Se fundamentau pe o versiune cvasilaică a ideii că lumea este o creaţie divină şi că are o natură intrinsecă descriptibilă, cognoscibilă, palpabilă şi transformabilă. Presa liberă urma să fie vehiculul prin care se răspîndeşte cunoaşterea raţională. Aplicată instituţiilor contemporane, această cunoaştere ar demasca şi ar înlătura pretutindeni iraţionalitatea. Ar înlesni ordonarea existenţei zilnice - de la construcţia unor poduri la Constituţia de stat - după principii raţionale derivate din experienţă: Dumnezeu, drepturile naturale, bunăstarea, Adevărul. Contaminaţi de această presupunere, apărătorii libertăţii presei se considerau adeseori agenţii consensului raţional. în viziunea lor, intelectualii în sensul larg al cuvîntului erau legislatori capabili de a elimina lipsa de raţiune, de a îndepărta nesiguranţa şi de a reuni punctele de vedere fragmentare ale publicului educat[45]. „Libertatea presei" suferea de „fetişul indivizibilităţii" (Francois Furet). Era o armă în mîinile atotcunoscătorilor, în lupta lor împotriva celor ce nu ştiu nimic. Apărătorii libertăţii presei s-au trezit astfel prinşi într-o contradicţie *defacto*. Susţineau disputarea oricărui subiect, mai puţin a propriei păreri despre natura lucrurilor. Asemenea tuturor ideologilor, au încercat să se apere de critici presupunînd că reprezintă un limbaj universal, îndreptăţit să se impună întregii lumi. Erau convinşi de capacitatea lor de a şti tot, de a-şi combate adversarii şi de a găsi o soluţie tuturor diferendelor. Această contradicţie fundamentală de la începuturile presei libere ridică astăzi întrebări importante: principiul libertăţii presei poate sau trebuie să supravieţuiască prăbuşirii argumentelor filosofice contradictorii prezentate de primii scriitori moderni? Principiul poate fi salvat şi reconstruit prin eliminarea incoerenţei sale? Sau este posibil acest lucru doar în măsura în care admitem că este un principiu al civilizaţiei *noastre* moderne euro-americane şi deci nu ar trebui să căutăm să îl impunem *altor* civilizaţii?

:

DEREGLEMENTAREA

.

Cel mai mare pericol pentru libertate îl constituie azi ... experţii administratori care, în viziunea lor, se preocupă exclusiv de binele public.

Friedrich Hayek, 1960

Dacă idealul modern al libertăţii presei este defectuos pînă şi în formulare, de ce să ne mai obosim să îl discutăm după trei sute de ani?, ar putea întreba un critic. De ce să ne aplecăm asupra unei teorii invalide din trecut? De ce să reconstruim şi să scuturăm de praf această utopie clasică, să-i studiem părţile şi să le asamblăm într-un întreg mai plauzibil şi mai plăcut?

Eseul de faţă îşi propune să răspundă acestor interesante întrebări. El susţine că evaluarea calităţilor şi defectelor ve-

chiului discurs al „libertăţii presei" este esenţială la ora actuală, încercarea de a recupera şi reinterpreta istoria timpurie a conflictelor intense şi controverselor în jurul libertăţii presei nu este un exerciţiu de fericire cauzată de trecut. Deoarece în ţări ca SUA, Italia, Polonia, Germania şi Marea Britanie se întîmplă un fenomen curios. Vechiul limbaj al libertăţii presei, conturat de etosul liberalizării pieţei, revine în forţă pe scena dezbaterii publice sub forma întrebării despre viitorul mass-media. Limbajul respectiv a creat o criză a reprezentării mijloacelor de comunicare centrate în jurul statului. Istoria pare să se repete. Eroii dispăruţi ai luptei pentru libertatea presei sînt readuşi la viaţă. Discuţiile despre politicile presei, în special ale celei audio-vizuale, sînt

formulate în vechii termeni: cenzură de stat, liberul arbitru, descentralizare, competiţia de piaţă şi răsăritul unei epoci a comunicaţiilor dominată de „libertatea opţiunii şi nu de reglementare şi imposibilitatea de a alege" (Rupert Murdoch).

Felul în care Murdoch măcelăreşte principiul mijloacelor de comunicare de stat este ilustrarea perfectă a revenirii vechiului limbaj al libertăţii presei[46]. Murdoch insistă că liberalizarea pieţei este condiţia de bază a libertăţii presei de orice tip, înţeleasă ca neintervenţie a statului, ca drept al indivizilor de a-şi exprima opiniile fără restricţii exterioare. Mijloacele de comunicare de piaţă asigură competiţia. Competiţia le dă consumatorilor individuali libertatea de a hotărî ce vor să cumpere. Menţine preţurile scăzute şi calitatea ridicată, îi obligă pe distribuitori să rişte şi să inoveze mereu pentru a nu pierde clienţii, în favoarea competiţiei cu produse de calitate, îmbunătăţite în permanenţă. Presa particulară şi audio-vizualul cu mai mulţi proprietari sînt un bastion al libertăţii. Sînt un spin în coasta protagoniştilor citadelelor culturale şi ai tiraniei de stat. Mijloacele de comunicare de piaţă eliberează indivizii de valorile impuse de stat. Competiţia asigură un loc pe piaţa opiniilor fiecărei întreprinderi care consideră că are ceva demn de împărtăşit. Mass-media de piaţă deserveşte, aşadar, atît publicul majoritar, cît şi cel minoritar, eliberîndu-le de birocraţia televiziunii, radioului şi a presei scrise.

Industriaşii mass-media de genul lui Murdoch nu sînt singurii care au jucat un rol decisiv în campania de dezgropare a lui Tom Paine şi a altor protagonişti ai luptei pentru libertatea presei. Lor li s-au alăturat intelectualii liberali, politicieni, funcţionari guvernamentali şi susţinători ai tratatelor internaţionale, cum ar fi Tratatul de la Roma. Revoltîndu-se împotriva reglementării de stat, aceşti hoţi de cadavre anunţă răsăritul unei epoci de libertate pentru toţi cititorii, ascultătorii şi telespectatorii. Dereglementarea este ideea fixă a liberalizării pieţei. Mediile de informare organizate şi controlate de stat, mai ales în domeniul audio-vizual şi cel al telecomunicaţiilor, sînt condamnate deschis. Se spune că sînt costisitoare, ineficiente şi

împovărate de practici restrictive. în SUA, criteriul de acordare a licenţelor stipulat de Congres (standardul „binelui, interesului sau necesităţii publicului larg") este acuzat că distorsionează competiţia, ridică bariere la intrarea pe piaţă şi reduce oferta de servicii.

La fel, în Marea Britanie costurile de producţie şi operare a dublului monopol BBC şi ITV sînt excesive. Situaţia se datorează unei politici de amortizare a cheltuielilor personalului şi de încărcare a facturilor. Confortabilul monopol dublu se bazează pe un număr prea mare de angajaţi şi o administraţie prea numeroasă. Aceştia se bucură de bonuri de masă prea costisitoare, conturi prea generoase garantate de monopolul asupra veniturilor provenite din taxele contribuabililor (taxa de licenţă BBC) sau de monopolul asupra veniturilor provenite din publicitate (cazul ITV).

Principiul universalităţii, adică principiul că presa audiovizuală trebuie să transmită programe de interes general, să mulţumească toate gusturile, să ofere întregii populaţii acces la un număr egal de programe, este de fapt o piatră de moară legată de gîtul principiilor competiţiei şi libertăţii de opţiune în mass-media.

O altă obiecţie împotriva mijloacelor de comunicare este că ignoră interesele industriei publicitare. Mass-media ar trebui săîndeplinească două servicii: să furnizeze programe publicului şi public agenţiilor de publicitate. După părerea unor liberali, presa audiovizuală de stat eşuează lamentabil la al doilea punct.

Sistemul dublului monopol mai este criticat şi pentru că reduce numărul minutelor de reclamă sau al „mesajelor publicitare", adică numărul de minute dedicate publicităţii înmulţit cu numărul de oameni care ascultă sau urmăresc reclamele respective. Asemenea tuturor monopolurilor, ce cresc preţul prin restrîngerea furnizării de bunuri sau servicii, şi acest sistem impune companiilor costuri ridicate sub forma ratelor de monopol pentru publicitate. O parte din susţinătorii liberalismului admit că unele reguli ale competiţiei de piaţă nu se aplică domeniului publicitar. De exemplu, ei recunosc că nu oxistfl

metode de a reduce costurile publicităţii televizate la costurile programelor. în consecinţă, televiziunea sponsorizată de publicitate este o industrie generatoare de chirii economice, adică profituri ce depăşesc o rată rezonabilă a veniturilor şi nu sînt erodate de competiţie.

Cu toate acestea, restricţia preţurilor competitive în domeniul publicitar are, se pare, consecinţe nedorite atît asupra întregii economii cît şi a consumatorilor de presă audiovizuală. Liberalizarea pieţei în publicitate atrage după sine informaţii mai bune. Fenomenul stimulează îmbunătăţirea produselor şi competiţia între companii reduce preţurile. într-o oarecare măsură, piaţa publicităţii determină gratuitatea mijloacelor de comunicare, din moment ce nu cititorii ziarelor sau telespectatorii suportă costurile de reclamă. Liberalizarea pieţei publicităţii asigură publicului o ofertă consistentă de programe, iar companiilor egalitate în competiţia pentru spaţiu de transmisie.

în fine, adepţii liberalismului economic atacă paternalismul mijloacelor de comunicare de stat. După părerea lor, principiul radioului şi televiziunii naţionale este greşit din start, în SUA, modelul mandatului de reglementare publică este acuzat că transformă reglementatorii în supra-cetăţeni, învestiţi cu drepturi şi obligaţii ce depăşesc cu mult posibilitatea de a satisface cererea consumatorilor. Se pare că în Anglia modelul mijloacelor de comunicare publice a fost conceput de tineri de treabă cu mustăţi cavalereşti şi de oficiali pedanţi cu umbrelă şi joben vorbind o engleză înspăimîntător de corectă. Modelul public contemporan nu a depăşit aceste prejudecăţi pompoase, încă se sprijină pe discreditarea nejustificată şi nostalgică a eticii de afaceri. Se bazează pe elitism, snobism şi prejudecăţi antipublicitare: oamenii de afaceri sînt escroci, ariviştii sînt fără inimă, a face bani e ruşinos. Mai mult, porneşte de la premisa că întreaga naţiune poate şi ar trebui să aibă acces la acelaşi număr de canale de televiziune, fiecare din ele oferind programe de interes general ce mulţumesc toate gusturile. Mijloacele de comunicare publice pretind că sînt un instrument în folosul public şi nu o unealtă de manipulare a maselor, de

distragere a atenţiei şi de satisfacere a capriciilor. în cuvintele hotărîrii judecătoreşti nr. 59 a Curţii Constituţionale italiene din 6 iulie 1960, ele sînt ghidate de principiile „obiectivităţii, imparţialităţii, integrităţii şi continuităţii în slujba ţării".

De fapt, televiziunea şi radioul public conturbă procesul de reprezentare a nevoilor şi intereselor individuale. Ele restrîng aria alternativelor, sărăcindu-le. Birocraţiile publice nu sînt nevoite să aducă justificări detaliate şi periodice ale grilelor de programe, fiind implicate în supravegherea acestora şi exercitîndu-şi puterea pe termen lung pentru a dizolva contracte ce le displac. Televiziunea şi radioul public presupun cenzurarea periodică şi arbitrară a opţiunii consumatorilor. Implicarea conducerii de stat reprezintă un instrument incontrolabil de distribuire a privilegiilor şi favorurilor politice. Se spune că în domeniul televiziunii guvernarea a pornit întotdeauna de la „premisa că poporul nu poate fi lăsat singur să vadă ceea ce vrea să vadă, aşa că trebuie controlat de oameni gîndind la fel, care ştiu exact ce este bine pentru noi"[47].

Televiziunea şi radioul public ameninţă libertatea de expresie. Ne spun ce este bine pentru noi. Ne înghesuie într-un pat al lui Procust de reglementări. BBC are pretenţia la universalitate: „Unii pot informa cîţiva oameni tot timpul, iar alţii pot informa toţi oamenii o parte din timp. Doar noi putem să-i informăm pe toţi, tot timpul". Această afirmaţie este o mască pentru tipul de paternalism pe care îl practică. Adevăratul său seSns a fost lămurit de către primul director general, lordul Reith: „Ocazional ni se semnalează că ne-am propus să dăm publicului ceea ce credem noi că îi trebuie şi nu ce îşi doreşte cu adevărat. Dar o mică parte ştiu ce vor şi o şi mai mică parte ştiu de ce au nevoie"[48].

Aşadar, ce este de făcut cu modelul acesta de mass-media, patemalist şi monopolist, controlat de stat? în opinia adepţilor pieţei, „percepţia posturilor de radio şi televiziune ca fiind o comunitate de mandatari ar trebui înlocuită cu percepţia lor ca participanţi în competiţia pentru un loc pe piaţă"[49]. Reglementarea publică monopolistă în mass-media nu se mai justifică.

Este un fel de socialism care şi-a trăit traiul. Cum socialismul e văzut ca o diversiune de la drumul capitalismului spre capitalism, scopul larg al politicii mass-media ar fi să îl distrugă prin dezvoltarea unui sistem de competiţie de piaţă. Sistemul furnizează publicului multiple alternative şi îl desemnează drept judecător suveran al propriilor interese. Modelul public implică statul atît în acordarea de licenţe unor posturi favorizate, cît şi în cenzurarea celor cu sistem diferit de valori. Din contră, piaţa liberă alocă resursele de informare în funcţie de un joc bazat pe competiţie. Ca orice joc, şi acesta poate produce ocazional rezultate nedrepte, dar cel puţin e imun la controlul de stat. Cel mai bun antidot împotriva finanţării discreţionare şi cenzurii arbitrare este sistemul raţionalizat al competiţiei de piaţă. în domeniul comunicaţiilor, ca pretutindeni, competiţia este elixirul vieţii, mecanismul cel mai performant prin care se poate afla, încercînd şi dînd uneori greş, ce anume vor consumatorii, cum anume se poate. îndeplini cererea la cel mai mic preţ şi dacă ideile, gusturile noi şi antrenante le vor atrage atenţia.

In practică, această poziţie are consecinţe radicale. Modelul public trebuie să devină mai suplu, mai competitiv şi mai eficient, iar dacă vrea să supravieţuiască pe termen lung trebuie redus la statutul de competitor de rînd pentru dolarii, lirele sau mărcile cetăţeanului. Liberalii au păreri împărţite despre chestiunea supravieţuirii sale. Posturile private noi de radio şi televiziune trebuie încurajate. Staţiile de transmisie ar trebui privatizate pe parcurs, contractele de concesionare pentru companiile independente scoase la licitaţie. în loc să se acorde frecvenţe unor receptori aleşi de stat pe criterii politice, concesionarea spectrului ar trebui să se facă prin închiriere, vînzare sau licitaţie la preţul pieţei. Posesorii de licenţă ar putea primi dreptul primului venit de a-şi păstra frecvenţele. După acordarea iniţială, posesorii şi licitanţii ar putea să cumpere şi să vîndă licenţe de transmisie după bunul plac[50]. După părerea multor teoreticieni, taxa pe licenţă BBC ar trebui retrasă treptat şi înlocuită cu o cotizaţie. Toate restricţiile de plată per canal sau per program ar trebui anulate, nu doar din televiziunea prin

cablu, ci şi din transmisiile terestre şi prin satelit. Ar trebui încurajată extinderea televiziunii prin cablu şi a sistemelor MVD ce folosesc frecvenţe joase pentru a transmite imagini. Mediile acestea de informare bazate pe abonament sînt preferabile pentru că oferă o mare varietate de alternative datorită legăturii contractuale şi monetare directe dintre beneficiari şi prestatori. în general, ar trebui instalat un regim de programare cu „tuşeu fin". De asemenea, publicitatea trebuie inclusă mai mult în politica de emisie. Reglementările care limitează spaţiul publicitar şi prescriu minimum de programe *non-entertainment* trebuie aruncate la coş. Teoreticienii economiei de piaţă nu iau în considerare criticile clasice adresate publicităţii: aceasta trezeşte aşteptări pe care nu le poate satisface, este rezultatul rivalităţii costisitoare a marilor firme, creează bariere de intrare pe piaţă, protejează monopolul şi deci inhibă competiţia de piaţă[51]. Publicitatea nu este anti-competiţie. Profiturile duc la cheltuieli mai mari pentru reclamă şi nu invers. Din moment ce reduce alte costuri de producţie şi marketing datorită producţiei în masă, publicitatea reduce şi preţurile fără vreo deteriorare cuantificabilă a calităţii serviciilor. Publicitatea este considerată şi o metodă eficientă de promovare a posturilor de radio şi televiziune „gratis". în orice caz, publicitatea a devenit deja o f adevărată industrie. De exemplu, în Marea Britanie se cheltuiesc anual peste 5,1 miliarde lire sterline pe toate formele de publicitate, dintre care o treime pe publicitatea televizată. începînd din 1970 cheltuielile anuale pe publicitatea televizată au crescut în medie cu 5,6% în termeni reali. în SUA publicitatea televizată cunoaşte cea mai mare dezvoltare. Exprimată în procente fdin PIB, reprezintă 0,54%, adică de trei ori media cheltuielilor în Europa de Vest şi cu 40% mai mult decît în Marea Britanie. Mulţi liberali europeni pledează pentru eliminarea acestei discrepanţe. După părerea lor, o piaţă liberă şi competitivă a publicităţii este esenţială, deoarece ea singură poate determina preţul reclamelor în funcţie de cerere şi nu de hotărîrile comitetelor de birocraţi.

în concluzie, liberalii susţin că sistemul mass-media trebuie încurajat sau direcţionat pe drumul consumer-ismului. Trebuie să devină mai competitiv şi mai puţin costisitor. Trebuie să înveţe să aprecieze dereglementarea, iar în domeniul audio-vizual să admită că afirmaţia vechiului model că nu există destule frecvenţe radio pentru mai multe posturi s-a perimat. Liberalii nu sînt singurii de părerea că ne aflăm în pragul unei revoluţii tehnologice. Această revoluţie în favoarea bunăstării tehnice este la fel de însemnată ca şi înlocuirea manuscrisului cu tiparniţa. Dezvoltarea noilor medii de informare, în special televiziunea prin cablu şi cu curent de joasă tensiune, sistemele MVD, casetele, CD player şi transmisiile prin satelit, precum şi convergenţa audio-vizualului şi a telecomunicaţiilor fac modelul public mai vulnerabil decît un călător zgribulit sub umbrelă în ceaţa scoţiană. Noile tehnologii subminează poziţia privilegiată a televiziunii şi radioului de stat. Privilegiile datează de la începutul secolului, cînd guvernele, considerînd domeniul audio-vizual o industrie în faşă, încercau să îl promoveze, nu să îl obstrucţioneze. Pe vremea aceea, transmisiile erau copleşite de probleme tehnice. De exemplu, în SUA reglementarea federală a transmisiunilor radio s-a ivit din „balamucul de eter" şi din congestionarea comunicaţiilor de trecere. în acelaşi timp, radiofonia era o chestiune de supravieţuire. Viitorul ei era foarte nesigur. Spectrul electromagnetic era încă o necunoscută, cu întrebuinţările sale potenţiale, divizibilitatea şi capacitatea sa de dezvoltare. Se credea că frecvenţele radio fără interferenţă de semnal existau doar în număr mic. Primele companii din domeniul radiofoniei şi-au asigurat protecţia guvernamentală a investiţiilor şi a frecvenţelor alocate. Politicienii erau preocupaţi de propria influenţă, ascultătorii erau o minoritate, iar agenţii publicitari erau dezorganizaţi şi nesiguri de profit. Relativa criză de posturi de radio a convins guvernele să le gospodărească în folosul public, dar acest lucru *a creat* de fapt o penurie de spectru. Posesorii de licenţe erau încurajaţi cu orice prilej să acţioneze ca monopolişti. Criza de spectru rezultată

necesita alocarea raţionalizată a licenţelor, după metode contrare legilor pieţei.

Numeroşi liberalişti susţin că noile tehnologii informaţionale distrug complet aceste metode şi privilegii. Noile tehnologii demonstrează că penuria de spectru nu există de fapt şi că politica, nu fizica determină criza de frecvenţe. Ele pun la dispoziţie suficient spaţiu pentru o creştere dramatică a numărului de posturi. Acestea oferă consumatorilor o mai mare libertate de opţiune şi, în consecinţă, posibilitatea de a anula cunoscuta opoziţie între publicistică şi presa audiovizuală prin facilitarea competiţiei de piaţă în ambele sfere. Domeniul publicistic este deseori plasat în analogie istorică. Abolirea monopolului modelului public este un semn că audio-vizualul şi telecomunicaţiile au ajuns în sfîrşit la maturitate, la fel cum au ajuns şi presa scrisă şi publicistica după cîteva secole de reglementare şi cenzură statală, dărîmate de rezistenţa de jos a societăţii civile. De data aceasta, spargerea monopolului public venind *de sus* ne-ar permite să păşim în fine într-o eră a libertăţii depline a presei, cuprinzînd nu numai cărţile, periodicele şi ziarele - mijloacele de comunicare relativ primitive ale epocii moderne - ci şi mijloacele electronice mai sofisticate, ca televiziunea, radioul şi sistemele avansate de telecomunicaţii. Cîţiva liberali subliniază modalităţile prin care apariţia televiziunii prin cablu a eliminat restricţiile de spectru[52]. Alţii vorbesc despre „cornul abundenţei global al programelor" (Murdoch), încorporînd baze nesfîrşite de date, material educaţional şi *loisir,* legate la rîndul lor prin fibre optice la calculatoare, toate la capacitate maximă de interacţiune. Alţii - mai ales cei atraşi de determinismul tehnologic - anticipează o eră viitoare în care „tehnologiile de telecomunicaţii vor spori libertatea oamenilor de pretutindeni, creînd inevitabil un sfat al poporului"[53]. Toţi sînt de acord că în primul rînd forţele de piaţă şi „dolarii din publicitate", nu „megahertzii"[54] determină numărul de posturi de radio şi televiziune aflate la dispoziţia consumatorilor.

s

- **Eşecurile pieţei**

> *Ideea unei pieţe care se autoreglementează epură utopie. Asemenea instituţie nu poate exista vreme îndelungată fără a anihila esenţa umană şi naturală a societăţii.*

K.arl rolanyi, 1944

Propunerile de acest tip i-au alarmat pe adversarii economiei de piaţă, mai ales pe cei cu tendinţă de stînga - şi pe bună dreptate. Criticile lor sînt foarte sentimentale. Ei susţin că atacul liberal împotriva paternalismului mijloacelor de comunicare de stat este de fapt o reţetă pentru „americanizarea" acesteia. Este o cartă acordată marilor agenţii publicitare şi magnaţilor din mass-media, ca Murdoch, Mohn, Maxwell, Springer, Berlusconi sau Lagardere, punînd în pericol modelul public. Criticii atrag atenţia asupra efectelor decadente ale dereglementării audio-vizualului în Italia, mai ales sub forma aşa-numitei „TV *spazzatura"* (televiziune de doi bani), *infotainment* (procese senzaţionale transformate în programe sofisticate) şi jocuri gen „Cine ştie cîştigă".

Acest punct de vedere a fost reiterat la nivelul Comunităţii Europene de către criticii dereglementării. Ei sînt de acord că eforturile de a armoniza politicile mass-media ale statelor membre şi de a crea o piaţă europeană unită, în concordanţă cu Tratatul de la Roma, vor spori cu siguranţă oportunităţile pieţei. Dar pe de altă parte, sînt siguri că fenomenul va duce la creşterea importului de producţii comerciale, mai ales din America. Avantajele producătorilor americani provin din economia unei pieţe interne unite, din procesul industrial de producţie şi din marketing-ul agresiv conceput de industria americană ca răspuns la tipul de economie de piaţă practicat.

Alţi critici spun că în Marea Britanie asigurările guvernului conservator despre rolul BBC-ului ca piatră de temelie a audio-vizualului britanic sînt contrazise de propunerile în favoarea pieţei. Dimensiunile pietrei de temelie BBC trebuie

reduse. Taxa de licenţă trebuie înlocuită, unele programe de noapte încredinţate televiziunii comerciale, iar Radio BBC pregătit pentru privatizare. Piatra de temelie va fi astfel împinsă pe drumul lăturalnic al abonamentului, ceea ce cu siguranţă îi va dăuna în timp, din moment ce majoritatea canalelor, mai puţin BBC, vor fi transmise „gratis" datorită veniturilor din publicitate. Iar locul pe care se afla odată piatra de temelie va fi umplut de zgîrie-norii televiziunilor comerciale: transmisii prin satelit, un al 5-lea program, servicii locale de televiziune prin cablu şi transmisie cu microunde, înlocuirea sistemului ITV cu un Channel 3 regional supus competiţiei de piaţă. Se spune că toate acestea vor distruge audio-vizualul public. Modelul BBC se va transforma într-un ghetou cultural. Calitatea va cădea pradă lupilor comercialului. Din moment ce alternativa între mai multe canale înseamnă mai multe canale transmiţînd aceleaşi aiureli -jocuri ieftine, reluări sincronizate, programe de divertisment care seamănă cu reclamele - „mai multe alternative" va însemna audio-vizual mai prost, nicidecum mai bun. Va însemna grile încărcate de producţii cu buget redus, reluări, seriale interminabile şi continua reambalare a materialului existent. Baza calitativă în radioul şi televiziunea naţionale va fi distrusă. Audio-vizualul public nu va mai fi obiectul invidiei şi admiraţiei generale. Va cădea în picaj pînă la nivelul ziarelor de scandal.

Această reacţie, întrucîtva exagerată aici, este justificată. Totuşi, conţine nişte lacune îngrijorătoare. Printre cele mai puţin evidente, dar foarte importante se numără dependenţa secretă de unele clişee ale teoriilor „culturii de masă" de la începutul secolului al XX-lea. Variantele conservatoare ale teoriei, prezentate de Ernest van den Haag, T. S. Eliot, R. P. Blackmur şi alţii, dispreţuiau cultura de masă ca datorîndu-se unor cosmopoliţi fără rădăcini ce se foloseau de radio şi de alte medii electronice de informare. Mijloacele de comunicare comerciale erau acuzate că subminează respectul pentru autorităţile culturale tradiţionale, erodînd valorile familiale, religioase şi comunitare, manipulînd şi înşelînd turmele credule de consumatori pasivi.

în cadrul stîngii politice, teoria Adorno-Horkheimer asupra industriei culturii propune o versiune surprinzător de asemănătoare ultimei părţi a acestei argumentaţii[54]. Societăţile capitaliste sînt prinse iremediabil în capcana producţiei şi schimbului de bunuri de larg consum. Lumea se aseamănă cu o goană după aur. întreaga existenţă este structurată după reguli de echivalenţă care compară, cuantifică şi standardizează toate bunurile în sistemul monetar. Adorno şi Hokheimer susţin că industria comunicaţiilor de masă elimină distincţia dintre cultura superioară şi cea inferioară şi astfel întăreşte aceste tendinţe, lăsînd în urmă un şir distructiv de „barbarisme stilizate". Divertismentul şi ştirile industriei culturii informează, încîntă şi stupefiază consumatorii. Puterea capitalismului industrial se află în mintea consumatorilor. Viaţa reală nu se mai distinge de realitatea prezentată de ziare, filme şi programe radio. Industria culturii de masă produce minciună în masă, încurajînd indivizii să se identifice cu mass-media pentru a scăpa de corvezile zilnice. îi face să creadă că sînt la zi cu evenimentele, că ştiu ce se întîmplă pe glob, că au succes şi sînt fericiţi. Divertismentul induce uitarea. Predomină satisfacţia exprimată în clişee, pseudo-individualismul proliferează, iar gîndirea critică individuală este descurajată. Consumatorii uită de suferinţele şi nedreptatea ce se petrec sub ochii lor şi sucombă febrei aurului.

Aceeaşi teamă de febra aurului agită spiritele criticilor intelectuali ai liberalismului, mai ales ale celor de stînga. Ei subliniază avantajele vechii preocupări în legătură cu pericolele mijloacelor de comunicare comerciale. Călcînd pe urmele lui Adorno şi Horkheimer, o „economie politică a comunicaţiilor de masă" critică (Garnham)[56] deplasează centrul de interes de la concepţia althusseriană a mijloacelor de comunicare ca aparat ideologic *de stat.* Concepţia respectivă pare mai potrivită analizelor critice ale audio-vizualului public sau controlat de stat[57]. în schimb, noua concepţie consideră mass-media un fenomen al societăţii civile în primul rînd *economic,* avînd prin producţia şi schimbul de bunuri de larg consum un rol direct în crearea plusvalorii, iar prin publicitate un rol indirect

în generarea plusvalorii în alte sectoare ale producţiei de bunuri. Acest tip de analiză identifică în mod corect semnificaţia profundă a poziţiei liberaliste în favoarea „dereglementării". întrevede posibilitatea unei cumpene în renaşterea contemporană a mijloacelor de comunicare de piaţă, mai ales în Europa, şi constată în mod îndreptăţit că epoca audio-vizualului public a apus.

Cu toate acestea, teoriile critice ale mijloacelor de comunicare ce neglijează *tendinţele autoparalizante* sau *limitările interne* ale sistemelor consumer-iste de comunicare nu sînt adecvate. Acestea nu înţeleg că producerea şi distribuirea opiniilor în funcţie de criteriile pieţei sînt posibile doar în limite restrînse. Mass-media de piaţă nu este unitară şi infailibilă. Nu îşi poate omogeniza şi împăca publicul, nici nu poate îndeplini promisiunea de „libertate a opţiunii în loc de reglementare şi imposibilitate de alegere". Pieţele comunicaţiilor sînt autoparalizante. Ele *creează* cu regularitate discrepanţe şi dileme specifice, care contrazic afirmaţiile de transparenţă, universalitate şi accesibilitate.

Aceste remarci necesită o privire mai atentă. Liberaliştii insistă că o adevărată piaţă a comunicaţiilor trebuie să îndeplinească două condiţii de bază: consumatorii individuali să îşi poată înregistra efectiv şi direct preferinţele, iar producătorii dispuşi şi capabili de a suporta costurile de producţie să aibă libertatea reală de a pătrunde pe piaţă. în opinia unor importanţi adepţi americani, pieţele comunicaţiilor excelează în „promovarea competiţiei, îndepărtarea barierelor artificiale de pătrundere, împiedicarea oricărei firme să controleze preţul şi să elimine competiţia şi în general stabilirea condiţiilor optime pentru ca preţul bunurilor să fie cît mai apropiat de costul de producţie". Pieţele comunicaţiilor mai asigură „satisfacţia consumatorilor, mărită de libertatea de a alege preţul, calitatea sau varietatea produselor"[58]. Problema este că în amîndouă cazurile pieţele comunicaţiilor nu reuşesc să se ridice la propriile standarde.

Argumentele nu sînt foarte evidente. Competiţia fără restricţii nu asigură neapărat libertatea producătorilor de a pătrunde pe piaţă. Pieţele nu sînt întotdeauna contestabile[5"

deoarece nivelul de investiţii necesar pentru a pătrunde pe piaţă este prea ridicat sau prea riscant. Situaţia se datorează domniei monopolurilor şi cartelurilor ce au „smîntînit" deja potenţialul pieţei. Uneori firmele descoperă că replicarea reţelelor de producţie, transmisie şi distribuire se dovedeşte costisitoare. în practică poate conduce chiar la competiţie distructivă, în urma căreia fiecare competitor e prins într-o luptă ca aceea dintre pisicile de Kilkenny.

Aceste tendinţe de concentrare a capitalului mass-media sînt accelerate în mod evident de politicile liberale. Uneori „dereglementarea" derivă într-un fel de capitalism sălbatic, de tipul celui creat de revoluţiile de catifea din Europa Centrală şi de Est[60]. în alte cazuri, fenomenul e mai puţin dramatic, ca de exemplu în Italia, unde dezintegrarea treptată a modelului public începută la mijlocul anilor '70 a determinat concentrarea procesului de privatizare în mass-media[61]. Deşi la ora actuală există mai bine de 4200 de posturi de radio private şi 1400 de posturi de televiziune, dereglementarea a permis grupului Berlusconi să îşi extindă imperiul Fininvest. Acesta cuprinde: primele trei posturi naţionale de televiziune privată (care influenţează şi celelalte canale, furnizîndu-le programe, publicitate şi personal), o casă de filme profitabilă, două cotidiane naţionale, o reţea de posturi de radio, cea mai mare editură italiană (Mondadori) şi canale de televiziune în Franţa, Germania şi Spania. Fininvest mai are investiţii în sectorul asigurărilor, precum şi pe piaţa financiară, în afaceri imobiliare şi construcţii. Deţine o reţea naţională de supermarket-uri (Standa), înjur de 300 de cinematografe şi o echipă de fotbal.

în Italia, ca pretutindeni, competiţia a erodat competiţia, deoarece a obligat firmele din domeniul mass-media să se protejeze devenind lideri de piaţă şi devansînd cu mult eventualii competitori. Concentrarea capitalului mass-media prin competiţie este ilustrată cel mai bine în lumea ziaristicii. Legile selecţiei darwiniene îi obligă pe editori să îşi înghită rivalii, să se extindă pentru a-şi mări miza şi a-şi stabiliza veniturile, iar apoi să se extindă şi mai mult pentru a putea suporta cheltuielile

de regie ale extinderii iniţiale. De exemplu, în Franţa postbelică această logică a concentrării titlurilor de proprietate prin competiţie a distrus în final presa independentă care a dominat ziaristica franceză timp de cîţiva ani după Eliberare[62]. Forţele de piaţă au creat reţele de ziare şi trusturi de presă. Ziarele locale au intrat în declin iar trusturile independente de presă au fost nevoite să dea faliment sau au fost cumpărate şi absorbite. Sectoarele interdependente, mai ales hîrtia de ziar, echipamentul de tipărire şi distribuire au fost supuse presiunilor monopoliste. Agenţiile publicitare monopoliste patronau deschis ziare depolitizate, în defavoarea publicaţiilor mici, implicate politic. Presa angajată politic a fost afectată cu precădere: din cele 27 ziare de stînga, centru şi dreapta existente în perioada Eliberării, pînă în 1970 au supravieţuit trei.

Şi în industria publicistică engleză competiţia s-a erodat singură, obligînd firmele să se protejeze devenind lideri de piaţă. După cum observă James Curran et al.[63], trei oameni controlează 82% din vînzarea de ziare de duminică şi 73% din vînzarea de cotidiane: Maxwell, Murdoch şi Stevens. După 1945, presa a devenit mai integrată ca niciodată în sectoarele centrale ale capitalului industrial şi financiar. Cumpărarea ziarelor a devenit o strategie de bază prin care marile firme încearcă să îşi întreacă rivalii şi să influenţeze segmentul de piaţă în care operează. Creşterea preţurilor şi redistribuirea publicităţii au contribuit la dispariţia aproape totală a vechii prese social-democrate.

în ciuda previziunilor optimiste, introducerea formatării şi tehnicilor de ilustrare computerizate, copiatoarelor, maşinilor de offsetare cu hîrtie în sul şi a altor tehnologii noi de producţie nu a stopat erodarea generală a competiţiei. Costurile de intrare sînt mari şi cresc în continuare în industria ziaristică. Fondul de investiţii al cotidianului „The Independent" a fost de 21 milioane de lire sterline, la care s-a adăugat un credit de 3 milioane de lire sterline. în „Today" şi „Sunday Today" s-au investit iniţial 22,5 milioane de lire sterline, iar ziarul lui Robert Maxwell, „The European" a fost lansat cu un buget consistent de 25 milioane

de lire sterline. Acesta este un model internaţional de creştere. Deţinerea trusturilor internaţionale de presă sub diverse forme pare noua tendinţă. News Corporation, deţinut de Rupert Murdoch, este exemplul perfect al acestui proces de conglomerare. Proprietăţile Murdoch se întind pe patru continente şi includ reviste, ziare („New York", „New Woman", „Seventeen" şi „TV Guide", revista cu cel mai mare tiraj din SUA -17,1 milioane de exemplare), edituri, case de filme şi canale de televiziune. Compania lui Murdoch controlează aproape două treimi din distribuirea urbană a ziarelor în Australia şi o treime din distribuirea naţională în Marea Britanie. Deşi compania s-a constituit în primul rînd pe fiţuici decoltate, publică şi ziare „cu pretenţii" ca „The Times", „The Sunday Times", „The Australian" şi „The Boston Herald" şi co-editează „Financial Times" şi „South China Morning Post". Murdoch deţine acţiuni la zece edituri, inclusiv la HarperCollins. Sky Channel, program transmis prin satelit pentru abonaţii la televiziunea prin cablu, intră în mai bine de 13 milioane de case din 22 de ţări. în SUA, compania a uzat de controlul asupra studiourilor Twentieth Century Fox şi a şase posturi de televiziune independente pentru a lansa Fox Television Network, producînd programe senzaţionale de tipul *A Current Affair* (poveşti cu baby-sitter-i ucigaşi, legături extraconjugale şi crime misterioase), *The Simpsons* şi *DEA**. Compania mai controlează şi o arhivă de film, conţinînd succese de casă *ca Aliens* sau *Cocoon,* precum şi drepturile de redifuzare a popularelor seriale *MASH* şi *L.A. Law.* Lansarea serviciului de televiziune prin satelit cu 108 canale Sky Cable în SUA şi Canada a fost prevăzută pentru 1993.

Imperiul Murdoch, în care totul se desfăşoară în engleză, a fost construit prin cumpărarea sistemelor de comunicaţii indigene şi conectarea lor globală. Valoarea bunurilor se ridică la 13 miliarde de dolari. în 1987 veniturile de 3,5 miliarde de dolari au adus un profit de 560 milioane de dolari. Datoriile curente ale News Corporation depăşesc 4,7 miliarde de dolari, iar dobînzile anuale se ridică la 600 milioane de dolari. în ciuda acestei situaţii, Murdoch îşi conduce corporaţia-mamut ca pe

o asociaţie familială. El s-a numărat printre primii care au recunoscut: companiile mass-media, în mod tradiţional bogate în numerar dar sărace în bunuri imobiliare, sînt subestimate în termeni de piaţă. Acest lucru i-a permis să deţină, împreună cu rudele, jumătate din acţiuni, a căror achiziţie s-a făcut prin împrumuturi şi vînzarea de bunuri imobiliare.

Fetişizarea liberalistă a pieţei nu minimalizează doar tendinţele sale monopoliste. Realitatea dovedeşte că riscurile mari şi costurile ridicate de intrare descurajează unii producători potenţiali care doresc să pătrundă pe piaţa comunicaţiilor. Pieţele nu sînt doar imposibil de penetrat, ci uneori chiar *abandonate* de toţi potenţialii investitori. Conform remarcii lui Keynes în *The Means to Prosperity* (1933) şi în al 12-lea capitol din *The General Theory of Employment, Interest and Money* (1936), competiţia de piaţă tinde să genereze nesiguranţă şi „reţinere" în rîndul investitorilor. înclinaţia firmelor de a investi în domeniul comunicaţiilor depinde de aşteptările lor în legătură cu evoluţia ulterioară a pieţei. în mod firesc, firmele nu au toate garanţiile despre condiţiile viitoare şi deci s-ar putea să nu fie dispuse să investească. Sau, şirete şi greu de mulţumit, investesc precaut iar consecinţele nu sînt echitabile. Un exemplu: costul unitar al instalării serviciilor telefonice este mai mare în zonele rurale izolate decît în cele urbane, iar obiectivul firmelor este să reducă riscurile şi să mărească profiturile. Dacă firmele nu sînt absolut sigure că abonaţii rurali sînt pregătiţi să plătească mai mult decît cei urbani pentru aceleaşi servicii, siguranţă pe care firmele nu o au datorită „informării imperfecte", ele nu vor fi dispuse, din cauza forţelor de piaţă, să furnizeze utilizatorilor rurali echipamente telefonice noi.

„Criza de încredere ce afectează viaţa economică a lumii moderne" (Keynes)[64] rezultă din nesiguranţa profundă şi lipsa de clarviziune a „pieţelor liberalizate". Un caz elocvent este reticenţa investitorilor capitalişti de a pătrunde în domeniul nou al serviciilor videotext. Această tehnologie e disponibilă în unele ţări - Prestel în Marea Britanie, Telidon în Canada, Bildschirmtext în Republica Federală Germania - într-un cerc

user-unfriendly destul de restrîns, deoarece nici un investitor, agent publicitar sau guvern nu a fost dispus să îşi asume riscurile popularizării sale. Datorită ratelor de venit mici în comparaţie cu investiţiile infrastructurale imense, capitalul privat este investit în altă parte. Sau se aşteaptă intervenţia statului, care transferă contribuabililor costurile sistemului de distribuţie, între timp, firmele particulare obţin profituri din vînzarea echipamentelor şi din dezvoltarea ulterioară a pieţei produselor de folosinţă îndelungată, cum ar fi decodoarele de teletext.

Din contră, în Franţa serviciul de videotext grafic Teletel/ Minitel a fost popularizat pentru prima oară cu sprijinul regiei naţionale de telecomunicaţii, DGT65. Iniţial terminalele erau gratuite, în încercarea de a transforma Minitelul într-un serviciu pentru publicul larg, nu doar pentru oamenii de afaceri şi profesionişti. Acum el conţine aproximativ 12400 de coduri de servicii. Se accesează uşor, prin sistemul de telefonie publică şi ieftin, pe bază de abonament lunar şi plată în funcţie de utilizare. Le permite utilizatorilor să afle un număr de telefon, să rezerve un bilet de tren, să facă teleshopping, să depună bani în bancă, să înveţe o limbă străină, să afle ştirile zilei şi să corespondeze sau să aranjeze o întîlnire. Sistemul are şi neajunsuri, de exemplu nu există facturare detaliată pentru serviciile speciale, fapt ce produce plîngeri ale părinţilor în legătură cu facturi încărcate de copiii lor. De asemenea, nu este prea folosit de categoriile oarecum defavorizate, ca muncitorii necalificaţi, pensionarii, noua clasă de jos, pentru care a fost iniţial conceput, în cadrul firmelor, Minitelul mai este folosit de conducere la rubrica „îmbunătăţirea comunicării" pentru a-şi controla angajaţii.

în ciuda dificultăţilor, susţinătorii sistemului au reuşit să creeze un nufnăr imens de *minitelişti.* în Franţa s-au instalat peste 5 milioane de terminale. Acest succes accentuează importanţa crescîndă a mecanismelor *din afara pieţei* sau decomercializate într-un sistem public de comunicaţii, deoarece reduc costurile de intrare pentru utilizatori şi producători, compensînd furnizarea inegală şi cu deficienţe ce afectează permanent competiţia de piaţă.

Afirmaţia liberală că piaţa înlesneşte libertatea de opţiune individuală este îndoielnică. De fapt, competiţia de piaţă fără restricţii tinde să îngrădească opţiunile unor cetăţeni, în special ale minorităţilor şi ale majorităţilor temporare sau fluctuante. Posturile de radio şi televiziune sînt conştiente că în competiţia pentru afecţiunea publicului cea mai bună strategie de a-şi mări audienţa este să ofere emisiuni de larg interes. Acest lucru conduce la o insuficientă varietate a grilelor şi la copierea inutilă a tipurilor de program. Oferta de divertisment devine mai slabă, mai repetitivă şi previzibilă decît este cazul. Cotele de audienţă domnesc inevitabil. Dar cotele de audienţă nu reprezintă suficient opinia minorităţilor etnice şi regionale, a homosexualilor şi lesbienelor, a ecologiştilor, a vîrstei a treia, a socialiştilor şi a altor minorităţi.

Cotele de audienţă sînt discriminatorii şi împotriva formelor de televiziune *non-market,* adresate copiilor[66]. De exemplu, în primele trei reţele comerciale din SUA, programele de dimineaţă, orele de după şcoală şi dimineţile de sîmbătă sînt pline ochi de *Aventurile ştrumfilor, Fraggle Rock, Bugs Bunny, Familia Flinston, Dennis, pericol public* şi *Ţestoasele Ninja.* Roboţi şi ştrumfi, prinţi blonzi şi musculoşi, prinţese cu aromă de fructe, urşi pufoşi, brigăzi anti-teroriste apar şi dispar. Se împing unii pe ceilalţi pe micul ecran la fiecare jumătate de oră, dînd glas unor predici prăfuite („mesaje prosociale", după cum le numeşte industria producătoare) de genul: „Fără violenţă!", „Atenţie la străinii mieroşi!", „Păstraţi-vă buna dispoziţie!" sau „Să fiţi cuminţi!". Aceste personaje sînt parte integrantă din industria publicităţii şi a materialelor promoţionale vîrîte pe gîtul clienţilor. Ele sînt bunuri de larg consum vîndute împreună cu jocurile gen Monopoly, benzi desenate, jucării, cereale, casete video etc, de către o industrie multimiliardară. Datorită „dereglementării" grilelor de programe pentru copii în anii '80, acestea din urmă seamănă cu nişte reclame de lungimea unei emisiuni. De la decesul *Căpitanului Kangaroo,* emisiunile educative pentru copii din timpul săptămînii s-au rărit. Problema nu este numai că televiziunea

comercială nu produce destule programe educative şi de informare pentru copii. Din aceleaşi motive nu reuşeşte să îndeplinească principiul că mesajele educaţionale cele mai eficiente şi stimulative sînt croite pe grupuri de vîrstă, de exemplu pentru vîrstele 2-4 ani sau 9-11 ani şi nu pentru mase difuze de copii. Televiziunea comercială operează după un sistem bazat în primul rînd pe cota de audienţă. Cum copiii au o forţă de cumpărare mai mică decît adulţii, ei nu reprezintă pentru agenţii publicitari altceva decît o masă amorfă de consumatori. Strategia de bază a televiziunii favorizează discret dar sigur grupurile de vîrstă adultă. Nu emisiunile sînt vîndute telespectatorilor, ci telespectatorii comercializaţi agenţilor publicitari.

Această slabă reprezentare a categoriilor specifice de public transpare involuntar din metafora lui Hayek despre cărarea de-a lungul unui cîmp[67]. După cum observă Hayek, cărarea este produsul neplanificat al unei multitudini de opţiuni individuale. Dar a spune că rezultatul uşurează drumul tuturor în prezent şi viitor înseamnă a neglija faptul că unii nu sînt obişnuiţi să meargă în şir indian. Cărarea nu este potrivită nevoilor lor, este nepotrivită pentru biciclete, dificilă, prea sinuoasă sau de-a dreptul impracticabilă pentru că aceştia nu sînt obişnuiţi să meargă pe jos.

Slaba reprezentare a categoriilor specifice de public este un defect fundamental al mijloacelor de comunicare de piaţă, mai ales dacă avem în vedere faptul că aparţinem toţi uneia sau alteia dintre minorităţi o parte din timp, pe cînd alţii aparţin permanent unei minorităţi. De asemenea, cotele de audienţă nu pot să măsoare intensitatea preferinţelor cetăţenilor pentru un mijloc de comunicare sau altul. De exemplu, cercetările arată că, deşi profilul social al telespectatorilor emisiunilor de ştiri se aseamănă cu cel al fanilor *Dallas,* primii sînt în număr mult mai mic şi în acelaşi timp suporteri mult mai fervenţi ai programului „lor". în condiţiile de competiţie de piaţă deschisă în funcţie de cotele de audienţă, telespectatorii de ştiri şi-ar regăsi cu siguranţă emisiunea mutată la o oră de noapte sau sîmbăta dimineaţa. Ei ar fi obligaţi să recunoască o problemă

majoră a competiţiei de piaţă: după regulile sale, întotdeauna unii vor cîştiga iar alţii vor pierde.

Competiţia fără restricţii defavorizează opţiunile cetăţenilor şi sub un alt aspect. Intrarea pe piaţa comunicaţiilor înseamnă bani, pe care unii nu îi au sau nu îşi permit să îi cheltuiască astfel. După cum remarca odată A. J. Liebling, libertatea presei este destinată exclusiv celor care posedă un loc pe piaţă. Majoritatea liberalilor trec sub tăcere acest aspect, făcînd remarci vesele despre „prosperitatea crescîndă şi disponibilitatea timpului şi a banilor" publicului[6]*. Prietenii lor mai sofisticaţi ne dau alte explicaţii. Sistemul de comunicaţii multi-canal înscris pieţei îmbunătăţeşte şi nu reduce aptitudinile comunicative ale membrilor dezavantajaţi ai societăţii civile. Pe o piaţă liberă a comunicaţiilor, acţiunile relativ scăzute nu pot cumpăra decît felii modeste de spaţiu şi timp. în publicistică această tendinţă pare împămîntenită. Deşi pătrunderea pe piaţa presei scrise necesită talent şi un capital substanţial, cumpărarea de spaţiu într-o publicaţie deja lansată costă mult mai puţin[69].

Aceste afirmaţii ignoră faptul că în domeniul comunicaţiilor, ca pretutindeni, competiţia de piaţă îi buzunăreşte pe cei săraci. Cererea efectivă, dorinţa şi capacitatea de a plăti accesul la opinia transmisă prin mass-media controlează întotdeauna cererea reală şi potenţială fără resurse de timp, bani şi *know how.* Competiţia de piaţă produce o diferenţiere crescîndă între cei relativ bogaţi în informaţii şi cei săraci. Cetăţenii cu locuri de muncă stabile şi venit sigur, subvenţionat deseori de propriile corporaţii sau organizaţii profesionale, au şanse mai mari de a accesa spaţiul mass-media. De asemenea, îşi pot permite articole şi servicii noi din domeniul comunicaţiilor: mufe complicate de televiziune compatibile cu decodoare de semnal, PC-uri echipate cu modem, faxuri portabile, camere compacte de luat vederi, echipamente de conferinţe prin satelit, celulare racordate la satelit, maşini inteligente de scris, televizoare hi-fi. între timp, alţi cetăţeni, mai ales cei prinşi în noua clasă de jos ce se dezvoltă rapid în ţările central şi vest-europene, precum şi în SUA, se înglodează în datorii după ce cumpără în rate o antenă

parabolică sau un televizor hi-fi. Sau se văd forţaţi să folosească mijloace de comunicare de mîna a doua: televiziune cu preţ redus, posturi de radio ieftine, subvenţionate din publicitate, un sistem poştal în derivă sau telefonul din cartierul vecin, care jumătate din timp nu funcţionează.

Aceste modele de distribuire inegală a opţiunilor generate de mijloacele de comunicare comerciale sînt exacerbate cînd rotiţele competiţiei de piaţă sînt unse de publicitate. Publicitatea încurajează trecerea de la diversitatea de prezentare la ambalarea liniilor de produse în *„entertainment* uşor". Publicitatea stimulează dezvoltarea ziarelor ca „Bild am Sonntag" sau „The National Enquirer" şi alimentează circulaţia revistelor şi jurnalelor pline de anunţuri şi reclame distribuite gratuit în metrouri şi centre comerciale sau în cutiile poştale din suburbii, în televiziune se observă acelaşi fenomen. Publicitatea comercială face grila de programe. Unele emisiuni, ca de exemplu *Amazing Discoveries,* nu se mai deosebesc de reclame. Publicitatea transformă emisiunile în servitori. Deoarece succesul fiecărei emisiuni se măsoară în termeni de investiţii în publicitate şi audienţă, nu prea există loc pentru experimentări radicale, iar programele şi artiştii mai extravaganţi (cum au fost *Monty Python)* nu au timp să îşi stabilească un public. în SUA, despomenita excepţie a *Familiei Walton,* produs de CBS, care a supravieţuit cotelor mici de audienţă de la început doar datorită unei campanii cu semnături, întăreşte regula. E ca şi cum s-ar stabili grile şi s-ar realiza emisiuni doar pentru a pune în evidenţă publicitatea. Nu există nici un pic de timp pentru a dezvolta ceva în profunzime. Se merge cu paşi repezi pentru a atrage atenţia publicului şi pentru a face loc următorului calup de publicitate. Durata filmării se reduce, declaraţiile de presă se scurtează. Relatările de la faţa locului se golesc de conţinut. Publicitatea fără restricţii încurajează programele ieftine, derulate rapid, aşa-numita *satellite slush,* ce apar pe Super Channel, cu amestecul său stupid de fotbal olandez, golf mondial sponsorizat de Korean Air, reclame nesfîrşite la Kellogs şi bere Clausthaler, filme australiene de mîna a şaptea, *Fiipper*

şi alte vechituri hollywoodiene, hochei pe gheaţă, fotbal american studenţesc, ştiri sponsorizate de corporaţii şi starea vremii, toate într-o engleză sălcie.

Ideea este că întotdeauna cei care angajează orchestra vor să şi dirijeze. Publicitatea prin mijloacele de comunicare nu garantează libertatea de opţiune. „Agenţii publicitari trag acolo unde stolul de raţe este mai des" (Andrew Neil)[70]. După cum au recunoscut şi Comitetul Peackock în Marea Britanie, şi Curtea Constituţională a Germaniei Federale[71], publicitatea reduce de fapt opţiunile unor cetăţeni cel puţin, tendinţă ce afectează estimările elasticităţii cererii de publicitate, a preţurilor şi a veniturilor. Publicitatea lucrează în favoarea agenţilor publicitari şi a firmelor, dar împotriva cetăţenilor. Ea privilegiază *discursul de corporaţie.* Urmărind să mărească audienţa şi să micşoreze costurile, publicitatea determină în cel mai bun caz furnizarea la scară limitată a unor materiale de interes restrîns. Publicitatea reduce stocul de emisiuni „de interes minoritar", subiecte incomode şi materiale politice controversate ce nu beneficiază de cote mari de audienţă şi deci nu tentează agenţii publicitari să îşi scoată carnetele de cecuri.

Această tendinţă se manifestă cel mai puternic în SUA, unde mijloacele de comunicare au fost invadate treptat timp de trei decenii de discursul de corporaţie[72]. în America, pledoaria adepţilor pieţei pentru drepturile discursului de corporaţie se face auzită îri cadrul unei culturi încă influenţate de individualismul modern, cel care a alimentat lupta pentru „libertatea presei". Dreptul la cuvînt este considerat un exerciţiu individual, la fel de natural ca medicul de familie, micul fermier sau întreprinzătorul particular dinamic şi îndrăzneţ. Ironia este că această prejudecată a întărit privilegiul constituţional al marilor corporaţii, care au profitat de primul amendament. Acesta nu ia în considerare puterea de corporaţie, interzicînd doar administraţiilor de stat şi federale să împiedice libertatea cuvîntului. Limbajul individualist este folosit pentru a distruge individualismul. Individul exprimîndu-se liber este înlocuit de marionete ale corporaţiilor exercitînd o putere imensă în domeniul

informaţiilor. Magnatul magnaţilor ce se autopromoveâză este Time Warner, o corporaţie în valoare de 18 miliarde de dolari, ale cărei proprietăţi în mass-media includ canale de televiziune specializate, milioane de abonaţi la reţelele de cablu, zeci de reviste naţionale, edituri şi o mare parte din studiourile internaţionale de înregistrări. Proprietăţile sînt atît de întinse încît Time Warner, după ce a dispus ca un ziarist al său să scrie o carte, ar putea să o publice şi să o lanseze la o editură proprie, să îi facă recenzia în revistele Time Warner şi să facă un film după ea la studiourile Time Warner, care la rîndul său ar putea fi subiectul unor discuţii, interviuri şi emisiuni transmise prin cablu de televiziunile Time Warner[73].

Tendinţa este uneori exagerată de criticii săi, care avertizează publicul asupra „învăluirii sistematice a conştiinţei umane de către discursul de corporaţie"[74]. Călcînd pe urmele lui Adorno şi Horkheimer, ei condamnă publicitatea pentru că globalizează imagini false ale bunăstării, noutăţii şi libertăţii de opţiune. De fapt, spun criticii, publicitatea de corporaţie încurajează indivizii să se arunce singuri în moara consumatorismului. Muncitorii sînt transformaţi în consumatori care produc doar pentru a consuma. Femeile, principalul public-ţintă, sînt încurajate să creadă că vocaţia lor o reprezintă cumpărăturile. De asemenea, publicitatea promovează înaintarea pe scara socială. Astfel, cultura de Club Mediterranee a noilor îmbogăţiţi devine respectabilă, se promovează narcisismul piscinei particulare şi stilul anonim zîmbitor al supermarket-ului. Publicitatea anesteziază nervii societăţii civile. Ea vrăjeşte cetăţenii, care folosesc şi apoi se dispensează de unele lucruri fără să mai realizeze alte lucruri. Dorinţele individuale sufocă spiritul public. Nimeni nu dă doi bani pe nimeni în afară de propria persoană. Amatorismul, stupiditatea, snobismul şi risipa triumfă. Pe scurt, publicitatea nu doar încurajează indivizii să se răsfeţe cu bunuri de care nu au practic nevoie. în plus, ea „creează un produs propriu: consumatorul, veşnic nemulţumit, fără odihnă, nerăbdător şi plictisit. Ea nu serveşte neapărat pentru a face reclamă unor produse, ci pentru a promova consumatorismul ca mod de viaţă"[75].

Există un grăunte de adevăr în aceste afirmaţii. într-adevăr, publicitatea promovează consumareajtinor produse anume şi încurajează răspîndirea unui „mod de viaţă de consum". Ea stimulează dezvoltarea unei culturi instant ţintuite în sloganuri vizuale şi declaraţii aproape fără înţeles: „Mult mai multă Chevette pentru mult mai puţini bani", „întotdeauna Coca-Cola" sau „Economisiţi mai mult - aveţi mai puţin de cumpărat în viitor". Mesajele publicitare sînt încărcate de prejudecăţi sexuale, homofobe, naţionaliste, rasiste etc. Publicitatea promovează bunuri neecologice, exploatează sistematic temerile indivizilor şi nu reuşeşte să satisfacă aşteptările şi dorinţele pe care le stimulează[76]. Cu toate acestea, atît criticii necruţători ai publicităţii, cît şi adepţii credincioşi din domeniul publicitar şi marketing diminuează dificultatea de a măsura efectele acesteia şi exagerează gradul în care cîmpul său de forţe magnetizează publicul adult[77]. în comparaţie cu publicul adult pironit la emisiuni sportive, filme, sitcom-uri şi talk show-uri, cei confruntaţi cu reclame sînt mult mai nerăbdători, plictisiţi şi dezinteresaţi, în timpul pauzelor de reclamă preferă să facă un ceai, să îşi toarne un pahar, să dea o tură pe la frigider, să mai facă treabă sau să ruleze alte programe. Reclamele sînt citite în mare măsură ca „propagandă". Doar o mică parte a publicului îşi poate aminti reclame pe care le-a văzut sau auzit, şi nu pentru că ar fi compus din nişte gogomani cu memorie scurtă. în mare parte din imp, majoritatea adulţilor nu se percep ca fiind implicaţi pe piaţa produselor la care se face reclamă. Chiar atunci cînd sînt conştienţi de poziţia lor, reclamele nu „nimeresc" sau „bombardează" ţinta. Reclamele dau greş cu regularitate pentru că dispoziţia publicului real căruia se adresează este foarte diferită de cea a publicului ipotetic sau ţintă.

Din aceste motive diverse, publicitatea nu reuşeşte să instaureze „consumatorismul ca mod de viaţă", manipulînd inima, mintea şi mugurii senzitivi ai consumatorilor. Departamentele de publicitate ale corporaţiilor recunosc în mod tacit acest lucru. Deşi ziarele, revistele, posturile de radio şi televiziune sînt pline pînă la refuz de reclame, firmele investetic

rareori mari procente din bugetul anual în publicitate. în cadrul planurilor de dezvoltare generală, rareori îşi leagă speranţele de presupusa persuasiune a publicităţii. Nu pornesc de la premisa că ele sînt ventriloci capabili de a vorbi prin consumatori despre utilitatea produselor pentru a susţine mai bine schimburile de piaţă.

Cu toate acestea, mijloacele de comunicare subvenţionate din publicitate rămîn incompatibile cu libertatea de comunicare între mai mulţi cetăţeni. Publicitatea tinde să înlăture treptat, pe furiş din domeniul public opinii *non-comerciale* şi forme de viaţă *din afara pieţei.* Teoretic se poate construi o bună pledoarie pentru publicitate ca mijloc legitim de a populariza informaţii despre preţuri sau disponibilitatea curentă şi viitoare a bunurilor şi serviciilor. De asemenea, este important să nu se amestece diversele forme de publicitate. Un sistem reglementat de publicitate politică, acordînd tuturor candidaţilor serioşi la posturile guvernamentale o şansă cinstită de a comunica electoratului vederile lor, ajută în principiu libera circulaţie a opiniilor atît de necesară democraţiei[78]. în plus, s-a dovedit că publicitatea este o formă complexă şi adaptabilă de comunicare socială. Ea furnizează uneltele simbolice pentru circulaţia şi dezbaterea înţelesurilor de zi cu zi, dintre care unele neintenţionate. Publicitatea se numără printre cele mai importante vehicule de „a prezenta, sugera şi reflecta o serie nesfîrşită de posibile judecăţi comparative"[79].

Şi totuşi, în practică, publicitatea *de corporaţie* are prostul obicei de a se supraevalua, de a-şi îngropa publicul-ţintă sub un munte de discurs publicitar. Principalul dezavantaj al publicităţii de corporaţie este presupunerea totalitară că modul de viaţă consumist este singurul viabil. Aşadar, semnificaţia sa nu se restrînge la o reclamă anume sau la o categorie de produs ori marcă. Publicitatea întreţine convingerea că identitatea socială se manifestă prin consumul de bunuri de pe piaţă. Din acest punct de vedere, publicitatea este o ideologie, un *grand recit* (Lyotard). Este o formă specifică de joc de limbaj (potenţial) hegemonie ce funcţionează, nu întotdeauna cu

succes, pentru a masca împrejurările propriei apariţii şi pentru a sufoca pluralismul jocurilor de limbaj din interiorul societăţii civile în care se dezvoltă. Publicitatea este o rasă necrofagă. în mod nejustificat încearcă să anexeze şi să se hrănească din orice alt tip *anume* de joc de limbaj, autoreprezentîndu-se ca joc de limbaj general sau universal, indubitabil şi deci eliberat de contingenţa timpului istoric[80].

Concluzia generală ce se poate trage din fetişizarea liberală a competiţiei de piaţă este următoarea: a trecut de mult vremea cînd se mai putea crede sincer că libertatea de comunicare este garantată de competiţia de piaţă. Vechiul ideal al libertăţii presei, readus la viaţă de liberalismul economic, aminteşte de o perioadă a pamfletelor culese de mînă, a ziarelor de un penny, a broşurilor moraliste şi ştiinţifice în ediţie limitată şi a încrederii în competiţia descentralizată de piaţă ca antidot principal la despotismul politic. încă din acele vremuri modelele de proprietate şi control în sectorul privat al mijloacelor de informare au devenit extrem de oligopoliste şi birocratice. întreprinderile multi-media, operînd la nivel internaţional şi oferind mesaje modelate de imperativele pieţei, reprezintă modelul predominant de dezvoltare în sectorul privat de informare. Această tendinţă trebuie făcută publică imediat, deoarece de-a lungul istoriei susţinătorii libertăţii presei şi-au îndreptat criticile înspre reglementarea *de stat* a mediilor de comunicare comerciale. Din contră, în ziua de astăzi ei trebuie să recunoască faptul *căpieţele de comunicare restrîng libertatea de comunicare,* generînd bariere de intrare, monopol şi reducere a numărului de opţiuni şi schimbînd definiţia principală a informaţiei din bun public în obiect de consum de achiziţionat prin mijloace particulare.

Pe scurt, trebuie spus că există o contradicţie structurală între libertatea de comunicare şi libertatea nelimitată a pieţei şi că ideologia liberalistă a libertăţii opţiunii individuale pe piaţa opiniilor nu face altceva decît să justifice privilegierea discursului de corporaţie şi să ofere mai multe opţiuni investitorilor decît cetăţenilor. Este o apologie a puterii marilor firme

de a organiza, determina şi deci *cenzura* opţiunile indivizilor în legătură cu ce anume citesc, ascultă sau urmăresc.

Liberalismul de piaţă se imunizează la această concluzie, deoarece concepe „cenzura" într-un sens prea restrîns, ca exerciţiu al puterii monopoliste a statului de a îngrădi schimbul de opinii între diversele grupuri de cetăţeni. Liberalismul de piaţă interpretează libertatea presei ca rezultat al luptei îndelungate şi eroice a întreprinzătorilor particulari de a se elibera de taxele şi restricţiile impuse fie de guvern, fie de „public". El are viziunea unei clase exclusive, acordînd mijloacelor de comunicare avantaje puternice asupra tuturor celor care nu aparţin acestei clase. Interferenţa statului şi a operaţiunilor este privită fie ca nejustificată, fie ca un rău necesar în situaţii urgente, de exemplu cînd suveranitatea statului este în pericol sau cînd unii cetăţeni intentează proces prin intermediul statului altor cetăţeni pentru calomnie sau exprimare „indecentă", cum se întîmplă în controversele despre pornografie sau în cele rasiale. Ceea ce nu reuşeşte să înţeleagă liberalismul de piaţă este că pieţele sînt structuri complexe în cadrul cărora persoanele cu răspundere în corporaţii acţionează în mod natural ca cenzori. Competiţia de piaţă produce cenzură de piaţă[81]. Controlul privat' al mijloacelor de comunicare produce capricii private. Cei care controlează sectorul producerii şi distribuirii informaţiilor hotărăsc, înainte de publicare, ce bunuri (cărţi, reviste, ziare, emisiuni TV, soft etc.) vor fi produse la scară largă şi astfel ce opinii anume cîştigă o intrare oficială pe „piaţa opiniilor".

în vreme de criză, cenzura de piaţă tinde să iasă la iveală. Reţinerea şi „obiectivitatea" fac loc polemicilor deschise şi campaniilor înverşunate împotriva „duşmanilor" pieţei. în mod normal procesele de cenzură a pieţei sînt mai puţin vizibile şi mai puţin subtile. Cenzura de acest tip nu este o conspiraţie pentru a escroca publicul credul sau a-i spăla creierul de dragul profitului, nici pentru a „reproduce relaţiile de producţie capitaliste". Mai degrabă, ea rezultă din faptul că editorii comerciali de opinie nu sînt prea interesaţi de preferinţele *din afara pieţei* ale cititorilor, ascultătorilor şi telespectatorilor. Ei sînt în primul

rînd preocupaţi să satisfacă cererea publicului în limitele competiţiei de piaţă. Desigur că întreprinzătorii mass-media oferă opţiuni, dar acestea se află întotdeauna în cadrul unor alternative *viabile din punct de vedere comercial.* Corporaţiile operează conform principiului că substructura este reprezentată de competiţia de piaţă iar opţiunile cetăţenilor formează suprastructura. Indivizii sînt consideraţi consumatori controlaţi de fluxul pieţei şi nu cetăţeni activi cu drepturi şi obligaţii. De exemplu, publicul cititor şi telespectator nu are ocazia de a se implica în luarea deciziilor ce modelează investiţiile generale şi strategiile de marketing ale unei firme. Cetăţenii nu sînt întj-ebaţi dacă doresc să îşi schimbe modelele de consum reducînd structurile de dezvoltare economică neviabile. Discuţiile liberaliste despre „libertate a opţiunii în loc de reglementare şi imposibilitatea alegerii" înseamnă, pe şleau, următoarele: „Presupunem că economia capitalistă de piaţă va dura pînă în vecii vecilor. Ea este legitimă şi viabilă, cu adevărat cel mai bun sistem inventat vreodată pentru a satisface cererile indivizilor. Vă oferim tot felul de opţiuni atîta vreme cît dumneavoastră, consumatorul, vă restrîngeţi opţiunile astfel încît să ne convină nouă, întreprinzătorilor. Dacă nu sînteţi de acord, ei bine, ghinion! De ce nu vă deschideţi propria afacere?"

LEVIATHANUL DEMOCRATIC i

Or/ce sfatf *suveran centralizat este potenţial agresiv şi dictatorial.*

SimoneWeil, 1933

—...

Fetişizarea competiţiei de piaţă nu este singurul lucru ce dăunează libertăţii presei. Aceasta este discreditată adeseori de afecţiunea sa pentru puterea incontrolabilă şi ocultă a instituţiilor de stat. După cum remarca Robert Southey în secolul al XlX-lea, statele moderne nu pot rezista fără condeie, cum nu pot rezista fără baionete[82]. Maxima poate trece drept o prognoză pe termen lung, deoarece toate democraţiile occidentale se confruntă azi cu aceeaşi problemă: vechea tendinţă, în mare parte neplanificată, spre o comunitate largă de state interdependente, ale căror structuri nedemocratice de luare a deciziilor sînt stratificate, cvasi-supranaţionale şi echipate cu diverse mecanisme de reglementare şi distorsionare a schimbului de opinii şi informaţii între cetăţeni.

Simptomele acestei tendinţe se văd deja cu ochiul liber. Fluxul opiniilor este deviat de prerogative învechite şi de tehnici

noi de manipulare a informaţiilor oficiale. Acestea sînt obstruc-ţionate de secretomanie, disimulare şi de principiul recurent al suveranităţii statului („securitate naţională"). începînd cu Primul Război mondial, cenzura politică s-a acutizat prin răs-pîndirea constantă a mecanismelor corporatiste şi a formelor „invizibile" de conducere locală, naţională şi supranaţională: departamente, comisii, agenţii, conferinţe interguvemamentale

imposibil de prezentat opiniei publice sau de supus legilor în vigoare.

Curios este faptul că nici adepţii pieţei, nici criticii săi nu acordă atenţie acestor tendinţe, în ciuda implicaţiilor foarte incomode pentru democraţie. Puterea incontrolabilă a fost întotdeauna considerată scandaloasă în ţările democratice, şi totuşi aceste ţări se confruntă acum cu un scandal permanent. Esenţa tuturor regimurilor democratice de astăzi conţine o sămînţă de despotism. Transformarea istorică a statelor absolutiste în state constituţionale moderne guvernate de parlament, deşi incompletă, s-a încheiat. Ne aflăm în pragul unei noi epoci de cenzură politică, epoca leviathanului democratic, în care sectoarele-cheie ale vieţii sînt structurate de instituţii politice suverane, echipate, după cum ar fi observat Southey, cu condeie noi şi vechi, de forme şi mărimi diferite.

O teorie revizuită a libertăţii presei trebuie să se împace cu aceste forme de interferare a statului în procesul de formulare şi circulaţie publică a opiniilor. Există cinci tipuri complexe de cenzură politică ce ne atrag atenţia. Ele sînt descrise mai jos ca tipuri ideale şi analizate în ordinea familiarităţii lor:

1) *Puterea în situaţii de criză.* în democraţiile occidentale, încă îşi fac simţită prezenţa încercările îndelungate ale guvernelor de a supune unele mijloace de comunicare prin instrucţiuni, ameninţări şi arestări. Asemenea tehnici de represiune politică apar sub două forme: *cenzură anterioară publicării* (cum era cunoscută iniţial în cercurile constituţionale din SUA), incluzînd toate procedurile mai mult sau mai puţin formale: de la pălăvrăgeli prieteneşti, cocteiluri cu un purtător de cuvînt al guvernului şi telefoane de sugestii sau ameninţări pînă la redactarea de instrucţiuni obligatorii şi discreţionare. Astfel, autorităţile de stat verifică publicarea materialului oral, vizual sau tipărit. *Cenzurapost-publicare* operează de la publicarea iniţială a materialului şi pînă la distrugerea sa. Aceasta include, printre altele, procese intentate materialului deja existent în societatea civilă, care conduc la interzicerea, distrugerea, arderea, reclasificarea sau confiscarea cărţilor şi materia-

lelor vizuale (fotografii, picturi, filme, casete video) sau la confiscarea mijloacelor tehnice prin care s-au produs materialele respective. Cenzura post-publicare se poate extinde pînă la închiderea editurilor, redacţiilor, a posturilor de radio şi televiziune. Ea include interzicerea unor organizaţii „antistatale", cenzurarea şi pedepsirea reporterilor cu motivul că Justifică terorismul" prin exprimarea simpatiilor personale faţă de asemenea organizaţii.

Mai ales în vreme de (presupusă) criză, cele două subtipuri de represiune politică a mijloacelor de comunicare se combină deseori. Autorităţile politice consideră că mijloacele de comunicare nu îndeplinesc nici o funcţie utilă sau legitimă dacă nu sînt accesorii ale maşinăriei de stat. Ele ajung să joace un rol politic distinct. Datorită lor o criză latentă devine manifestă deoarece ele exprimă colectiv sentimentul crizei în rîndul cetăţenilor şi amplifică apelurile oficialităţilor de stat de luare a măsurilor drastice pentru a remedia criza, pe care au definit-o ca atare în mass-media.

Un exemplu relevant, amar, dar în nici un caz excepţional îl constituie îngrădirea făţişă a mijloacelor de comunicare de către guvernul francez în timpul războiului cu Algeria[83]. în timpul trecerii de la a Patra la a Cincea Republică, în mijlocul tensiunii publice din ce în ce mai mari şi a temerilor că Generalul de Gaulle în fruntea armatei va prelua puterea, presa era curent ameninţată, cenzurată şi nedifuzată. Editorii erau anunţaţi de către guvern că „Franţa" se află în pericol. Miniştrii informau reporterii despre ce anume putea fi relatat, insistînd că aceste informaţii sînt strict confidenţiale.

S-au interzis ştirile despre arestări la domiciliu, expulzări sau tactici anti-gherilă. în Algeria, „L'Express", „Liberation" şi „L'Humanite" au fost complet interzise pentru diverse perioade de timp. Majoritatea ziarelor liberale şi de stînga au fost adeseori blocate în Franţa urbană. Din moment ce blocarea însemna oprirea distribuirii unei publicaţii *după* tipărire, chiar dacă un articol cenzurat era înlocuit, întregul proces de tipărire trebuia

reluat, ducînd la dublarea costurilor de producţie. Asupra editorilor aveau loc tentative de asasinat din partea unor „atacatori neidentificaţi", iar jurnaliştii erau arestaţi şi condamnaţi pentru dezvăluirea unor secrete militare şi „atacarea moralităţii armatei". *2) Confidenţialitatea armată.* Puterea statului modern se sprijină pe organe poliţieneşti şi militare învăluite în mister. Motivul este clar: este cea mai bună metodă prin care oficialităţile de stat sînt cu un pas înaintea opozanţilor din ţară sau străinătate. Acestea le supraveghează astfel activităţile fără a fi supravegheate la rîndul lor. în democraţiile occidentale ale secolului al XX-lea este evidentă tendinţa de a încuraja dezvoltarea invizibilelor aparate represive de stat. Aparatele poliţieneşti şi militare caracterizate de confidenţialitate, disimulare şi obligativitatea unanimităţii în cadrul organizaţiei sînt prezenţe obişnuite în statele democratice. în acelaşi timp sînt incompatibile cu democraţia politică şi libertatea de comunicare. După cum au observat Kant şi alţii, chestiunea confidenţialităţii armate a apărut în operaţiunile guvernelor moderne, care practicau infiltrarea informatorilor în grupurile de opoziţie în vreme de criză. Războaiele şi revoluţiile au fost adevărate pepiniere de confidenţialitate[84]. Totuşi, pînă spre sfîrşitul secolului al XlX-lea aceste sisteme de putere armată misterioasă erau improvizate şi trecătoare, fiind construite în jurul unor grupuri specifice de ofiţeri, a unor miniştri anume, în cazuri neaşteptate, de criză. Sau, puterea armată secretă a rămas concentrată într-un cerc restrîns, ca în cazul Americii. Agenţiile de detectivi particulari, de tipul agenţiei Pinkerton, se angajau în slujba firmelor şi a diverselor organizaţii ale societăţii civile pentru a aduna informaţii clandestine despre grupările sociale. Toate acestea s-au schimbat în primii ani ai secolului al XX-lea. în Marea Britanie, ale cărei instituţii permanente de poliţie secretă s-au dezvoltat printre primele, între vara anului 1909 şi toamna lui 1911 au luat naştere MI5 şi MI6 şi a fost semnată Legea modernă a Secretelor de Stat. A fost inventat sistemul D-Notice pentru supravegherea articolelor de ziar. S-a înfiinţat un registru al cetăţenilor străini cu domiciliul în Marea Britanie,

au început interceptările sub acoperire ale unor anumite categorii de corespondenţă, iar o ramură specială a fost transformată într-o agenţie naţională împotriva subversiunilor[85].

După această perioadă, instinctul birocratic de supravieţuire a asigurat permanenţa poliţiei şi organizaţiilor militare secrete din interiorul statului. Continuitatea acestora a fost mai puţin garantată de ameninţările la adresa statului cît de alocaţiile bugetare şi de preocupările de zi cu zi, ca birouri, telefoane, dosare şi sporuri de salariu. Această tendinţă a democraţiilor occidentale a fost intensificată de declanşarea Războiului Rece şi de încercările de a stabili conexiuni între nemulţumirile din ţară şi inamicii internaţionali periculoşi. Rezultatul a fost o formă bine organizată de cenzură politică permanentă în sînul puterii de stat. Guvernele controlează cu regularitate declaraţiile oficiale de presă şi autorizează rapoartele chestiunilor de „securitate naţională". Informaţiile sînt clasificate şi reclasificate ca „secrete". Documentele publice sînt „purificate". Şmecheriile sînt acoperite. Unor cetăţeni anume li se interceptează telefoanele, li se pun microfoane în case şi li se scotocesc birourile fără mandat de percheziţie. Angajaţii guvernamentali din armată şi poliţie au datoria să păstreze confidenţialitatea pe viaţă.

Creşterea confidenţialităţii armate a produs efecte ciudate în ultima vreme. Unele părţi ale executivului ales al statului şi-au spionat potenţialii rivali şi au dezinformat în mod sistematic parlamentul, ca în cazul Wâtergate[86]. Poliţia a condus operaţiuni paramilitare clandestine, fie împotriva opozanţilor paşnici (bombardarea vasului *Rainbow Warrior*[1]),* fie a inamicilor violenţi (atentatele cu bombe şi asasinatele din Spania conduse de misterioasele grupări de eliberare antiteroriste sau GAL, a căror misiune era să-i distrugă pe teroriştii basci şi pe simpatizanţii acestora)[88]. Operaţiuni de tip junta, ca de exemplu afacerea Contra-Iran, au fost conduse fără ştiinţa autorităţilor alese[89]. S-a folosit confidenţialitatea paramilitară de stat pentru a proteja organizaţii secrete antistatale, care făceau uz de tactici paramilitare (masacrul din Piazza Fontana şi afacerea Gladio)[90]. în fine, fenomenul puterii armate secrete s-a extins şi în dome-

niul negocierilor interguvernamentale. De exemplu, desfăşurarea întrunirilor curente ale NATO şi ale Uniunii Europene presupune interferenţa birocraţiilor de apărare naţională cu organizaţiile de apărare transnaţionale. La rîndul lor, acestea creează centre de putere incontrolabile de către un singur stat, guvern sau parlament membru. Organizaţiile militare supranaţionale reduc puterea de decizie a legislaturilor. Datorită lor, operaţiunile guvernamentale devin din ce în ce mai secrete şi mai incontrolabile prin vot. Din moment ce creşterea organismelor supranaţionale încurajează guvernele să recunoască necesitatea compromisurilor politice cu alte guverne, pretutindeni se creează poziţii de negociere „flexibile" ce descurajează negocierile supranaţionale. <

3) *Minciunile.* Urîtul obicei de a minţi în politică este specific atît regimurilor democratice cît şi celor de alt tip. Convingerea politicienilor că jumătate din politică înseamnă construirea unei imagini, iar cealaltă jumătate, arta de a-i face pe oameni să creadă în această imagine, oricare ar fi adevărul, este exagerată. Rămîne adevărată vechea zicală că politicienii pot fi înţeleşi numai urmărindu-le picioarele, nu şi gura. In perioada de construire a statelor moderne şi apoliticii naţionale, sinceritatea era rareori considerată o virtute politică. Convingerea lui Kant că minciuna nu se justifică niciodată, nici măcar pentru a salva un prieten de la moarte, teză care se îndrepta împotriva lui Benjamin Constant în timpul Termidorului Revoluţiei franceze[91], este un strigăt în pustiul puterii politice moderne. După cum observă Hugo de Grotius în *De jure belii ac pacis* (1625), minciunile făţişe şi secretomania premeditată au fost întotdeauna considerate mijloace legitime de atingere a scopurilor politice.

în ultimele decenii predilecţia pentru „metodele de defactualizare" (Ardendt) a luat două forme. Arta minciunii politice a adoptat farmecul aspru, bunăvoinţa sinuoasă şi tacticile de învăluire specifice responsabilului cu relaţiile publice de pe Madison Avenue. Aceasta este arta practicată de numeroşi purtători de cuvînt guvernamentali: dezinformarea criticilor,

calmarea nervilor, liniştirea reporterilor, pregătirea ştirilor pentru public, avînd grijă să le dea credibilitate. Arta minciunii prin intermediul relaţiilor publice este foarte dezvoltată în SUA, unde personalul de la Casa Albă încearcă în permanenţă să modeleze imaginea preşedintelui în mass-media. Administraţia de stat este văzută ca un efort continuu de menţinere a relaţiilor publice. Declaraţiile diverselor departamente guvernamentale sînt supravegheate şi coordonate îndeaproape. Conferinţele de presă sînt folosite pentru a împărtăşi opiniile instituţiei prezidenţiale. Doar anumiţi reporteri sînt acreditaţi, întrebările sînt alese cu grijă, iar cele post-declarative sînt descurajate, subiectele fără importanţă avînd prioritate. începînd cu mandatul luiTruman, declaraţiile de deschidere pregătite cu grijă furnizează materialul reporterilor de serviciu. Administraţia oferă o serie de „servicii" presei: interviuri, şedinţe de fotografii, conferinţe de presă, facilităţi de deplasare, rapoarte zilnice. Informările reprezintă ocazii deosebite pentru a difuza minciuni nevinovate. Informările pot fi: neoficiale (reporterii nu pot folosi în articole informaţiile pe care le primesc), oficiale (declaraţiile pot fi atribuite surselor), din surse neoficiale (sursa nu se identifică, deşi se pot numi poziţia sau statutul în general, ca de exemplu „o sursă de la -Casa Albă") sau din surse anonime (nu este permisă nici o atribuire a declaraţiilor). Cînd aceste metode potenţial mincinoase dau greş, administraţia de stat încearcă să pedepsească-mass-media pentru ilustrare injustă, nefavorabilă sau pentru amîndouă laolaltă. Unii jurnalişti sînt forţaţi să aleagă între carieră şi opiniile critice la adresa guvernului. In cazuri extreme, li se interzice mijloacelor de comunicare ostile administraţiei accesul la sursele oficiale[92].

Arta minciunii politice a luat forma metodelor tehnocratice de rezolvare profesionistă a problemelor. Minciuna de rutină care a proliferat în ramurile civile şi militare ale statului american în timpul războiului din Vietnam a fost de acest tip: „rapoartele de progres" înmînate Washington-ului de subalterni preocupaţi de carieră sau rapoartele de bombardament şi de morţi falsificate în misiunile de „căutare şi distrugere"[93]. Această

formă de minciună tehnocrată este alimentată de modele şi scenarii ipotetice. Se încuie în adăpostul propriilor presupuneri, închizînd toate uşile şi acoperind toate ferestrele. Are oroare de bunul-simţ şi de accidental. Consideră primitive raţionamentele şi favorizează calculele sofisticate. Se bazează pe echipele de experţi, consilieri, pe campanii maraton de informare şi formule de succes. în fine, foloseşte un limbaj pseudoştiinţific ce reuneşte şi explică cele mai diverse situaţii, evenimente şi personalităţi.

4) *Publicitatea statului.* Primii conducători ai statului modern, mai ales în faza absolutistă, se considerau sursa şi principiul unităţii într-o societate exclusivistă de proprietăţi şi ordine. Aceste executive ale puterii de stat căutau să se protejeze şi să se legitimeze urmînd sfatul altora - parlamente, petiţii individuale sau colective, reţele personale de informatori - şi afirmîndu-şi propriile opinii în rîndul clienţilor puterii de stat. Remarca lui Southey despre baionete şi condeie atrage atenţia asupra acestui mecanism. în Europa, „The London Gazette" apărută în 1665 sub titlul „The Oxford Gazette", s-a numărat printre cele mai cunoscute şi influente organe de publicitate guvernamentală[94]. Aceasta publica interpretările oficiale ale ştirilor externe: „ce vine în poşta străină există şi în «The Gazette»" era o frază des întîlnită. Singura foaie a ziarului raporta discursurile suveranului către Parlament, proclamaţiile regale şi hotărîrile Consiliului de Coroană. Promovările de la curte erau de asemenea raportate opiniei publice; de altfel, „a fi dat la gazetă" reprezintă încă formula de recunoaştere a avansării profesionale. în plus, ;„The Gazette" tipărea ştiri primite de la informatori, publica numerele cîştigătoare la loteriile guvernamentale şi acorda spaţiu pentru sfaturi de genul grăsimii de urs împotriva cheliei şi a altor false remedii atît de caracteristice ziaristicii din secolul al XVIII-lea .

Astăzi metodele ziarului au devenit mai sofisticate şi sînt o caracteristică a tuturor guvernelor democratice occidentale. Publicitatea guvernamentală este o afacere serioasă. Autopromovarea puterii de stat înghite un buget de aproape 200

milioane de lire sterline pe an în Marea Britanie, unde statul este al doilea *advertiser* după Unilever, ducînd campanii de promovare în orice chestiune politică imaginabilă. Creşterea constantă a publicităţii statului conferă tuturor guvernelor alese democratic o putere imensă de şantaj. Din moment ce ziarele şi posturile de radio şi televiziune independente se bazează în principal pe veniturile din publicitate pentru supravieţuire, ameninţările guvernelor de a retrage aceste fonduri duc la compromisuri sau chiar la prăbuşirea acestor aventurieri. Capacitatea crescută a guvernelor de a folosi o parte a presei întăreşte această tendinţă, precum şi metodele de a minţi prin intermediul birourilor de relaţii publice menţionate mai sus. Nişte exemple binecunoscute ar fi atît articolele din mass-media bazate pe informaţii din surse anonime, cît şi rapoartele de activitate autorizate şi informale ale sistemului *lobby.* Alte exemple includ: campaniile publicitare guvernamentale sprijinite de consilieri profesionişti, actori, regizori şi agenţii de plasament[95], declaraţii oficiale de presă şi sondarea terenului, adică răspîndirea de zvonuri şi dezinformarea pentru a testa curentele de opinie publică. Acreditarea oficială a experţilor cu vederi proguvernamentale serveşte la legitimarea sau creşterea nivelului de transparenţă a surselor oficiale, conducînd astfel la manipularea opiniilor de către guverne cu ajutorul mijloacelor de comunicare[96].

Imaginea conducătorilor politici creată prin interviurile de la radio şi televiziune este un exemplu mai puţin evident, dar nu mai puţin important de publicitate a statului. în ultimii ani s-au creat legături strînse între jurnaliştii din audio-vizual, cu vederile lor ferme despre ce trebuie să ştie cetăţenii în legătură cu acţiunile guvernului, şi executiv, sprijinit de agenţi guvernamentali de informare, purtători de cuvînt şi alte persoane discutînd procedurile de întîlnire şi apariţiile publice. Interviurile politice tind să devină vehicule de persuasiune şi emisiuni puternice. Forma exterioară a interviului se păstrează, dar subiectul este încadrat de regulile impuse în legătură cu durata de emitere, ora de difuzare şi importanţa de a avea ulti-

mul cuvînt. întrebările care îi fac pe politicieni răspunzători în faţa publicului sînt înlocuite de întrebări pe placul lor, care le permit să spună ce doresc. Jurnaliştii îi perie pe politicieni. Declaraţiile guvernamentale devin minciuni nobile. Această tendinţă este rezumată de către o persoană importantă din audio-vizualul britanic: „aşa cum televiziunea a devenit mai degrabă un mijloc de marketing decît unul de comunicare, la fel dorinţa de publicitate manifestată de guvern i-a luat pe jurnalişti prin surprindere. în trecut, purtătorii de cuvînt doreau să manipuleze înţelegerea subiectelor de către jurnalişti. Astăzi ei ne văd ca pe un produs diferit, mai instabil, dar asemănător cu un mijloc de a-şi face publicitate. Dacă un ziar intervievează un politician, este evident că nu va reproduce fiecare cuvinţel. în televiziune există necesitatea unui control efectiv al editării materialelor. Este ca şi cum apariţia publică ar aparţine intervievatului"[97].

5) *Corporatismul.* De-a lungul secolului al XX-lea reţelele de organizare a sectorului particular care îndeplinesc funcţii pentru guvern prin negocieri, subvenţii şi contracte au ajuns să fie la ordinea zilei. Un număr substanţial de decizii de importanţă publică sînt luate nu de executiv, legislativ sau piaţă, ci în urma discuţiilor dintre „reprezentanţii" grupărilor sociale sau între aceste grupări ale societăţii civile şi statul însuşi[98].

Statul a transferat un număr considerabil din funcţiile sale unor organizaţii nonguvernamentale ale societăţii civile deoarece grupurile influente ale acesteia au cerut o parte din puterea politică. Rezultatul a fost apariţia procedurilor corporatiste descrise mai sus. în consecinţă, graniţele statului şi ale societăţii civile se întrepătrund. Ele sînt mediate de compromisurile instabile dintre oficialităţile „publice", maşinăria statului şi agenţiile particulare, „non-statale". Corporatismul este un proces prin care statul conferă statut oficial organizaţiilor grupurilor de interese, care sînt responsabile, într-o mai mică sau mai mare măsură, cu formularea şi/sau implementarea strategiilor publice. Corporatismul introduce în interiorul statului grupuri funcţionale strategice, „politizînd" astfel părţi ale societăţii civile şi în acelaşi timp extinde sfera lui în cadrul acesteia, „socializînd" anumite funcţii ale statului. Acest proces este modelat şi orînduit în mod dinamic şi complex. El operează la niveluri diferite de luare a deciziilor[99] şi pare să lărgească dreptul general la vot prin completarea formelor de reprezentare politică teritorială cu moduri funcţionale de luare a deciziilor. Sindicatele, firmele, asociaţiile profesionale şi alte organizaţii devin componente indispensabile ale strategiilor publice deoarece au un monopol asupra informaţiilor relevante pentru guvern. De asemenea, acestea exercită o doză mare de control asupra constituentelor lor. Dar nimic din toate acestea nu garantează „deschiderea" şi „capacitatea de reprezentare" a procedurilor corporatiste. Ele au tendinţa de a fi foarte elitiste. Personalul guvernamental nu este supus controlului direct al alegerilor parlamentare. Şi organizaţiile „particulare" de negociere sînt structurate birocratic: negociatorii tind să instrumentalizeze membrii onorifici şi de rînd, reducîndu-le rolul la a urma strategiile generale, precum şi să formuleze programul din punctul de vedere al organismului corporatist. Consecinţele deciziilor sînt pasate grupurilor mai puţin puternice şi mai dezorganizate ale societăţii civile.

Procedurile corporatiste s-au dezvoltat şi la adăpostul unui văl de confidenţialitate şi ilegalitate. Deşi sînt trăsături permanente ale peisajului politic, acestea nu au o formă legală bine definită şi nu pot fi trase public la răspundere. Ele constituie o formă ascunsă de guvernare[100]. Ele nu sînt obligate să îşi expună, explice şi justifice în mod public activităţile. Cei care iau deciziile nu au obligaţia legală *ex ante* de a se consulta asupra alternativelor aflate la dispoziţia lor, şi nici vreo obligaţie *post hoc,* de exemplu de a-şi justifica public registrele de cheltuieli sau gradul de succes/insucces în atingerea scopurilor pe care şi le-au propus.

Aceste cinci tendinţe ale democraţiilor occidentale sînt îngrijorătoare. Ele indică o putere politică din ce în ce mai incontrolabilă de către cetăţeni, mass-media sau lege. în cazul în care conducerea legii (expresia lui A. V. Dicey)[101] înseamnă

eliminarea sistematică a puterii arbitrare de stat din viaţa politică, unde puterea arbitrară este acea putere imună la evaluarea şi critica publică, precum şi insensibilă şi incapabilă de a învăţa din propriul mediu, atunci putem vorbi liniştiţi de o creştere a fărădelegii în democraţiile occidentale.

In Marea Britanie, ţara de baştină a democraţiei parlamentare, fărădelegea este în floare şi, pentru a înrăutăţi lucrurile, cenzura de stat legalizată a opiniilor şi chiar cenzura de stat a ceea ce a fost deja cenzurat se răspîndesc cu repeziciune. Lista simptomelor este alarmant de lungă şi încă nu e completă. Puterea administrativă şi ministerială este practic imună la controlul judiciar. Parlamentul nu exercită decît un control marginal al politicii adoptate. Formaţiunile semi-guvernamentale *(quangos),* autorităţile şi departamentele locale formulează tot felul de regulamente, dar nu există cerinţa generală ca aceste decizii să corespundă unor sugestii exterioare. De fiecare dată cînd se oferă sau se cere părerea este vorba despre o chestiune *exparte.* Cetăţenii nu au cum să afle dacă oficialităţile au fost sau nu influenţate de părţi interesate şi nu au nici măcar dreptul să cunoască raţiunea hotărîrilor finale ale oficialităţilor.

Această stare de fărădelege a fost acutizată de condiţionările impuse de guvern. în anii '80, guvernele Thatcher au căutat să protejeze secretul de stat şi să impună în cadrul instituţiilor o cultură a tăcerii prudente şi a abaterii opiniei publice de la esenţial desemnînd angajaţi civili oneşti (Sarah Tisdall şi Clive Ponting)[102]. în timpul războiului pentru insulele Malvine s-a dus în paralel un „război informaţional". S-a întărit confidenţialitatea instinctivă a administraţiei militare şi civile. Opinia publică a fost manipulată prin minciuni şi dezinformare, iar unele părţi ale presei au fost încurajate să cadă la înţelegere cu guvernul în distorsionarea faptelor[103]: Guvernul a făcut o încercare nereuşită de a suprima publicarea memoriilor fostului ofiţer *PeterWright,Spycatcher.* Primul-ministru Margaret Thatcher a întărit Actul prevenirii terorismului, argumentînd că democraţiile „trebuie să găsească modalităţi de a-i priva pe terorişti de oxigenul publicităţii de care au atîta nevoie"[104]. S-a exercitat o

cenzură făţişă asupra ştirilor, documentarelor şi pieselor radiofonice de la BBC şi ITV: Secretarul Afacerilor Externe a încercat să împiedice difuzarea unui documentar despre împuşcarea unor membri IRA în Gibraltar în 1988 de către trupele SAS, s-au făcut propuneri pentru a asigura „imparţialitatea" documentarelor şi a altor emisiuni. Ziariştii angajaţi la „The Guardian", „The Independent", „The Observer", „The Mail on Sunday" şi „The Sunday Times" au fost intimidaţi şi trimişi în judecată pentru articole tratînd anumite subiecte, de la tranzacţiile ilegale la terorismul internaţional. A fost introdusă o ciudată legislaţie ce se opunea publicării de către guvern a materialelor susceptibile de a „încuraja homosexualitatea". Varianta revăzută a Legii secretelor de stat (1990) impunea un jurămînt de tăcere pe viaţă foştilor şi actualilor membri ai serviciilor secrete. Astfel, o persoană poate fi condamnată fără posibilitatea de a-şi pregăti apărarea. Legea aducea interdicţia mascată de a dezvălui informaţii asupra oricărui oficial de stat sau reporter anunţat de către guvern că se află sub incidenţa acesteia. în probleme de apărare naţională şi relaţii internaţionale legea a transformat „dezvăluirea vătămătoare de informaţii" în delict penal. O dezvăluire este considerată vătămătoare dacă dăunează „capacităţii" oricărei părţi a forţelor armate sau „pune în pericol interesele Regatului Unit peste hotare", „obstrucţionează promovarea sau protejarea" acestora sau „există posibilitatea" ca ea să aibă aceste efecte.

în toate acestea există un paradox. Multor liberali le face plăcere să vorbească despre nevoia de piaţă liberă a comunicaţiilor, şi totuşi nu încurajează asemenea tendinţe, ba chiar sînt ostili încercărilor cetăţenilor de a reduce puterea politică secretă şi arbitrară[105]. „Libertarismul" de piaţă pe care îl promovează coexistă cu un ataşament profund neoconservator faţă de autoritarismul politic şi cultural.

în viziunea liberalismului, piaţa comunicaţiilor necesită un stat autoritar şi puternic ce acţionează ca un suzeran. Se spune că rezervele de energie ale unei societăţi „libere" provin din puterea administrativă coerentă, din acţiunile hotărîte şi

îndrăzneţe ale politicienilor cu alură de oameni de stat şi din disponibilitatea guvernelor de a impune tradiţiile naţionale şi legile ţării tuturor duşmanilor interni şi externi ai statului şi ai pieţei.

în acest sens, economia de piaţă susţine vechea doctrină a suveranităţii statului. La început, doctrina nu avea nici un conţinut în afara monarhiei absolutiste în cadrul căreia a apărut. Conform teoriilor despre suveranitate ale primilor scriitori moderni ca Bodin, Althusius sau Hobbes, poporul este un corp care strigă după cap. Capul este indivizibil şi absolut. Are dreptul exclusiv de a-şi reduce supuşii la tăcere şi de a vorbi în numele lor, mai ales în vreme de calamitate publică şi criză, cînd corpus-ul politic este ameninţat. Suveranul este un Dumnezeu pe pămînt, avînd aceeaşi putere ca un stăpîn ce dă porunci sclavului său sau ca un părinte ce-şi educă fiii. Ghidat de principiul *salus rei publicae suprema lex* (siguranţa statului este legea supremă), suveranul are datoria, fie prin drept divin, lege naturală sau cucerire, de a guverna cu maximă şiretenie. Suveranitatea necesită *arcana imperii,* adică se alimentează din misterul şi aura puterii de stat. Ea se află într-o permanentă vigilenţă faţă de duşmanii din ţară şi de peste hotare. Vrînd-nevrînd, este o formă de conducere secretomană şi vicleană. Operaţiunile oculte sînt un aspect al ei; manifestările zgomotoase şi pompoase ale puterii sînt reversul medaliei suveranităţii de stat. Cei de la conducere nu trebuie doar să îşi *disimuleze* puterea cu maximum de eficienţă cînd văd şi ştiu, fără a fi observaţi de supuşi. Supuşii nu trebuie doar să ştie că există cineva care îi supraveghează, fără a şti exact unde se află turnul de pază. Ei trebuie să şi trăiască într-o veneraţie permanentă faţă de măreţia statului. Puterea statului suveran necesită s/mw-*lare,* semne vizibile ale supremaţiei sale: escorte de soldaţi, veşminte alese, coroane şi sceptre strălucitoare, rituri complicate de trecere, obeliscuri, arcade, coloane, fintîni arteziene şi un palat splendid în inima capitalei.

Ataşamentul profund al economiei de piaţă faţă de această imagine tradiţională a suveranităţii este evident. Se

ataşează de limbajul pieţei libere şi al statului puternic, al libertăţii negative.?/ al disciplinei politice. Din acest punct de vedere, este un proiect ce se contrazice singur. Asemenea îndrăgostiţilor care îşi găsesc deliciul în ciorovăieli interminabile, piaţa şi statul sînt indispensabile unul altuia, dar nici nu pot trăi în bună înţelegere. Ideea centrală este că liberalismul este incapabil de a pune în practică valorile „libertariste" pe care le afirmă. El cade victimă propriilor maşinaţii în favoarea „libertăţii de a alege" şi de aceea criticii săi trebuie să îşi deschidă mai larg ochii. Criticile lor la adresa liberalismului trebuie să aibă o bătaie mai lungă prin sublinierea faptului că pieţele nu reuşesc să garanteze exprimarea liberă şi reprezentarea opiniilor, dar şi că economia de piaţă este ataşată de puterea ocultă de stat ce contrazice la rîndul ei libertatea de comunicare între cetăţeni.

MIJLOACELE PUBLICE DE COMUNICARE

> /c/eea *de serviciu public trebuie detaşată de ideea de monopol public, dar trebuie să rămînă serviciu public în adevăratul sens al cuvîntului. Singura cale de a realiza acest lucru este crearea unor tipuri noi de instituţii.*
>
> Raymond Williams, 1962

Pînă acum am evidenţiat două slăbiciuni ale criticilor dereglementării: neglijează tendinţele autocontradictorii şi autoparalizante ale mijloacelor de comunicare de piaţă şi nu acordă suficientă atenţie creşterii cenzurii de stat. O a treia problemă subminează critica la adresa serviciului mass-media: încercarea neconvingătoare de a justifica modelul public.

Este evident că dacă mijloacele de comunicare sînt apărate ca serviciu public, atunci rolul şi semnificaţia lor trebuie expuse clar şi plauzibil. Din păcate, pledoaria contemporană pentru modelul public se află într-un impas de legitimare. Asemenea sindicatelor, partidelor politice şi guvernelor,

mijloacele publice de comunicare nu mai ştiu care le este în prezent domeniul şi rolul în cadrul statului şi al societăţii civile. Mijloacele publice de comunicare sînt prinse într-un context nefavorabil mai larg, în care formele mai vechi de reprezentare s-au pervertit şi s-au balcanizat[106].

Maniera în care adepţii modelului public îşi susţin pledoaria pe o tautologie paralizantă dovedeşte existenţa acestui context nefavorabil. Mijloacele publice de comunicare sînt

considerate sinonime cu instituţii ca RAI, BBC şi grupul Länder în Germania, a căror reputaţie, dimensiune, diversitate şi poziţie privilegiată le permite să atragă talente, să inoveze şi să producă grile echilibrate şi de calitate. Modelul public reprezintă „angajamentul general de a promova grilele diversificate şi complementare. Include un angajament de a produce emisiuni pentru minorităţi şi de a acoperi pe cît posibil modalităţi diverse de realizare. In cadrul fiecărui gen - filme, subiectele la ordinea zilei, sitcom-uri, programe pentru copii sau educative - există o gamă largă de posibilităţi şi loc pentru idei foarte variate. Modelul public reprezintă încercarea de a realiza emisiuni populare şi de calitate. El face loc experienţei umane, se exprimă şi altfel decît în stereotipuri şi îmbunătăţeşte calitatea vieţii. Genurile de emisiuni prezentate reflectă complexitatea fiinţelor umane"[107]. Considerabilele realizări practice în domeniul programelor de calitate nu ar trebui trecute cu vederea[108]. Tentativa făcută în secolul al XX-lea de a oferi un serviciu cu programe diverse şi accesibile la posturile naţionale de radio şi televiziune, în ciuda problemelor tehnice şi a chestiunilor financiare, a lărgit substanţial orizontul conştiinţei publice despre viaţa socială. Pentru o perioadă de timp „oferta serviciilor de bază" - *Grundversorgung,* după cum o numeşte Curtea Constituţională Federală - a ajutat la *decomercializarea* mass-media. A diminuat rolul meschinăriei, al obrăzniciei corporatiste şi al lăcomiei în general ca principale calităţi necesare în managementul presei. A impus reguli naţionale specifice acoperind cantitatea şi tipul de publicitate, accesul politicului, echilibrarea ştirilor sau ponderea programelor străine. O perioadă a reuşit să controleze nivelul de şomaj în industria audiovizualului din ţări ca Australia, Canada, Marea Britanie sau RFG. Modelul public a legitimat prezenţa cetăţenilor obişnuiţi în emisiunile cu subiecte controversate. Datorită lui, stilul conversaţional şi informai a devenit respectabil. în fine, a popularizat plăcerile cotidiene, transformînd în *entertainment* viaţa oamenilor, jocurile lor, experienţele pe care le povestesc, plăcerea la fel de mare cu care urmăresc un meci de fotbal sau de tenis, ceremonii religioase sau *Top ten.*

Există argumentaţia că mijloacele publice de comunicare sînt un bastion al libertăţii împotriva confuziei şi limitărilor impuse de cele comerciale. Totuşi, tratarea mijloacelor publice de comunicare ca modele de „calitate", „echilibru" şi „accesibilitate generală" dovedeşte vederi înguste. Se aseamănă izbitor cu primele răspunsuri la atacurile liberaliste adresate statului. Primele companii ce foloseau sloganuri de genul: „Salvaţi statul cu sistem de ajutor social!" şi „Opriţi reducerile!" presupuneau acordarea de sprijin unor instituţii nedemne de el şi, din acest motiv precum şi din altele, ele nu au reuşit să supravieţuiască restructurărilor ulterioare şi demolării parţiale a statului bunăstării generale[109]. Prin analogie, pledoariile conservatoare în favoarea mijloacelor publice de comunicare, ridicînd privirea spre statuia lordului Reith, sînt inadecvate şi au mari şanse să eşueze din cauza defectelor interne ale modelului public.

Definiţia dominantă a modelului subestimează importanţa schimbărilor tehnologice. Dezvoltarea transmisiunilor prin cablu, sateliţii, televiziunea, posturile locale de radio au distrus încet dar sigur argumentul tradiţional că penuria de frecvenţe disponibile acordă mijloacelor publice de comunicare un „monopol natural" în interiorul graniţelor unui stat naţional. Argumentul nu mai este adevărat. Definiţia modelului public mai face în plus greşeala strategică de a se justifica public printr-o retorică a „calităţii". Modelul public încurajează multe discuţii despre „păstrarea programelor de calitate", vag definite (după spusele unui prieten din mass-media) ca producţii rafinate, incitante şi cu stil. Din păcate, discuţiile vagi despre calitate pot fi uşor combătute. Conceptul de calitate suferă de ambiguitate semantică[110]. Distincţia făcută la sfîrşitul secolului al XVIII-lea între „persoanele sau lucrurile de calitate" şi „cele vulgare" nu mai este valabilă. Ce anume înseamnă în prezent mass-media „bună" sau „de calitate"?, deşi toată lumea pare în favoarea sa. Cuvîntul „calitate" nu are nici o bază obiectuală, doar o pluralitate de sensuri contradictorii şi controversate, aflate la cheremul manipulării publice.

Unii apărători ai modelului public văd calitatea în termenii de capacitate a mijloacelor de comunicare de a reuni categorii diverse şi fragmentate de public într-o comunitate uniformă de indivizi ce îi consideră pe ceilalţi egalii lor cu care pot discuta despre ştirile zilei, personaje de film sau întîmplări fictive şi pe care îi pot întreba în voie: „Ai citit asta? Ai văzut ailaltă?" Dintr-un punct de vedere diferit, calitatea modelului public poate fi justificată în termeni de capacitate a sa de a exprima cel mai bine calităţi tehnice ale producătorului: filmare şi lumini excelente, scenarii inteligente, regie profesionistă, joc actoricesc minunat, povestiri interesante, idei clare şi inteligibile. Alţi comentatori consideră produsele mass-media de calitate în măsura în care rezistă cu trecerea timpului. Cărţile, filmele sau serialele de calitate -*Bonanza sauBill Cosby Show* de exemplu - sînt cele care supravieţuiesc, care scapă din limitele contextului lor şi îşi stabilesc o reputaţie durabilă în rîndul publicului sau chiar al generaţiilor următoare. Din contră, postmoderniştii, şi nu numai ei, gîndesc în termeni diametral opuşi: televiziunea mai ales este ridicată în slăvi pentru că se află la limita culturii „instant", deliberat artificială, şi datorită vîrtejului său ameţitor de imagini dispersate şi strălucitoare. Postmodernismul celebrează înlocuirea naraţiunii cu discursul, a continuităţii cu arbitrarul, a conjuncţiei cu disjuncţia. Salută apariţia videoclipurilor montate la repezeală, declaraţiile scurte de presă, fotografiile la minut şi sitcom-urile - cea mai populară formă de televiziune - care furnizează „situaţii" cu atîta repeziciune încît publicul nu îşi mai aminteşte de ce rîde.

Adepţii economiei de piaţă au viziunea proprie despre calitate. Atacînd şi subliniind ambiguitatea semantică a termenului, ei critică modelul public pentru confuzie şi paternalism. Cei ce susţin modelul public sînt consideraţi nişte snobi care presupun în mod arogant că libertatea lor de expresie este garantul calităţii şi deci refuză publicului ceea ce acesta apreciază cel mai mult: o gamă variată de fructe coapte şi zemoase. Liberaliştii presupun că publicul reprezintă consumatorul suveran şi singurul indice viabil al calităţii este modelul de opţiuni

al acestuia, adică gradul de popularitate a ziarelor şi programelor de radio şi televiziune. Cererea efectivă, adică disponibilitatea indivizilor de a cumpăra un produs este criteriul calităţii sale. Retorica pro-piaţă despre calitate conţine un ecou libertarist evident. De exemplu, Murdoch susţine: „calitatea se află în ochii privitorului sau, conform dezbaterilor curente, ale propagandistului". Astfel ajunge la o definţie a modelului public neconvenţională, ingenioasă şi orientată spre piaţă: „orice persoană care în cadrul legilor ţării oferă la un preţ accesibil un serviciu pe care îl cere publicul, oferă un serviciu public""[2].

Cei care ignoră popularitatea acestei retorici suferă de naivitate. Ei trec cu vederea faptul că o parte a publicului percepe ca nereprezentative standardele de „echilibru", „calitate" şi aspiraţia la universalitate a modelului public existent, întregul debit de programe mixte ale canalelor naţionale nu pot constitui o lume în sine. Repertoriul lor nu poate epuiza multitudinea de opinii într-o societate cel puţin dinamică şi complexă, dacă nu în întregime pluralistă. Pretenţia modelului public că are capacitate de reprezentare înseamnă de fapt formularea unei reprezentări *virtuale* a unui întreg fictiv. înseamnă recurgerea la programe ce *simulează* opiniile şi gusturile reale ale *unei părţi* dintre cei cărora li se adresează. De aceea pretenţia mijloacelor publice de comunicare că informează „toţi oamenii, tot timpul" determină o serie întreagă de nemulţumiri. Mijloacele publice de comunicare nu reuşesc de obicei să satisfacă entuziaştii unor anumite tipuri de programe.

Muzica este un exemplu relevant. Deşi din motive evidente muzica a ocupat întotdeauna majoritatea spaţiului de transmisie radio, de-a lungul timpului s-a dovedit imposibil să se furnizeze programe de interes general pe posturile naţionale pentru că nu a existat niciodată o cultură muzicală comună. Diversele genuri de muzică pasionează categorii diferite de public, ale căror antipatii sînt la fel de puternice ca simpatiile. De aceea istoria contemporană a radioului a avut ca rezultat fragmentarea treptată a masei publicului în categorii de gusturi"[3]. Mijloacele publice de comunicare încorsetează publicul şi îşi

încalcă propriul principiu al egalităţii de acces la *entertainment,* chestiuni curente şi resurse culturale dintr-un domeniu public comun. Din cauza promisiunii de „echilibru", a presiunilor guvernamentale şi a temerii de litigii, există o slabă reprezentare a subiectelor ca sexul, politica sau violenţa în mijloacele publice de comunicare. Unele lucruri nu se pot transmite, sau cel puţin nu într-un fel anume. Cînd totuşi se transmit, implicaţiile deranjante, controversate sau scandaloase sînt deseori îndepărtate. Mijloacele publice de comunicare, în mod perfect asemănător competitorilor lor comerciali, distribuie inegal dreptul de a vorbi, de a fi văzut şi auzit. Şi acestea angajează o trupă de obişnuiţi ai casei, reporteri, prezentatori, comentatori, experţi, oameni de afaceri, politicieni, lideri sindicali, oameni de cultură, care apar ca reprezentanţi acreditaţi ai experienţei şi gusturilor publice în virtutea apariţiei lor frecvente în mass-media. Toate acestea aduc apă la moara adepţilor pieţei şi de aceea apărătorii modelului ce vorbesc doar despre păstrarea „calităţii" şi a „echilibrului" sistemului actual comit o greşeală tactică majoră. Ei le permit liberaliştilor să se folosească de sloganurile „libertăţii presei". „Salvaţi modelul public!" reprezintă o poziţie kamikaze în lupta împotriva liberalismului pieţei. Cedează prea mult teren. Discursul liberalist, bogat şi teatral (eliberarea de sub controlul statului, libertatea opţiunii indivi-# duale, calitate prin diversitate) nu ar trebui nici ignorat cu superioritate, nici acceptat fără crîcnire. Apelurile pseudo-libertariste ale economiei de piaţă sînt esenţiale în realizarea scopului său central de a controla prezentul şi viitorul, de a face mijloacele de comunicare să devină comerciale şi de a le supune unor noi forme de control statal prin redefinirea şi monopolizarea percepţiei dominante, colective a trecutului istoric. Liberaliştii încearcă să rescrie istoria. Scopul lor este să eticheteze reglementarea publică drept plutocrată, paternalistă, un atac împotriva tradiţiei americane şi europene a libertăţii faţă de controlul statal. Acest efort de a rescrie de sus istoria ne reaminteşte faptul că tradiţiile nu cresc în copaci, ci se fac, desfac şi refac mereu. Ne reaminteşte că cei care controlează producţia de

tradiţii, care domină prezentul şi manipulează trecutul au mari şanse de a controla şi viitorul. în fine, ne reaminteşte că dezbaterea în jurul cui va moşteni vechiul discurs european şi american al libertăţii presei este de mult depăşită. Cîştigarea acestor controverse este imperativă pentru supravieţuirea şi dezvoltarea sistemului de mijloace publice de comunicare, sistem ce corectează neajunsurile liberalismului pieţei şi care prin urmare este mai deschis şi pluralist şi deci accesibil cetăţenilor cu cele mai diverse convingeri.

Dar cum ar arăta în practică un model public redefinit, extins, mai accesibil şi responsabil? Care i-ar fi principiile de bază? Cum ar putea aborda tendinţele autoparalizante ale mijloacelor de comunicare de piaţă şi noile forme de cenzură politică în cadrul democraţiilor? Cum ar putea un model public revăzut să se legitimeze mai mult decît o face deja? Pe scurt, ce ar mai putea însemna „libertatea presei" la sfîrşitul secolului al XX-lea?

Este evident că principiile şi strategiile călăuzitoare ale unui sistem revizuit de medii de comunicare trebuie să fie clarificate de la bun început. Acesta ar trebui să atace frontal strategia liberalistă a pieţei libere ghidate de statul puternic. Din motivele expuse mai sus mijloacele publice de comunicare nu ar trebui tratate ca sinonime ale competiţiei de piaţă. Părerea lui Murdoch („orice persoană care în cadrul legilor ţării oferă la un preţ accesibil un serviciu pe care îl cere publicul, oferă un serviciu public") trebuie respinsă deoarece nu rezolvă problema cenzurii de piaţă. Din acelaşi motiv mijloacele publice de comunicare nu ar trebui tratate, cum se întîmplă în America de exemplu, ca o copie nefericită a pieţei, ca o încercare nereuşită de a replica artificial metodele de producţie şi grilele ce ar fi oferite de o piaţă veritabilă a comunicaţiilor dacă ar avea cel puţin o jumătate de şansă. Sistemul audiovizual american non-comercial combină radioul şi televiziunea educaţionale începute în anii '50 cu PBS (Public Broadcasting Service), ce a fost constituit prin Legea Transmisiunilor publice (1967). Finanţarea adecvată i-a fost refuzată modelului public de la

început, astfel că acesta a suferit mereu de o criză de identitate. Cum se poate asigura finanţarea de bază? Avînd în vedere că e suportată în parte din impozite, ar trebui urmărită o strategie expansivă de realizare a programelor, vizînd publicul cel mai larg posibil? Ar trebui evitate emisiunile controversate pentru a scăpa de „pedeapsa" unei administraţii opresive? Cît de „comercial" ar trebui să fie sistemul? Cum ar trebui administrat? Cît de reprezentative sînt consiliile de conducere ale posturilor publice locale? Şi, cel mai important, ar trebui să existe de fapt audiovizual public?

Modelul public nu se poate detaşa de aceste prime întrebări de ordin bugetar şi administrativ dacă e privit ca simplu auxiliar al competiţiei de piaţă. De asemenea, mijloacele publice de comunicare nu pot funcţiona operativ dacă sînt tratate precum parcurile publice sau monumentele istorice în chip de „bun meritoriu", adică furnizori de emisiuni de calitate pentru minorităţi, emisiuni de „ştiinţă, cultură, expertiză critică şi experimentare" (lordul Quinton), dar care nu îşi găsesc piaţă de desfacere. Cu siguranţă că mijloacele publice de comunicare deservesc minorităţile, dinamizează cultura şi ştiinţa, stimulează critica şi experimentarea, ajungînd pînă la a şoca gusturile publicului de cîte ori au ocazia. Dar trebuie să facă mai mult decît atît. Mijloacele publice de comunicare ar trebui să construiască pe reuşitele modelului original, recunoscînd totodată că acesta a alunecat într-o criză profundă şi ireversibilă. Modelul revizuit ar trebui să urmărească facilitarea unei veritabile comunităţi de forme de viaţă, gusturi şi opinii şi împuternicirea unei multitudini de cetăţeni ce nu se află nici sub guvernarea statelor despotice, nici a forţelor de piaţă. Ar trebui să le transmită o mare varietate de opinii. Ar trebui să le asigure traiul democratic în cadrul unor state constituţionale multistratificate răspunzătoare în faţa cetăţenilor lor ce muncesc şi consumă, trăiesc şi iubesc, se ceartă şi negociază, organizaţi liber în societăţi civile ce sprijină şi depăşesc limitele înguste ale instituţiilor de stat[114]. Principiul public propus aici are rădăcini profunde în revoluţia engleză şi americană. O sclipire a sa 108

se găseşte în apărarea lui Tom Paine de către Erskine: mijloacele de comunicare ar trebui să existe spre folosul şi plăcerea tuturor, şi nu pentru profitul exclusiv al conducătorilor politici sau al firmelor.

▪ Guvernarea la lumina zilei

> *Un stat este cu siguranţă mai periculos dacă nu este guvernat deschis de către popor, ci în secret de forţe politice necunoscute sau neînţelese.*
> Andrei Saharov, 1987

Rămîne întrebarea: cum ar arăta în practică un model public de comunicare? Pe ce s-ar fundamenta? Prin ce strategii politice şi legale s-ar putea dezvolta?

O prioritate ar fi expunerea şi abrogarea cenzurii puterii de stat actuale. Avînd în vedere dezvoltarea guvernării invizibile şi ilegale, guvernele de pretutindeni trebuie să îşi asume sarcina de a justifica public *orice* imixtiune în *orice* segment al circulaţiei opiniilor. Guvernul nu trebuie considerat mandatarul legitim al informaţiilor. Erskine a rezumat chestiunea în pledoaria din procesul lui Paine: „Alte libertăţi sînt ţinute *sub controlul* guvernului, dar libertatea opiniilor menţine guvernele în slujba îndatoririlor pe care le au".

Cînd se referă la formele de cenzură politică descrise mai sus, acest principiu subliniază nevoia unei noi ordini constituţionale în toate democraţiile occidentale, precum şi în regimurile din Europa Centrală şi de Est, preocupate în prezent de sarcina dificilă a formulării unei Constituţii şi a demolării structurilor totalitare. Egalitatea şi libertatea de comunicare necesită protecţie din partea legii şi, acolo unde este necesar, o Constituţie scrisă. O mare varietate de mijloace legale facilitează promovarea libertăţii de expresie şi a accesului la informaţii între

cetăţeni. Dacă o ţară are o Constituţie scrisă, aceasta^din urmă

împreună cu alte legi naţionale ar trebui să protejeze libertatea de expresie şi cea a presei. Ar trebui adoptat principiul că libertatea constituie regula iar limitarea, excepţia.

Primul Amendament american („Congresul nu poate emite nici o lege . ■. care să îngrădească libertatea cuvîntului sau a presei") încă serveşte drept prototip pentru asemenea legislaţii. El conţine însă nişte defecte conceptuale serioase ce au devenit subiectul unor discuţii aprinse"[5]. Două secole de uzaj au sfîrşit prin a face neclar un Amendament ale cărui cuvinte păreau deosebit de clare. După cum a prezis Alexander Hamilton, acesta a fost îngropat de munţi de antecedente judiciare ce pun fiecare judecător în faţa penibilei sarcini de a umbla în vîrful picioarelor printre distincţii fine şi detalii nesemnificative şi de a ţine cont de sentinţele anterioare în loc să interpreteze şi să aplice direct Amendamentul. Se pot da multe exemple aici. Libertatea presei şi libertatea cuvîntului, protejate amîndouă prin Primul Amendament, reprezintă sisteme diferite de protecţie constituţională sau sînt doar reiterări ale unei libertăţi indivizibile? Aceasta este o temă permanentă de discuţie. Se dezbate de asemenea dacă şi în ce măsură Amendamentul acoperă nu doar presa moştenită de la Gutenberg, ci şi radioul, televiziunea, calculatoarele şi alte mijloace electronice moderne de comunicare.

S-au purtat şi dezbateri despre federalism, inclusiv dacă graniţele reglementărilor federale şi de stat asupra libertăţii de expresie sînt identice, iar dacă nu sînt, în ce măsură ar trebui să predomine primele. *Tipul* anume de discurs la care se referă Amendamentul - obscen sau religios, comercial sau politic, individual sau public - a fost dezbătut cu aprindere. Nici o majoritate a Curţii Supreme nu a impus vreodată o interpretare literală a Amendamentului. Cazul relativ simplu al unei persoane strigînd în mod intenţionat „Foc!" într-o sală plină doar pentru plăcerea perversă de a isca panică şi de a privi oamenii călcaţi în picioare de o mulţime înnebunită a fost interpretat confonn formulei propuse de judecătorul Holmes: „în fiecare caz, problema este dacă se întrebuinţează cuvinte ce prin natura

lor şi circumstanţele în care apar creează iminenţa unor pericole reale pe care Congresul are dreptul să le prevină""[6]. Formula propusă ulterior de judecătorul Learned Hand reprezintă o aprofundare a aceluiaşi principiu: „în fiecare caz [tribunalele] trebuie să îşi pună întrebarea dacă gravitatea «răului», micşorată de improbabilitatea sa, justifică invadarea discursului liber pe care o presupune evitarea pericolului""[7]. în ciuda acestor eforturi de a defini discursul interzis, fotografiile Mapplethorpe cu nuduri bărbăteşti, arderea steagului american şi a foilor de recrutare, „incitarea la sau iniţierea de acţiuni ilegale" prin marşuri în cartierele evreieşti scandînd sloganuri naziste continuă să provoace controverse aprinse.

Adoptarea unui punct de vedere corporatist asupra libertăţii presei, aplicînd Primul Amendament pentru a justifica unele privilegii acordate „instituţiei" mass-media, a fost respinsă în baza faptului că libertatea presei s-a dezvoltat de-a lungul istoriei ca libertate *individuală,* iar libertatea cuvîntului şi a presei rămîn „drepturi personale fundamentale" (preşedintele de tribunal Hughes). Alte discuţii s-au purtat în jurul problemei dezvăluirilor obligatorii. De exemplu, pot fi ameninţaţi jurnaliştii cu pedepse contravenţionale sau închisoare pentru dezvăluirea unor informaţii ce le-au fost încredinţate confidenţial în calitatea lor profesională de reporteri? Un alt subiect controversat este dacă Primul Amendament a fost gîndit ca un sistem de *apărare* împotriva guvernului, adică un scut pentru a apăra cetăţenii şi presa de restricţii prealabile asupra puterii lor de expresie, sau ca o armă pentru asigurarea „libertăţii informaţiilor", adică un mijloc de *atacare* a cenzurii de stat.

în această controversă, importantul caz Richmond, Inc. împotriva statului Virginia (448 US 555 [1980]) a dat cîştig de cauză principiului că libertatea de comunicare poate fi folosită ca o armă împotriva puterii de stat. El a arătat nevoia vitală a oricărei democraţii de legislaţie ce asigură cetăţenilor dreptul la replică în mass-media împotriva guvernelor lor. Intentarea de procese statului depăşeşte posibilităţile materiale ale majorităţii cetăţenilor. Se cere sprijin legal ce permite oricărei pcr-

soane lezate de declaraţii ofensatoare sau inexacte dreptul la replică în acelaşi mediu de comunicare în care s-au făcut declaraţiile iniţiale"[8]. Desigur, există capcane şi aici. De exemplu, în Franţa oficialii de stat au posibilitatea de a face presiuni ca informaţiile publicate în legătură cu ei să fie rectificate. Rezultatul a fost abuzul de dreptul la replică prin impunerea unei obligaţii a mass-media de a publica rapoarte guvernamentale extinse şi chiar materiale propagandistice ca răspuns la presupusele interpretări greşite. Totuşi, şi cetăţenii au dreptul la replică împotriva guvernului. Orice cetăţean poate insista să i se acorde spaţiu pentru a răspunde la chestiunile ce se publică despre el. Nepublicarea replicii în trei zile este pasibilă de amenzi şi privare de libertate. Dreptul la replică al cetăţenilor este considerat absolut. Nu este necesar ca cetăţeanul să fi fost defăimat sau ca declaraţia să fie falsă.

Libertatea de expresie între cetăţeni nu presupune doar capacitatea de a publica puncte de vedere împotriva guvernului. Necesită în plus capacitatea *dea căuta* puncte de vedere. Acest „drept de a şti" necesită un suport instituţional solid. Foarte importantă ar fi în acest context abolirea „sistemelor *delobby",* dintre care multe funcţionează în prezent pentru a limita publicitatea în jurul unor evenimente potenţial controversate, în favoarea unor jurnalişti desemnaţi şi a politicilor guvernamentale curente. Dezvoltarea continuă a comitetelor permanente independente şi accesibile pentru public - de tipul legislativ, de investigare sau consultativ anticipat de către Bundestag sau Congresul american - ar putea asigura control şi transparenţă efectivă atît laturii executive a leviathanului democratic, cît şi celei invizibile.

De asemenea, „dreptul de a şti" mai necesită recunoaştere şi protecţie legală fermă deoarece este esenţial în asigurarea unei guvernări deschise şi responsabile în faţa publicului. Printre primele eforturi de a realiza acest lucru se numără doctrina examinării atente, articulată pentru prima oară în SUA în procesul Greater Boston Television Co. împotriva FCC (1970) şi apoi formulată în Legea guvernării la lumina zilei"[9]. Doctrina

s-a conturat în urma numeroasele plîngeri că unele părţi ale statului nu sînt obligate să dea socoteală despre relaţia dintre interesele proprii şi cele generale. Doctrina examinării atente este neîncrezătoare faţă de negocierile *exporte* şi cele cu uşile închise. Ea urmăreşte să facă instituţiile de stat responsabile în faţa publicului fără a produce o supraîncărcare administrativă. Doctrina caută o cale de mijloc între aşa-numitele reguli ale „dovezii substanţiale", conform cărora cei care creează strategii trebuie să explice şi să justifice fiecare mişcare, şi standardele mai permisive, „cu mănuşi din piele de căprioară", ce obligă persoanele cu putere de decizie să explice doar logica hotărîrilor pe care le iau. Doctrina examinării atente circumscrie ceea ce poate fi analizat în mod colectiv cînd cetăţenii nu pot participa la şedinţe şi se asigură că celelalte întîlniri ale unei agenţii sînt accesibile publicului, în afara situaţiei în care statutul o interzice. Ea specifică procedurile şedinţelor concluzive şi cere rapoarte ale acestora. Doctrina formulează procedurile de garantare a accesului public la rapoartele respective şi specifică regulile de bază pentru supravegherea judiciară a pretinselor violări ale sale.

Diversele legi ale libertăţii informaţiilor deja existente (de exemplu cele din SUA, Canada şi Australia) se conduc după aceleaşi scopuri. Ele caută să înarmeze cetăţenii împotriva reprezentanţilor lor politici facilitîndu-le accesul la informaţiile păstrate în dosarele autorităţilor de stat şi civile şi astfel crescînd cantitatea şi calitatea fluxului de informaţii între guvern şi cetăţeni sau între diferiţi cetăţeni. în practică lucrurile nu stau chiar aşa, deoarece cadrul legislativ este deseori prea îngust. Legea accesului la informaţii din Canada reprezintă un exemplu grăitor. Multe categorii de informaţii nu sînt disponibile pentru examinarea publică: informaţiile provenind de la un guvern străin sau regional, datele comerciale, rapoartele cu activitatea Cabinetului Federal, informaţii ce pot dăuna comerţului, apărării naţionale, intereselor diplomatice sau referitoare la aplicarea legii. Există dificultăţi şi în implementarea legislaţiei privind libertatea informaţiilor, deoarece ea necesită dezvol-

tarea unui sistem public de dare de seamă capabil de a echilibra cerinţele concurente ale administrării efective (minus „hîrţogăraia", după expresia canadienilor), ale accesului public şi păstrării în siguranţă a arhivelor[120].

Legislaţia privind protejarea datelor constituie şi ea un important mijloc de prevenire a cenzurii politice. Principiul protejării anumitor date a fost împămîntenit pentru prima oară în legislaţia vest-germană şi scandinavă la începutul anilor '70. A luat naştere din îngrijorarea în legătură cu puterea din ce în ce mai mare a sistemelor computerizate de a manipula informaţii fără ca indivizii sau grupurile să ştie ce se stochează şi în ce scopuri. Convenţia europeană asupra protejării datelor, pusă în practică începînd cu octombrie 1985, asigură un cadru legal internaţional pe care fiecare ţară trebuie să îl adopte. Cea mai mare parte a legislaţiei despre protejarea datelor se ocupă doar de informaţiile stocate în calculator- în unele ţări ea se extinde şi la rapoartele scrise de mînă - şi exclude deseori dreptul de accesare a arhivelor departamentelor guvernamentale conţinînd date despre ajutorul social, sistemul de impozitare, poliţie sau imigrare. Deşi paradoxală, problema legislaţiei protejării datelor este serioasă şi importantă. Cetăţenii cer accesul garantat la dosarele personale ţinute de „utilizatorii de date" în slujba statului sau a societăţii civile tocmai pentru a asigura *confidenţialitatea* acestor informaţii. Asemenea legislaţie urmăreşte să împiedice accesul neautorizat la informaţiile personale şi să le dea indivizilor posibilitatea de a certifica faptul că datele personale sînt corecte, la zi şi relevante pentru scopul în care au fost îndosariate. Aceste aspecte sînt bine rezumate în Articolul 1 al Legii franceze asupra informaticii şi a libertăţii (1978): „Informatica trebuie să se afle în serviciul fiecărui cetăţean. Dezvoltarea sa trebuie să aibă loc în cadrul cooperării internaţionale. Nu ar trebui să dăuneze identităţii umane, drepturilor omului, vieţii private sau libertăţilor individuale şi publice".

▪ Reevaluarea suveranităţii

Nu există societate umană Jară guvern, guvern fără suveranitate, suveranitate fără greşeală.
Joseph de Maistre, 1821

întrebarea derutantă care rămîne este cum se poate rezolva lipsa de responsabilitate a instituţiilor politice supranaţionale. Expansiunea lor ar putea fi controlată prin diverse forme de supraveghere parlamentară. Acestea ar include comitete permanente, o cooperare mai strînsă între legislaturile naţionale, dar şi coordonarea cu legislaturile supranaţionale, cum ar fi Parlamentul European. întărirea acestora contrar unor îndoieli exprimate ar putea contribui la revirimentul corespondentelor naţionale.

O altă opţiune potenţial fructuoasă e sugerată de planurile de dezvoltare a unei societăţi civile internaţionale[121]. Implementarea deplină a celor mai înalte standarde internaţionale de guvernare a drepturilor cetăţenilor de a comunica este deosebit de importantă. Articolul 19 al Declaraţiei Universale a Drepturilor Omului este un exemplu: „Fiecare om are dreptul la libertate de opinie şi de expresie. Acest drept include libertatea de a avea opinii fără intervenţia altcuiva şi de a căuta, de a primi şi de a răspîndi informaţii şi idei prin orice mediu şi indiferent de graniţe".

Declaraţiile de acest gen sînt alimentate de idealul unei noi ordini globale a informaţiilor şi a comunicării, concept menţionat pentru prima oară într-o hotărîre a Adunării Generale a ONU în 1978 şi formulată în documente ca *Many Voices, One World* al Comisiei MacBride (1980). Conceptul a fost sprijinit de dezvoltarea începînd cu anii '60 a tehnologiilor electronice şi spaţiale care se alimentează din economiile puternice, inerente în audio-vizual, unde costul marginal al

unui telespectator în plus este egal cu zero. Comunicaţiile prin satelit le permit utilizatorilor să depăşească graniţele statului

naţional. Aceste tehnologii sînt capabile de a transmite rapid

voci, date, texte şi imagini pe distanţe lungi şi pe arii geografice extinse. Informaţiile preluate pot lua forma transmisiunilor de radio şi televiziune, a mesajelor prin fax, a conversaţiilor telefonice, sau pot fi date specifice cu privire la pieţele financiare, conferinţele profesionale, evenimentele sportive sau starea vremii, deseori stocate în baze de date informaţionale la ambele capete ale canalului de transmisie.

Asemenea revoluţie în mijloacele de comunicare globale fac lumea mai mică şi mai deschisă, cel puţin în teorie. Aceste media operează într-o oarecare măsură ca a patra putere la nivel global, aşa cum s-aîntîmplat în timpul recentelor revoluţii de catifea din Europa Centrală şi de Est[122]. Telefoanele, faxurile, fotocopiatoarele, afişajele electronice, înregistrările video şi audio, mai ales cînd sînt conectate la reţelele globale de telecomunicaţii, se folosesc pretutindeni pentru a submina guvernele represive. Unele state sînt nevoite să renunţe la o parte din prerogativele lor, după cum pare să indice apariţia surprinzătoare a unor politicieni versaţi în arta de a demola regimurile despotice[123]. Datorită dezvoltării comunicaţiilor globale, teoretic cel puţin, evenimentele petrecute oriunde pot fi transmise oriunde altundeva în cîteva minute la radio şi în cîteva ore la televiziune. Dar teoria şi practica sînt foarte îndepărtate uneori. Reglementările guvernamentale, precum şi costurile mari de instalare a echipamentelor de telecomunicaţii şi de furnizare a terminalelor accesibile public nu permit cetăţenilor multor ţări să acceseze reţelele de telecomunicaţii globale, cum ar fi teleconferinţele sau sistemele de e-mail. între timp, transmisia individuală de ştiri a devenit o afacere mondială, asemenea industriei muzicale, cu un *top ten* propriu şi o inevitabilă orientare a opiniilor şi gusturilor. Cîteva organizaţii majore controlează fluxul de ştiri. Sindicate ca Visnews sau WTN ne garantează că un public tot mai larg citeşte, vede sau ascultă aceleaşi subiecte[124].

însă apar şi alte probleme în legătură cu deţinerea şi operarea mijloacelor de comunicare globale. Cîteva state bogate monopolizează lansarea şi controlul sateliţilor, datorită costurilor mari pe care le implică procurarea şi întreţinerea tehnologiei. Există o lipsă a standardelor tehnice comune ce ar asigura schimbul uşor de informaţii între diferitele canale de comunicare prin satelit. O problemă o constituie şi numărul restrîns de sateliţi ce pot fi lansaţi pe o orbită geostaţionară, de pe care operează ca transmiţători pentru anumite arii geografice. în momentul de faţă, spaţiul orbital şi frecvenţele sînt un motiv de aprinse dispute internaţionale între cei care consideră că spaţiul aparţine întregului pământ şi acele guverne care consideră că puterea lor ar trebui să decidă. Se nasc şi controverse în jurul întrebuinţării potenţiale a sateliţilor pentru culegerea de informaţii secrete, fotografii militare şi urmărirea telefoanelor. Din aceste motive, dezvoltarea unei societăţi civile internaţionale nu poate fi lăsată doar în seama legislatorilor sau a tehnologiilor. Ea mai necesită şi eforturi militante de a îmbogăţi *de jos* fluxul de informaţii, între cetăţenii care comunică, independent de statele naţionale în care trăiesc. într-o oarecare măsură, această cerinţă poate fi satisfăcută de formele de jurnalism inteligente şi cu spirit civic ce au apărut în anii din urmă ca o ramură distinctă şi specializată în mass-media. Aşa-numitul jurnalism investigator al calităţii s-a ivit în timpul scandalului Watergate, dar constituie de mult o trăsătură a jurnalismului cosmopolit practicat de „Der Spiegel" sau „The New Statesman and Society". Jurnalismul de calitate respinge tacticile ziarelor de scandal, ale căror reguli de aur sînt: fii pe placul conducerii, fă cumva să ajungi pe prima pagină şi să rămîi acolo, reflectă prejudecăţile publicului, apără discursul naţionalist şi nurii din pagina a treia, luptă pentru „scandalul vicarului homosexual" şi alte subiecte senzaţionale în exclusivitate cu cît mai puţină ripostă legală posibil, rămîi detaşat sufleteşte de toate subiectele, dacă este necesar invadează intimitatea într-o măsură ce ar impresiona pînă şi un hoţ, explicînd totodată intervievaţilor că disponibilitatea lor de a coopera îi va ajuta pe alţii aflaţi în aceeaşi situaţie. Investigaţia jurnalistică de calitate se conduce după reguli diferite[125]. Scopul său este să contracareze aroganţa secretomană şi zgomotoasă a leviathanului democratic. Presupune investigaţii

conduse cu răbdare şi dezvăluirea corupţiei, a conduitei politice greşite şi a conducerii proaste. Urmează vechea maximă a ziariştilor americani vînători ai corupţiei: „ştirea înseamnă ceea ce cineva, undeva *nu vrea* să vadă publicat". Urmăreşte să fie un spin în coasta puterii politice, să îi reducă din aroganţă prin extinderea controversei publice şi implicarea activă a cetăţenilor informaţi în sferele publice ale societăţii civile.

O societate civilă internaţională de cetăţeni comunicînd liber se poate dezvolta dacă şi alte organizaţii nonguvernamentale ce luptă pentru combaterea cenzurii politice primesc sprijin material şi încurajare publică. în ultimii ani asemenea organizaţii au devenit o caracterisrtică a „globalizării" puterii. Majoritatea nu sînt cunoscute şi se luptă pentru supravieţuire în lipsuri financiare şi sub presiune politică. Ele sînt de două tipuri: cele naţionale, cum sînt *Index on Censorship, Wolnosc i Pokoj* sau *Alianţa pentru Dreptate,* ce se străduiesc să monitorizeze şi să înregistreze activitatea guvernelor şi să mobilizeze opinia publică pentru a le sprijini descoperirile şi cele cu filiale în mai multe ţări, cum ar fi *International PEN, Greenpeace, Amnesty Internaţional, Ecoropa, Adunarea Cetăţenilor din Helsinki, Federaţia Internaţională a Actorilor* sau *Comisia Internaţională a Juriştilor.*

Pînă la urmă, această grămadă de propuneri pot fi plauzibile doar dacă vechea şi spinoasa problematică a suveranităţii este abordată direct, dar accentul trebuie deplasat. Apărătorii cenzurii politice reacţionează violent la asemenea propuneri. Convingerea lor fermă este că statul trebuie să aibă puterea de a elimina „viermii din măruntaiele" corpus-ului politic (Hobbes). în situaţii de criză, cetăţenii trebuie să se înfăţişeze statului cu veneraţie şi teamă. Bănuielile trebuie să se îndrepte întotdeauna împotriva lor. Apărătorii suveranităţii statului naţional pot spune: „Cînd autoritatea ultimă şi absolută a executivului de stat este ameninţată, cînd se ajunge la violenţă, libertatea de comunicare este un lux de care ne putem lipsi. Erskine s-a înşelat. Libertatea de expresie poate produce haos şi chiar război civil. Toate libertăţile, inclusiv cea «a presei», trebuie deci

menţinute *sub* controlul statului. Blackstone avea dreptate. Libertatea presei constă în «a nu impune constrîngeri anterioare publicării şi nu în scutirea de pedeapsă pentru publicarea chestiunilor de ordin penal»".

Aici argumentaţia intră în cercul vicios al raţionamentului lui Joseph de Maistre în *Du Pape* (1821): „Nu există societate umană fără guvern, guvern fără suveranitate, suveranitate fără greşeală". Cei care încă mai susţin asemenea opinii trebuie contrazişi în termenii cei mai duri. Apărarea cenzurii de stat de către liberalişti şi nu numai este o absurditate, deoarece se bazează pe principiul perimat al suveranităţii executivului. „Statul suveran" se găseşte asediat din două părţi astăzi. în chestiunile interne este supus unor tendinţe centrifuge, producînd în special schimbarea raportului de forţe între stat şi societatea civilă, aflată la rîndul ei sub influenţa tendinţelor centrifuge şi de internaţionalizare[126]. în afacerile externe, statele se află mai mult ca oricînd implicate în structuri transnaţionale de luare a deciziilor[127]. Tot mai multe decizii executive sînt limitate sau respinse datorită apartenenţei statelor la organizaţii militare şi interguvernamentale cum ar fi FMI, ONU sau EEC, precum şi datorită politicilor de investiţie ale corporaţiilor transnaţionale. Ambele tendinţe sînt într-un fel sintetizate de inventarea şi dezvoltarea armelor nucleare. Capacitatea acestora de a anihila în condiţii de luptă atît agresorul, cît şi apărătorul pune capăt independenţei tuturor statelor naţionale şi jurisdicţiei exclusive în interiorul graniţelor.

„Dar, ne întrerupe criticul, să nu exagerăm cu aceste forţe care combat puterea executivă nelimitată şi indivizibilă. Sfîrşitul statelor naţionale moderne este încă departe. Aşanumitul proces de globalizare este deosebit de inegal". Obiecţia e oarecum îndreptăţită. Măsura în care se erodează în momentul de faţă „suveranitatea" unui stat naţional nu depinde doar de istoria sa, de exemplu dacă şi cît anume s-a bucurat de „statutul de suveranitate". Ea mai depinde şi de anumiţi factori contemporani ca: poziţia în cîmpul de forţe al politicii internaţionale, locul pe care îl ocupă în economia mondială, implicarea

în agenţiile internaţionale şi în sistemele legale sau puterea şi efervescenţa societăţii civile domestice şi internaţionale pe care se bazează structurile sale de putere. Există şi situaţii, cum ar fi cazul noilor republici din fosta Uniune Sovietică, în care redobîndirea suveranităţii naţionale este, paradoxal, o condiţie de bază pentru participarea efectivă a cetăţenilor la tendinţele supranaţionale actuale.

Cu toate acestea, răspundem criticului, trebuie să luăm în serios argumentul că suveranitatea nu se află şi nu se poate afla în puterea executivelor de stat. Ideea modernă a statului naţional centralizat şi suveran, o „comunitate naţională de sentimente apărate de puterea militară şi de interesele economice" (Weber), independentă faţă de orice autoritate externă şi capabilă de a guverna teritoriul şi populaţia pe care le monopolizează se află într-un mare impas. Corpurile guvernamentale ale comunităţilor naţionale nu mai determină singure vieţile cetăţenilor lor, dacă au făcut-o vreodată. Lumea noastră începe să semene *formal* cu lumea medievală, în care puterea politică a monarhului sau a prinţului era obligatoriu împărţită cu o serie de puteri subordonate sau mai înalte. „Suveranitatea" devine treptat o ficţiune decadentă, deşi este o ficţiune încă foarte folositoare în mîinile forţelor nedemocratice, ce îşi menţin părerea că există momente cînd statului trebuie să i se încredinţeze puteri absolute şi strigă împreună cu Dante că *maxime unum* înseamnă *maxime bonum.*

„Declinul suveranităţii" are implicaţii profunde pentru teoria revizuită a libertăţii de comunicare. El impune o reevaluare fundamentală a teoriei clasice a libertăţii presei, ce considera sistemele de comunicare doar în cadrul sistemului de state naţionale separate. Pune în evidenţă distanţa dintre începutul epocii moderne şi lumea de azi. Impune o examinare atentă a dezvoltării trusturilor internaţionale de presă, ale căror operaţiuni rup de obicei cămaşa de forţă a graniţelor statale şi a pieţelor interne. în fine, ne reaminteşte de importanţa pactelor politice şi juridice supranaţionale şi de îndelungatul şi delicatul proces de dezvoltare a unei societăţi civile internaţionale.

De asemenea, declinul suveranităţii are implicaţii şi în strategiile radicale de extindere a „libertăţii presei" la sfîrşitul secolului al XX-lea. Viziunea tradiţională a secolului al XX-lea asupra opoziţiei radicale, strategia revoluţionară de a prelua puterea - prin violenţă, dacă e nevoie - era formulată în termeni de „capturare" a oficiului general al poştei, „asediere" a radioului, televiziunii şi altor „centre" ale puterii şi influenţei statului. Scopul era prevenirea contrarevoluţiilor şi plantarea seminţelor societăţii viitoare. Această idee a inspirat Decretul guvernamental al Sovietelor din noiembrie 1917 prin care se reducea libertatea presei. „Statul este doar o instituţie trecătoare pe care avem obligaţia să o folosim în lupta revoluţionară pentru zdrobirea duşmanilor noştri". Formulînd-şi argumentele în astfel de termeni, novicele guvern bolşevic a purces la reducerea la tăcere a oponenţilor săi „burghezi" (dintre care mulţi erau de fapt socialişti şi social-democraţi) cu următoarea explicaţie: „Suprimarea ziarelor burgheze nu a fost cerută doar de lupta împotriva încercărilor contrarevoluţionare, ci s-a impus şi ca o măsură temporară necesară pentru instalarea unui nou regim în sfera presei, sub care proprietarii capitalişti ai tipografiilor să nu mai poată deveni ademenitori autocraţi ai opiniei publice ... Reinstalarea aşa-zisei libertăţi a presei, adică simpla retrocedare a redacţiilor şi a hîrtiei capitaliştilor, otrăvitori ai conştiinţei poporului, ar însemna o abdicare de neiertat în faţa capitalului şi deci o măsură contrarevoluţionară"[128].

Declinul suveranităţii statului împinge spre *improbabilitate* această strategie a „capturării centrelor" de putere şi comunicare, ce tind de fapt să se disperseze, după cum arată şi structurile labirintice de cenzură politică descrise mai sus. Caracterul deosebit de diferenţiat al regimurilor democratice asigură pluralitatea centrelor puterii de stat, făcîndu-le imposibil de „ocupat" şi de folosit pentru a transforma radical o societate civilă cu ajutorul mijloacelor de comunicare. Mai mult, atîta vreme cît „statul" nu există suficient într-un singur loc pentru a fi „capturat", strategia monopolizării mijloacelor de comunicare în scopuri radicale devine inutilă. Caracterul necoordonat

şi dispersat al puterii de stat o face mai susceptibilă la iniţiativele mişcărilor sociale şi ale grupărilor de cetăţeni, sprijinite de reţele reacţionare de comunicare ce contestă codurile predominante şi practică arta lui „dezbină şi domneşte" de jos în sus"[29]. Reţelele dispersate de comunicare pot pătrunde mai uşor în porii societăţii civile şi pot construi reţele de sensuri între diversele grupări de cetăţeni. Aceste reţele sînt importante deoarece admit în mod explicit nevoia stringentă de a ne confrunta cu diversele forme de cenzură ce -s-au dezvoltat extraordinar de mult în ultimele decenii.

Reţelele sînt importante şi dintr-un alt motiv: ele indică modurile prin care se pot crea noi forme de „solidaritate între cei necăjiţi", mai ales în rîndul cetăţenilor cu mai puţină putere socială, împotriva efectelor distructive ale vieţii moderne. Reţelele de comunicare pot contrabalansa tendinţa mijloacelor de comunicare de a ne îneca în discontinuitate, de a spăla creiere, de a dizolva şi de a tăia la rnontaj, de a arunca ziarul de ieri[130]. Reţelele de comunicare avertizează despre pericolul „eradicării" şi alimentează nevoia multor cetăţeni de a implanta rădăcini în societatea civilă prin diverse forme de asociere ce • păstrează anumite amintiri din trecut, o cale spre stabilitate în prezent şi anumite speranţe de viitor"[31]. în fine, reţelele de comunicare dezvoltate „dedesubtul" şi „deasupra" structurilor puterii de stat - aşa-numitul telefon fără fir - reprezintă un important potenţial de forţă socială pentru cetăţeni. Datorită lor dispare tedinţa, după expresia Virginiei Woolf, ca douăzeci de critici să se repeadă asupra ta de fiecare dată cînd îţi exprimi opiniile, dînd indicaţii ce să spui şi ce nu. Datorită lor cetăţenii pot să îl alunge pe sclavul din fiinţa lor, fibră cu fibră. îi ajută să cultive virtuţile cetăţeneşti democratice: prudenţa, raţiunea, elocinţa, inventivitatea, curajul, încrederea în sine, susceptibilitatea faţă de putere, bunul-simţ. Reţelele de comunicare reînnoiesc vechea idee că cel mai bun leac împotriva provincialismului este descentralizarea puterii. Cetăţenii îşi depăşesc limitele datorită implicării organizaţiilor locale. Aceste reţele stimulează conştientizarea unei noi viziuni asupra puterii. Ele fac

cunoscut faptul că organizaţiile la scară mare, cum ar fi birocraţiile de stat sau corporaţiile capitaliste se bazează pe reţele moleculare, complexe de raporturi de forţă obişnuite şi că întărirea şi transformarea acestor forţe moleculare va determina în mod necesar efecte şi la nivelul organizaţiilor la scară mare.

Aceste consideraţii asupra declinului suveranităţii i-a condus pe cîţiva analişti la concluzia că principiul calomniei instigatoare, acuză adusă lui Paine la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, trebuie respins acum ca periculos şi perimat[132]. Se spune că disputele publice nu trebuie niciodată supuse controlului guvernamental. Libertatea politică ia sfirşit acolo unde guvernul îşi poate folosi puterea discreţionară pentru a-şi reduce criticii la tăcere. Nu este vorba despre viziunea liberală călduţă conform căreia ar trebui să existe spaţiu pentru critica publică a guvernului. Mai degrabă defăimarea guvernului este o contradicţie de termeni într-o democraţie. Dreptul de a arde în public steagul naţional ar trebui să fie absolut, deci inatacabil.

Acest tip de libertarism identifică pericolele inerente constrîngerilor aplicate mijloacelor de comunicare în numele păstrării „suveranităţii". După cum nota importantul ziarist german August Ludwig von Schlozer înainte de Revoluţia franceză, degeaba permit monarhii luminaţi libertatea presei, căci atîta vreme cît ea depinde de o putere suverană riscă să fie suprimată cu aceeaşi uşurinţă cu care este garantată[133]. Desfăşurarea puterilor executive de stat împotriva nemulţumiţilor în numele „păstrării integrităţii statului" măreşte de obicei atracţia exercitată de propaganda antidemocratică şi de mişcările sau partidele autoritare ce se opun ordinii existente, ea însăşi descrisă în mod plauzibil ca autoritară. în plus, interzicerea temporară a unui curent de opinie are prostul obicei de a deveni permanentă. Reducerea la tăcere a criticilor publice ale puterii politice reprezintă, împrumutînd o expresie a lui Bismarck, „fructul timpuriu" *(Vorfrucht),* precursorul unor interziceri mai îndelungate ale comunicării. Ea întăreşte foarte mult bazele militare şi poliţieneşti ale puterii de stat. Obişnuieşte cetăţenii cu condiţiile dictatoriale, obişnuindu-i să închidă ochii la dezinfomare şi demagogie şi să acţioneze în mod slugarnic şi interesat.

Sub aceste aspecte libertarismul are dreptate. Şi totuşi, el conţine un defect major. Nu tratează problema ridicată de către Milton *mAreopagitica,* şi anume că în chestiuni de libertate a presei tolerarea intoleranţei reprezintă o poziţie contrară propriilor interese. Problema este că libertatea de comunicare nu este niciodată un proces de sine stabilizator. Convingerea lui Erskine că libertatea presei garantează buna-creştere şi vindecă rănile din trupul statului este prea 'optimistă. O societate civilă pluralistă marcată de o multitudine de opinii nu va semăna niciodată cu o familie mare şi fericită. Va avea mereu tendinţa spre autoparalizare. „Vizionarii şi excentricii, maniacii şi sfinţii, călugării şi libertinii, capitaliştii, comuniştii şi democraţii" (Nozick) nu îşi pot înfăptui viziunile şi nu pot da exemple luminoase fără să stea unii în calea celorlalţi. O societate civilă cu adevărat democratică, cîrcotaşă şi sangvină nu va putea niciodată ajunge la o stare de homeostazie, tocmai datorită pluralismului său. Ar fi întotdeauna hăituită de slaba coordonare, de neînţelegeri, zgîrcenie şi conflicte deschise între componentele sale. Tendinţele sale autocritice şi destabilizatoare ar face-o o pradă uşoară pentru încercările morbide de a pune capăt pluralismului şi de a impune Ordinea. Este adevărat că deseori „conflictul e o formă de socializare" (Simmel). Dar libertatea de comunicare se poate folosi pentru a distruge libertatea de comunicare. Libertatea presei lasă cale liberă atît despoţilor, cît şi liberalilor. Dacă mai este nevoie să precizăm, zgomotul şi furia create de *Versetele satanice* ale lui Salman Rushdie din cauza blasfemiei şi apostaziei islamice ne reamintesc faptul că o societate civilă deschisă şi tolerantă poate degenera într-un cîmp de luptă pe care, datorită existenţei unor anume libertăţi civile printre care şi libertatea presei, leii pot să ragă şi vulpile să gîtuie pui după pofta inimii. în situaţii extreme, o societate civilă în veşnică dispută se poate ciomăgi singură pînă la moarte[134].

De aceea libertatea de comunicare între cetăţenii societăţii civile are nevoie de un *cadrupolitic* şi *constituţional* viguros. După cum am explicat deja în altă parte[135], parlamentele

alese democratic şi coordonate internaţional constituie mijloace indispensabile de afiliere, coordonare şi reprezentare a diverselor opinii şi interese sociale. Bineînţeles, nu există garanţii că ele vor şi reuşi să o facă. Nici cea mai puternică legislatură nu poate să se ridice deasupra unui stat sau a unei societăţi profund ostile. Dar nu există altă alternativă democratică. Din moment ce nu există armonie „naturală" nici între opiniile sociale, nici între societatea civilă şi stat, parlamentele democratice reprezintă un mecanism indispensabil de anticipare şi eliberare a presiunii constante exercitate de către unele grupări sociale doctrinare asupra altora sau asupra statului însuşi. Cînd în vreme de criză, legislaturile se confruntă cu organizaţii recalcitrante sau însetate de putere, ele devin mijloace indispensabile, deşi revocabile public, de a ordona arestarea şi pedepsirea indivizilor care strigă din amuzament „Foc!" într-o sală plină sau suprimarea grupurilor ce venerează „dreptul divin al armei" (Wole Soyinka) şi consideră astfel de datoria lor să îşi arate colţii la „duşmani", să se înarmeze pînă în dinţi şi să distrugă libertatea de comunicare într-o ploaie de gloanţe şi un nor de fum.

▪ Piaţa şi societatea civilă

Presa este liberă cînd nu depinde nici de puterea guvernului, nici de puterea banilor.
Albert Camus, 1944

A doua prioritate se referă la redefinirea modelului public de mass-media: dezvoltarea unei pluralităţi de mijloace de comunicare non-statale, ce ar funcţiona permanent ca spini în coasta puterii politice (contribuind astfel la reducerea cen-

zurii politice) şi ca mijloace primare de comunicare între cetăţenii ce trăiesc, muncesc, se iubesc, se ceartă şi se tolerează

în cadrul unei societăţi cu adevărat pluraliste.

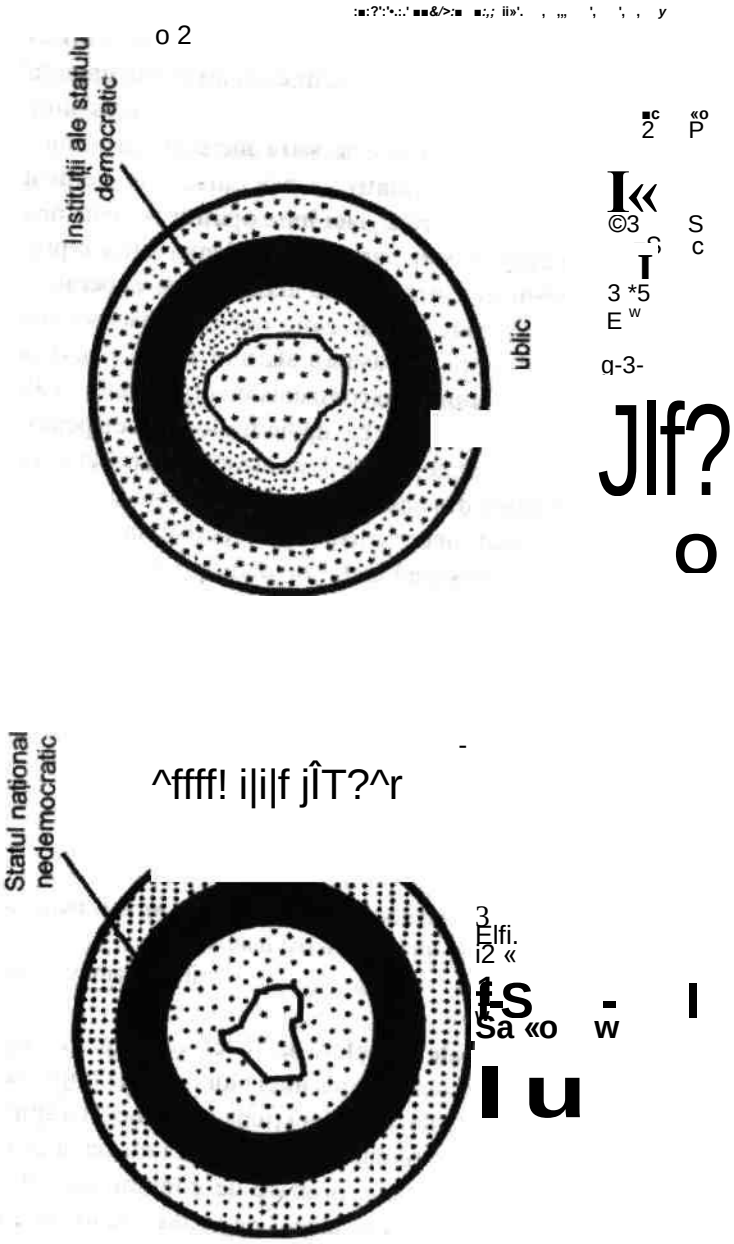

Am văzut cum liberaliştii pieţei urmăresc să redefinească societatea civilă şi mass-media în termeni de producţie şi schimb de bunuri de larg consum garantate de către statul naţional „suveran". Se presupune că toate mijloacele de comunicare sînt supuse legii pierderii şi profitului, a veniturilor din publicitate, a cererii consumatorilor, a ameninţării falimentului şi a cenzurii de stat. Societatea civilă este dominată de discursul de corporaţie şi, cînd împrejurările o cer, de sancţiunile statului. Dimpotrivă, modelul public revăzut se exprimă în termeni de democraţie politică, reglementare eficientă şi reducere a puterii corporatiste private asupra societăţii civile (vezi fig. 1). Noul model public are cîteva trăsături în comun cu modelul liberalist al „dereglementării". Amîndouă aderă la distincţia dintre societatea civilă, stat şi intermediarii acestora. Amîndouă au scopul de a consolida poziţia mijloacelor de comunicare cu origini în afara statului sau în substructurile sale. Dar modelul public se deosebeşte de cel de piaţă sub două aspecte fundamentale. El respinge doctrina perimată a „suveranităţii" de stat. De asemenea, refuză să considere societatea civilă drept sinonim al „competiţiei de piaţă". In schimb încearcă să găsească metode de a proteja societatea civilă de efectele autoparalizante ale mijloacelorde comunicare de piaţă. Presupune dezvoltarea unei societăţi civile cosmopolite, finanţate public şi independente, cu adevărat pluralistă tocmai pentru că nu este dominată de producţia şi schimbul de bunuri. Mijloacele publice de comunicare au nevoie de o societate *civilăpostcapitalistă* garantată de instituţii de stat democratice.

Mecanismele de piaţă structurate pe schimburi monetare anonime nu vor putea fi eliminate probabil niciodată din interiorul unei societăţi civile complexe şi pluraliste. Tranzacţiile de pe piaţă pot funcţiona ca accesorii utile ale vieţii sociale, crescîndu-i productivitatea, flexibilitatea şi eficienţa[136]. Mijloacele de comunicare influenţate de piaţă pot funcţiona şi ca importante forţe de contrabalansare în procesul de producere şi punere în circulaţie a opiniilor. Ele nu sînt doar fenomene economice, ci şi noduri de semnificaţii ce se opun uneori

monopolizării opiniilor, practicate de biserici şi state. Dar, contrar liberalismului economic, aceasta nu înseamnă că societatea civilă şi mijloacele sale de comunicare trebuie conduse de „forţele de piaţă". Nu există nimic „natural" sau „necesar" în mijloacele de comunicare particulare ce urmăresc profitul. In realitate există multe tipuri de piaţă, ale căror scopuri nu se cristalizează în mod spontan, în ciuda sloganului „Lăsaţi totul pe seama pieţei!". După cum arată Karl Polanyi[137], o piaţă ce se reglează de la sine este pură utopie deoarece nu poate funcţiona vreme îndelungată fără să se paralizeze singură şi să îşi anuleze condiţiile *sociale* preliminare. Aşadar, forma reală şi optimă a unei tranzacţii de piaţă trebuie întotdeauna modelată în conformitate cu reglementările politice şi legale. Forma nu apare spontan şi nu se dezvoltă fără ajutorul mecanismelor de sprijin din afara pieţei oferite de alte instituţii ale societăţii civile sau chiar de stat. Şi apoi, aceasta există întotdeauna în condiţii de instabilitate politică, într-o societate care fie îşi revine după o reformă, fie încearcă să se strecoare pe lîngă reglementările în vigoare, fie se află în aşteptarea următoarei runde de reglementări.

Este greu de precizat ce strategii de reglementare şi suspendare a pieţei au capacitatea de a extinde libertatea de comunicare, deoarece forma şi eficienţa lor variază de la un context la altul şi de la o perioadă la alta. Totuşi, un lucru este clar: *decomercializarea* maxim posibilă şi „replantarea" mijloacelor de comunicare în centrul societăţii civile este o condiţie vitală pentru eliminarea cenzurii de stat sau de piaţă. S-au făcut recent încercări de a restrînge publicitatea adresată copiilor (în Italia) sau de a interzice corespondenţa publicitară nesolicitată (în SUA). în plus, creşte preocuparea în legătură cu limbajul sexist sau rasist în mass-media comerciale. Toate acestea exemplifică şi formulează principiul general: mijloacele de comunicare nu ar trebui să se afle la discreţia „forţelor de piaţă", ci mai degrabă să fie plasate într-un cadru politic şi legal cu un minim de specificaţii în materie de structuri de proprietate, programare regională, finanţări, conţinutul programelor şi procedurile de luare a deciziilor.

Aceste intervenţii publice pe piaţă trebuie să evite prezentarea reducţionistă a mass-media, înfăţişate precum un monstru. Obsesia cu magnaţii presei are puţine în comun cu politica de extindere a,libertăţii şi egalităţii de comunicare. Ea subestimează complexitatea dezbaterilor din jurul strategiilor mass-media şi stîrneşte nostalgii demodate după mijloacele de comunicare de nivel naţional şi plasarea acestora sub control centralizat de stat. Formele birocratice şi înclinate spre cenzură ar trebui evitate pe cît posibil. Intervenţia statului pe piaţă ar trebui să fie deschisă, responsabilă şi să ofere un potenţial mai mare. Ar trebui să se bazeze pe tehnicile de „ridicare din sprîncene", presiuni informale şi vizibile ce încurajează mass-media să dezvolte strategii şi programe în sprijinul decomercializării. Cînd acest lucru eşuează sau este pe cale să o facă, reglementarea publică ar trebui să prindă mijloacele capitaliste de comunicare într-o plasă ţesută cu grijă de obligaţii legale şi financiare şi de responsabilitate în faţa publicului. Intervenţia publică pe piaţa mijloacelor de comunicare ar trebui să încerce mereu să „ridice" mai degrabă decît să „coboare" nivelul capacităţii de comunicare al cetăţenilor în afara pieţei. Ar trebui evitate presupunerile dogmatice în favoarea unui anumit tip de exprimare în mass-media (cum ar fi programele de sport sau subiectele la ordinea zilei) şi nu ar trebui să uităm că din cînd în cînd cetăţenii pot şi se retrag intenţionat din cîmpul de tensiuni al axei trecut - prezent - viitor, se relaxează şi caută micile plăceri ale vieţii în „repetarea, reiterarea, urmărirea unei scheme prestabilite" în mass-media (Eco). Reglementarea publică a pieţei ar trebui să urmărească o varietate reală de mijloace de comunicare care permit oamenilor mărunţi din cadrul societăţii mari să emită şi să recepteze o varietate de opinii. Ar trebui să urmărească spargerea monopolurilor, eliminarea restricţiilor asupra opiniilor specifice ale publicului şi popularizarea concepţiei despre mass-media ca bun obştesc şi nu proprietate privată cu funcţia primă de a obţine profit.

în practică, extinderea „libertăţii presei" necesită eforturi de „de-concentrare" şi reglementare publică a mijloacelor de

comunicare particulare şi de restrîngere a sferei de influenţă a discursului de coiporaţie. Este imperativă crearea unor organisme de reglementare supranaţionale, cu răspundere politică, capabile de a trata probleme ca proprietatea, publicitatea, tarifele sau condiţiile de accesare a reţelelor[138]. Asemenea organisme trebuie sprijinite prin iniţiative naţionale care să restrîngă ponderea în mass-media a capitalului privat. Acestea ar obliga marile corporaţii de tipul News Corporation, Axei Springer Verlag AG sau Fininvest să se supună unei legislaţii dure privind cotele de programe, restricţiile asupra publicităţii şi a deţinerii mijloacelor mixte de comunicare. Marile trusturi de presă ar trebui tratate ca nişte purtători de mesaj *obişnuiţi.* Ele ar trebui obligate prin lege să transmită mesajele cetăţenilor, din moment ce au fost de acord să transmită mesajele oricui, ceea ce oricum fac dacă vor să supravieţuiască pe piaţă. De exemplu, ar putea fi încurajate drepturile cetăţenilor, grupurilor şi realizatorilor independenţi de programe de a accesa spaţiul audiovizual la anumite ore. încurajarea ar putea duce la crearea echivalentului electronic al Colţului Oratorilor din Hyde Park şi ar aduce un plus binevenit de acţiune, haz şi vitalitate intelectuală în mass-media. Puterea absolută, pe care trusturile private de presă o au, de a construi realitatea pentru alţii ar putea fi fărîmiţată prin introducerea procedurilor democratice de luare a deciziilor, inclusiv experimente ca cele iniţiate de „Le Monde"[139] cu participarea personalului şi formarea unor „echipe manageriale" *(equipes de directiori).*

Libertatea şi egalitatea în comunicare necesită şi relaxarea considerabilă a legilor despre calomnie, în favoarea micilor producători de opinie, care nu au practic nici o şansă în faţa acuzaţiei de calomnie adusă împotriva lor de mari corporaţii sau de organisme profesionale. Legile despre calomnie trebuie înţelese nu atît ca un mijloc de apărare a reputaţiei personale, cît o metodă de redresare a nedreptăţilor. Egalitatea înseamnă şi instaurarea unor consilii de conducere pentru deţinerea alternativă a mijloacelor de comunicare. Libertatea presei presupune şi sprijinul public pentru înfiinţarea unor noi antreprize mass-

media mai ales în arii în care costurile de intrare şi riscurile pentru potenţialii investitori sînt prohibitive: videotext, televiziune interactivă sau poştă electronică. Ea presupune înfiinţarea tipografiilor şi trusturilor media cu capital public, întrebuinţînd fonduri strînse din taxe pe venitul din publicitate sau din licenţa pe utilizarea spectrului, pentru a uşura drumul începătorilor cu idei noi ce testează piaţa. Companiile mici ce operează pe o piaţă reglementată şi lucrează la controlul programelor, după modelul Canalului 4 în Marea Britanie, au nevoie de un sprijin mai mare din partea publicului. Mai ales în trecerea spre o ordine mai democratică, libertatea faţă de cenzura de stat sau de piaţă necesită un tratament preferenţial al mijloacelor de informare ce dovedesc un spirit pluralist. Este vorba de mijloace de comunicare iconoclaste şi independente care au jucat un rol esenţial în lupta pentru drepturile democratice[140], precum „El Pais", fondat la cîteva luni după moartea lui Franco, Radio Alice, fostul post de radio experimental al Boloniei, ce nega „realitatea" realităţii şi respingea ideea de programe, sau temeraml ziar cehoslovac, „Lidove Noviny".

Este evident că fezabilitatea acestor strategii financiare, legale şi politice de decomercializare trebuie analizată mai detaliat. Susţinătorii de azi ai libertăţii presei trebuie să găsească soluţii noi şi ingenioase de reglementare a diverselor tipuri de pieţe ale comunicării. Tehnicile pun probleme, dar principiul este clar: guvernele ce promovează libertatea de comunicare sînt dispuse să creeze o mare varietate de pieţe reglementate pentru diverse tipuri de public şi servicii, în domeniile radioului şi televiziunii, publicisticii sau telecomunicaţiilor. De exemplu, într-o posibilă strategie de piaţă, echipamentele de tipărire sau de transmisie ar putea fi oferite prin rotaţie în sistem *leasing* şi apoi returnate proprietarilor publici. In altă strategie, aceleaşi echipamente ar putea fi vîndute pentru a fi folosite fie fără restricţii legale, fie supuse reglementărilor unei comisii de comunicare. în alte exemple, echipamentele pot fi vîndute sau date în *leasing* doar firmelor ce operează ca purtători universali de mesaje. Pe anumite pieţe ale audiovizualului, interferenţa

diverşilor utilizatori ai aceloraşi echipamente se poate evita prin penalizări financiare.

Inevitabil, limitele mai stricte impuse producerii şi punerii în circulaţie a opiniilor prin intermediul legilor înseamnă hărţuirea societăţii civile de către stat. De aceea este atît de important un nou regulament constituţional prin care puterea politică să fie responsabilă în faţa cetăţenilor. Este şi motivul pentru care subminarea puterii oculte de stat şi a pieţei necesită elaborarea unei reţele dense sau „eterarhie" de medii de comunicare, ce nu sînt controlate *nici de stat, nici de pieţele comerciale.* Instituţiile media ale societăţii civile, non-profit, finanţate public şi asigurate legal sînt o componentă esenţială a modelului public revizuit. Unele dintre ele ar putea fi conduse prin voluntari şi ar fi răspunzătoare direct în faţa publicului prin intermediul unor proceduri democratice. Se pot da multe exemple aici. Modelul BBC, finanţat de o taxă de licenţă, ar putea rămîne un simbol central al sectorului independent de stat sau de piaţă. Lucrul este posibil dacă se renunţă la implicarea actuală a guvernului în numirea echipei manageriale, dacă se recunoaşte că instrucţiunile iniţiale ale lordului Reith sînt utopice şi se produce democratizarea internă. Liniile generale ale sistemului adoptat în RFG ar constitui un model posibil: reprezentanţii „grupurilor relevante din punct de vedere social", inclusiv partidele politice, au exercitat o oarecare influenţă asupra grilelor de programe, bugetelor sau structurilor de organizare. Tot în RFG s-au făcut eforturi de a sprijini posturi de radio şi televiziune „deschise", cu acces public (Offene Kanâle). Alte exemple din domeniu includ dezvoltarea cinematografelor locale independente, instituţii de training în mass-media şi echipamente de transmisie în regim de *leasing.* Ziarele politice ar putea fi subvenţionate public. Ar putea fi puse la punct reţelele de biblioteci locale dotate cu tehnologie de ultimă oră uşor de folosit. Editurile şi distribuitorii publici, posturile locale de radio şi alte mijloace de comunicare convenţionale non-profit ar juca în continuare un rol important în întărirea bazelor unei societăţi civile pluraliste. Telefaxurile finanţate

public şi distribuite echitabil, sistemele videotext şi echipamentele e-mail ar asigura o comunicare interpersonală flexibilă. Dezvoltarea reţelelor de *teleshopping* finanţate public, foarte folositoare pentru cetăţenii de vîrsta a treia sau cei netransportabili ar fi o prioritate. De asemenea, ar putea fi acordat sprijin pentru dezvoltarea noilor tipuri de echipament: televiziune interactivă, copiatoare digitale, camere video compacte sau sintetizatoare, capabile de a asigura comunicarea opiniilor în rîndul diverselor grupuri de cetăţeni.

Pe cît posibil, aceste mijloace de comunicare necontrolate nici de stat, nici de piaţă ar fi alimentate de flexibilitatea, capacitatea şi costurile reduse ale noilor tehnologii microelectronice de procesare a informaţiilor. Să luăm, de exemplu, presa de mică anvergură. Tehnologia computerizată tot mai disponibilă şi ieftină înlesneşte înfiinţarea unor edituri mici şi rentabile. Funcţiile pe care le poate îndeplini calculatorul sînt practic infinite. Editarea, corectarea, culegerea, alcătuirea index-ului, contabilitatea, stabilirea contactelor între autori, angrosişti, distribuitori, librari şi clienţi sînt doar cîteva dintre ele[141]. Aceste beneficii nu se rezumă la publicarea de cărţi. După cum au subliniat liberaliştii, noile tehnologii digitale au implicaţii profunde şi pentru noul model public. Este vorba despre tehnologii revoluţionare a căror aplicabilitate extinsă în cadrul societăţii civile şi a statului le permite cetăţenilor să comunice în moduri încă inimaginabile nu cu multă vreme în urmă. Ele sînt probabil un fel de „tehnică democratică" (Mumford).

îmbunătăţirile nu sînt nici pe departe epuizate. Capacitatea canalelor cu fibră optică, densitatea cipurilor, capacitatea RAM, calitatea soft-ului sau viteza de procesare continuă să cunoască îmbunătăţiri uimitoare. Totuşi, aceste tehnologii au cîteva caracteristici comune. Ele tratează toate tipurile de informaţii (orale, scrise, video, grafice) în regim digital, facilitînd transmiterea aceloraşi date în moduri diferite. Noile tehnologii scad costul relativ al procesării informaţiilor. Operaţiuni inimaginabile înainte sînt acum la ordinea zilei. Dimensiunile din ce în ce mai reduse ale echipamentelor, viteza mai mare de

procesare şi capacitatea de corectare a erorilor permit operaţii la scară mică, descentralizate şi accesibile în cadrul unei coordonări mai largi şi al unui control strategic ce le conectează pe distanţe mari. Şi, lucru esenţial, noile tehnologii informaţionale sparg modelul tradiţional al televiziunii şi radioului ce oferă o secvenţă neîntreruptă de programe unei mase de telespectatori sau ascultători. In schimb, noile servicii electronice favorizează fenomenul transmisiilor individuale în locul transmisiilor pentru mase mari de oameni. Ele oferă informaţii pe criterii mai individualizate. în orice moment „receptorul" este solicitat să aleagă şi să proceseze exact informaţia pe care o caută[142], în mod paradoxal, tehnologiile microelectronice tind în acelaşi timp să „popularizeze" anumite tipuri de comunicare"[43]. Ele subliniază principiul minimalizat de liberalişti, dar atît de necesar modelului public revizuit, că mijloacele de comunicare aparţin publicului în general. Şi, datorită lor, drepturile de a dispune după plac de proprietate tind să iasă din uz în domeniul comunicaţiilor. întotdeauna a fost greu de definit dreptul de proprietate în audiovizual. Cei care au dreptul de a ocupa o bucată de pămînt sau de a exploata aurul sau uraniul din el pot stabili cu precizie limitele cererilor lor. Dar, frecvenţele de transmisie sînt impalpabile („eter") şi devin proprietate doar în combinaţie cu mijloacele tehnice de emisie-recepţie. O problemă similară de definire intervine şi în tratamentul justificat al sistemului poştal şi al reţelelor telefonice ca purtători comuni de semnal. Şi în tehnologiile microelectronice producătorilor de informaţii le este greu să îşi menţină „produsele" în regim limitat şi exclusiv. Ei invocă legile copyright-ului, descurajează încercările de a copia date, codifică semnalul şi pornesc şi în alte expediţii de acest gen fără sorţi de izbîndă. Fără permisiune se reproduc, transmit, culeg şi reconfigurează informaţii la scară largă. în SUA, unde furtul de semnal trebuia prevenit cu ajutorul sistemului VCII garantat împotriva greşelilor de manevrare, se estimează că jumătate din decodoare se folosesc ilegal, reglate pentru a trece de controlul transmiţătorilor.

Asemenea practici subminează principiul controlului individual al mijloacelor de comunicare. Comunicarea este acum considerată *flux* de informaţii între tipuri de public mai degrabă decît schimb de bunuri distincte ce pot fi posedate şi controlate individual. Această tendinţă pare a fi consolidată de reţele, digitale de înaltă capacitate, cum ar fi ISDN, ce se află în construcţie în Japonia, Europa, SUA şi pretutindeni. Reţelele permit indivizilor şi grupurilor să transmită altora mesaje „personale" printr-o reţea comună, avînd datoria de a acoperi doar costul transmisiei. Costul poate fi redus prin considerarea reţelelor ca echipament public şi nu ca sursă de profit particular.

DEMOCRAŢIA, RISCURI ŞI NEPLĂCERI

Acela care pentru întîia oară a uşurat chinul copiştilor cu ajutorul tiparului a lăsat la vatră o oaste de mercenari şi a îndepărtat regi şi senate, creînd o nouă lume democratică.

Thomas Carlyle, 1836

Priorităţile enumerate mai sus - o nouă ordine constituţională, reglementarea de stat, restrîngerea pieţei mijloacelor de comunicare particulare şi dezvoltarea unei multitudini de sisteme de comunicaţii independente de stat sau de piaţă - ar schimba radical actuala definiţie a modelului public, tară a sucomba în faţa farmecelor economiei liberale de piaţă. Astfel, comunicaţiile publice s-ar referi la întreaga infrastructură a instituţiilor de comunicare finanţate şi protejate de stat, precum

şi a celor independente de stat, ce pun în circulaţie opiniile unui mare număr de cetăţeni. Unul dintre avantajele majore ale modelului public descris aici este faptul că recunoaşte complexitatea problemelor, atît în teorie cît şi în practică. Ieşind de sub influenţa lordului Reith, modelul public recunoaşte că „libertatea de comunicare" presupune un mănunchi de libertăţi componente, ce se află într-un potenţial conflict. Admite că într-o societate complexă naţionalităţile nu pot să îşi vorbească asemenea unei familii fericite adunate în jurul focului, aşa cum presupune modelul public original. Este imposibil ca toţi cetăţenii să fie emiţători şi receptori de informaţii simultan şi permanent, în orice moment, unii cetăţeni optează să nu se exprime,

în timp ce numai unele grupuri sau indivizi optează să comunice cu altele. Aşa cum afirma şi faimoasa hotărîre judecătorească a Curţii Supreme de Justiţie americane în procesul Red Lion împotriva FCC, libertatea de a exprima opinii publice nu este acelaşi lucru cu libertatea de a deţine şi controla mijloace de comunicare. Modelul public prezentat în eseul de faţă face dreptate acestor principii elementare ale comunicării libere şi echitabile. El recunoaşte existenţa unei dileme de neînlăturat. Universalismul cere împuternicirea *tuturor cetăţenilor* cu ajutorul mecanismelor ce Ie *permit* să îşi exprime *colectiv* opiniile, în schimb, pluralismul cere o varietate reală de opinii cu ajutorul mecanismelor ce eliberează spaţiul public pentru *anumiţi* cetăţeni prin *verificarea* şi *restrîngerea* puterii de expresie a altor cetăţeni, reduşi astfel la rolul de *ascultători* pasivi. Modelul respinge aşadar încrederea (manifestată de epoca modernă timpurie) în posibilitatea comunicării, conform căreia fiecare unealtă a presei reprezintă un mijloc real de comunicare laterală (în cuvintele lui Bertolt Brecht, o parte a unui „imens sistem conectat... capabil nu doar de a transmite, ci şi de a recepta") şi fiecare receptor de opinii este şi un emiţător. Modelul public respinge mitul comunicării transparente. în schimb, se bazează pe ideea că alternativa la inegalităţile în libertatea de comunicare nu este eliminarea formelor de reprezentare mass-media. Soluţia este proliferarea unei varietăţi de mijloace de comunicare compensatorii dintre care doar cîteva sînt supuse procedurilor îndelungate şi greoaie ale „democraţiei directe".

De asemenea, noul model public este capabil de a se confrunta cu realitatea diversităţii sociale. Diferenţele între regiuni, între oraş şi sat, tineri şi vîrstnici, bogaţi şi săraci, între grupuri profesionale, identitate etnică, limbă, sex sau preferinţe sexuale nu au fost niciodată atît de specifice Statelor Unite, Canadei, Franţei, Marii Britanii şi altor ţări vest-europene. Aşadar, modelul revizuit evită reductionismul analizelor moniste ale mijloacelor contemporane de comunicare. Ţinînd cont de distincţia între instituţiile statului, cele ale societăţii civile şi intermediarii dintre acestea, modelul ia în considerare

complexitatea interacţiunii dintre sistemele de comunicare existente şi instituţiile politice şi sociale. Multe analize şi comentarii ale mijloacelor de comunicare în masă ignoră această complexitate exasperantă. Ele consideră puterea de stat principalul obstacol în calea „libertăţii opţiunii şi a informaţiilor", după cum susţine liberalismul. Sau sprijină ipoteza la fel de suspectă că „mass-media contribuie la formarea relaţiilor ideologice în cadrul societăţii capitaliste, implicîndu-se în reproducerea *diviziunilor* esenţiale şi persistente *de clasă"*[145]. Sau apără deschis sectorul „independent" al mediilor de comunicare - edituri mici, non-profit şi *user-friendly,* case de film, staţii locale de radio - considerat standardul normativ pentru toate celelalte tipuri de medii de comunicare.

Modelul „mixt" de comunicaţii propus aici respinge cele trei forme de reducţionism. Recunoscînd complexitatea normativă şi empirică a realităţii, el nu se bazează, asemenea pledoariilor clasice în favoarea libertăţii presei, pe principii „absolute", cum ar fi Dumnezeu, drepturile naturale, principiul utilitar, Adevărul sau, în versiunea sa din anii '20, lordul Reith. Noul model public evită abisurile gîndirii fundamentaliste. El respinge „necesitatea" unei doctrine asupra naturii umane. Pune la îndoială raţionamentul, dar nu şi bunele intenţii ale presupunerilor filosofice de tipul „libertatea cuvîntului, a convingerilor şi a informaţiilor se numără printre drepturile umane *fundamentale"* (Dworkin). Neagă existenţa unei necesităţi de a explica „un bun comun" sau „natura subiectului moral" care este „obligatoriu, neaccidental şi a prioric oricărei experienţe specifice" (Sandei). în schimb, filosofic vorbind, dovedeşte un fel de scepticism democratic, admiţînd existenţa complexităţii, diversităţii şi a diferenţelor, adică, mai simplu, se îndoieşte că există vreo persoană, grupare, organizaţie, comitet sau partid ce ar putea lua hotărîri bune în chestiuni de interes cetăţenesc general. Noul model public adoptă viziunea umoristului ceh Jan Werich, care a spus că lupta împotriva prostiei celor aflaţi la putere este singura luptă omenească zadarnică, dar singura care nu poate fi abandonată. Pe scurt, modelul public reprezintă

o cerinţă esenţială a unei societăţi deschise, tolerante şi dinamice. O astfel de societate ţine sub control dogmele şi credinţele dubioase. în cadrul ei diverse grupuri şi indivizi pot să îşi exprime liber, datorită unei pluralităţi reale de medii de comunicare, solidaritatea sau dezacordul cu preferinţele, antipatiile, propunerile, gusturile sau idealurile altor cetăţeni.

în acest context se ridică unele întrebări în legătură cu democraţia. Modelul public revizuit şi adăugit ar reuşi să întărească argumentele convenţionale despre democraţie? Ar putea el produce o schimbare radicală în concepţia noastră despre principiile şi procedurile acesteia? Ar putea să ne aprofundeze înţelegerea avantajelor şi limitărilor sale?

Asemenea întrebări necesită răspunsuri clare, fie şi numai pentru că în prezent conceptul de democraţie este încărcat de ambiguitate. Ce înseamnă exact democraţia? Conceptul de democraţie nu este nesfîrşit de generos, deşi principiile sale au fost interpretate în diverse moduri pe măsură ce s-au schimbat conducătorii. Străduinţa de a ţine sub control definita democraţiei reprezintă o trăsătură intrinsecă a societăţilor moderne. Totuşi, democraţia nu este un termen ce poate însemna orice. Prin democraţie se înţelege un sistem de reguli de procedură cu implicaţii normative. Regulile specifică *cine anume* este autorizat să ia decizii colective şi prin *ceproceduri* urmează a se lua deciziile respective, indiferent de domeniile în care se practică democraţia. Spre deosebire de toate formele de guvernare heteronomă, democraţia presupune proceduri de luare a deciziilor colective ce asigură implicarea deplină şi calitativă a părţilor interesate. în cel mai rău caz - şi aici implicaţiile normative ale definiţiei mele proceduraliste devin evidente - procedurile democratice includ: sufragiul universal, legea majorităţii şi drepturile minorităţilor, datorită cărora deciziile colective sînt aprobate de un număr substanţial dintre cei îndreptăţiţi să le ia, domnia legii, garantarea constituţională a libertăţii de adunare, de expresie şi a altor libertăţi datorită cărora cei cu putere de decizie sau cu drept de vot au nişte alternative reale. Mecanismele reprezentative sînt o condiţie necesară a procedu-

rilor democratice. în societăţile complexe şi numeroase, adunările generale periodice ale „poporului" sînt o imposibilitate tehnică. Democraţia directă, participarea cetăţenilor în *agora* se potriveşte doar statelor mici, organizaţiilor în cadrul cărora „poporul se poate aduna cu uşurinţă şi fiecărui cetăţean îi este uşor să îi cunoască pe ceilalţi" (Rousseau). De aceea, democraţia modernă necesită atît mecanismele reprezentative cît şi diviziunea instituţională a statului şi a societăţii civile. Se impune construirea unei societăţi civile internaţionale, pluraliste şi de sine stătătoare, coordonată şi garantată de instituţii de stat supranaţionale şi stratificate, răspunzînd la rîndul lor în faţa societăţii civile prin mecanisme - partide politice, legislaturi, mijloace de comunicare - ce menţin deschise canalele dintre instituţiile de stat şi cele civile[146].

Această reevaluare a democraţiei nu înseamnă că democraţia parlamentară, reprezentativă este alfa şi omega formelor politice. în ţările occidentale, sistemul reprezentativ are nevoie de reparaţii capitale. El este asediat de diverse tendinţe nedemocratice, cum ar fi declinul legislaturilor şi dezvoltarea organizaţiilor secrete militare şi poliţieneşti sau alte forme de cenzură de stat. De asemenea, este constrîns şi limitat de acumulări de putere socială în cadrul societăţii civile. Marea majoritate a cetăţenilor nu are nici un cuvînt în deciziile majore, de tipul investiţiilor economice, producţiei, dezvoltării sau impactului asupra mediului. Bisericile, cluburile, sindicatele, mass-media şi multe alte instituţii ale societăţii civile nu sînt suficient de democratice. De aici, necesitatea de a cizela şi de a extinde democraţia prin lărgirea domeniilor în care cetăţenii pot trăi în concordanţă cu cerinţele sale minime. Tema centrală a cărţii mele *Democracy and civil society* este cît de democratică poate deveni în practică sfera societăţii civile. Eseul pledează pentru extinderea procesului de democratizare dinspre sfera politică (unde indivizii sînt priviţi ca cetăţeni ai unui stat) înspre sfera civilă, unde există identităţi multiple şi contradictorii, indivizii sînt împărţiţi pe diverse categorii: fie femei sau bărbaţi, întreprinzători sau muncitori, profesori sau studenţi, vorbitori sau

ascultători, producători sau consumatori etc. Ar trebui să se acorde disputelor pentru *locul* în care se votează aceeaşi atenţie ce s-a acordat în secolele XIX-XX luptelor pentru *cine* are drept de vot.

„Dar ce are democraţia atît de bun, în afară de faptul că astăzi majoritatea oamenilor spun că este bună?", ne-ar întreba criticul nostru. „De ce să simpatizezi cu metoda democratică, mai ales că de-a lungul istoriei gîndirii politice democraţia a avut mai mulţi duşmani decît prieteni?"

Asemenea întrebări exploatează lipsa de nobleţe filosofică a democraţiei. Ele cer un răspuns. într-un aforism celebru, Novalis spunea că filosofia trebuie să se explice în calitate de filosofic Aforismul se aplică în egală măsură teoriei democratice contemporane, ce îşi revine încet după o perioadă lungă de euforie. în ciuda popularităţii lor actuale, idealurile democratice seamănă astăzi cu un vagabond b'eat în căutarea unui felinar pentru sprijin, dacă nu pentru iluminare. Lucrurile nu au stat întotdeauna astfel. De două secole încoace, gînditorii au încercat să justifice democraţia raportîndu-se la un principiu originar ferm. Se pot da multe exemple: credinţa lui Mazzini şi a altora că dezvoltarea democraţiei este o lege a istoriei, argumentul lui Tom Paine sau al lui Georg Forster bazat pe drepturile naturale ale cetăţenilor, teoria lui Joseph Bentham că democraţia este o condiţie implicită a principiului utilităţii, convingerea lui Theodor Parker că ea este o formă de guvernare bazată pe principiul justiţiei eterne, pe legea veşnică a lui Dumnezeu, afirmaţia marxistă că triumful democraţiei autentice depinde de lupta universală a proletariatului. Astăzi nimeni nu mai crede în aceste principii. De aceea democraţia nu mai este înţeleasă ca un set de norme procedurale în mod evident dezirabile. Ea suferă o profundă criză de legitimare. Incertitudinea filosofică este trăsătura caracteristică a identităţii democratice contemporane care se simte astfel stînjenită şi vulnerabilă în faţa criticilor săi fundamentalişti ce predică învăţăturile lui Allah, domnia legii, sanctitatea naţiunii sau alte principii existenţiale.

Poate fi temperată, dacă nu chiar depăşită această incertitudine? în eseul *Public life and late capitalism* am argumentat împotriva lui Habermas că democraţia nu ar trebui tratată ca o formă de viaţă condusă de principii normative existenţiale. Am pus sub semnul întrebării părerea, asociată cu diverse forme de „socratism" (Kierkegaard), că logica argumentativă poate deosebi adevărul de fals şi poate produce un consens între subiecţii vorbitori aflaţi în interacţiune. Urmînd o idee descoperită în cartea lui Hans Kelsen, *Vom Wesen und Wert der Demokratie*[141], susţineam că filozofia democraţiei nu poate deveni un limbaj universal, capabil de a cunoaşte totul, combătîndu-şi toţi oponenţii şi demonstrînd sinteza practică a tuturor elementelor. Democraţia poate supravieţui şi înflori şi fără speculaţii filosofice. Ea este înţeleasă cel mai bine ca o condiţie implicită şi o consecinţă practică a faptului că lumea modernă este marcată (deşi imperfect) de tendinţa spre pluralismul filosofic şi politic. Argumentaţia aducea în prim plan pluralitatea ireductibilă a tipurilor de limbaj în societăţile contemporane. Ea nu se consideră un limbaj privilegiat. Am susţinut că filosofia democraţiei se poate apăra de această autocontradicţie cu ajutorul unei logici a ocaziei, dezvoltată întîia oară de sofiştii greci. Trăsătura principală a acestei logici este respingerea unui adevăr universal valabil, în baza faptului că atît argumentele unuia cît şi cele ale oponenţilor sînt doar particularizări ale logicii cazului special, sau a ocaziei unice şi irepetabile. Din aceste reflecţii am tras concluzia că separarea societăţii civile de stat, precum şi democratizarea acestora, adică o societate civilă postcapitalistă supravegheată de către un sistem politic democratic, sînt condiţii esenţiale pentru ca o multitudine de grupuri şi indivizi să îşi poată exprima liber solidaritatea sau dezacordul cu idealurile şi concepţiile altora şi chiar să îşi dispute principiile şi practica „democraţiei" şi „libertăţii de comunicare".

înţeles astfel, conceptul de democraţie se alătură modelului public revăzut. Fiecare are nevoie de celălalt, dacă nu pentru altceva, cel puţin pentru a afirma că au abandonat căuta-

rea inutilă a idealurilor transistorice, a adevărurilor nezdruncinate sau a autostrăzilor sigure ale existenţei umane. Amîndouă resping nostalgia prepolitică a „relativismului" filosofic şi etic, precum şi concluzia suficientă că totul e o chestiune de „preferinţă". Amîndouă refuză pseudo-pluralismul vinovat al celor care ajung Ia concluzia că democraţia şi libertatea de comunicare sînt doar idealuri ale civilizaţiei noastre occidentale. Amîndouă sînt influenţate de un scepticism profund şi de neîncrederea în putere şi fără idealurile *oricărei* civilizaţii. Datorită lor, toţi cetăţenii lumii pot trăi fără dogme, inclusiv în afirmaţiile ideologice - ordinea, progresul, adevărul, istoria, umanitatea, natura, socialismul, individualismul, utilitatea, naţiunea, suveranitatea poporului - pe care şi-au bazat primii susţinători ai democraţiei şi ai libertăţii presei pledoaria pentru libertate şi egalitate.

- **Riscuri şi neplăceri**

> *Ai încercat mereu. Ai dat mereu greş. Nu are importanţă. încearcă din nou. Dă din nou greş. Dă greş mai bine.*
>
> Samuel Beckett, 1961

Această accepţiune non-fundamentalistă a democraţiei şi a modelului public de comunicare necesită o considerabilă elaborare. Este cu siguranţă necesar să se extindă limitele imaginaţiei contemporane prin furnizarea unor argumente noi şi nedogmatice în favoarea compatibilităţii şi superiorităţii metodei democratice şi a modelului public de comunicare. Să luăm doar un exemplu din domeniul politicii mediului.

Preocuparea pentru efectele deşeurilor poluante şi degradarea vieţii umane în secolul următor este în creştere. Există temeri că unele resurse vitale vor fi epuizate, deşeurile toxice ne vor afecta sănătatea şi vor avea loc schimbări de climă.

într-adevăr atît dimensiunea şi complexitatea acestor probleme ecologice, cît şi dificultatea de a trece la modele viabile de dezvoltare atrag *riscuri* masive[148]. Producerea şi distribuirea avertismentelor ecologice, în sensul unor efecte negative asupra vieţii umane ce decurg din expunerea noastră la anumite substanţe şi schimbări de ecosistem, devin o preocupare mondială. Consecinţele poluării apelor, radiaţiilor şi efectului de seră au ajuns să se reflecte în mod egal şi asupra noastră. Ele nu se limitează nici la nivel geografic, nici la nivel social. Depăşesc graniţele naţionale, răsfrîngîndu-se deopotrivă asupra celor bogaţi şi săraci, celor puternici şi mai puţin puternici. Ele tind să scadă valoarea economică şi estetică a proprietăţii, după cum arată dispariţia pădurilor. Multe dintre pericolele ecologice, de la aditivii alimentari toxici pînă la agenţii de contaminare nucleari şi chimici, sînt invizibile. Ele scapă percepţiei umane şi în unele cazuri efectele se depistează doar la urmaşii celor afectaţi. Numărul din ce în ce mai mare de pericole ecologice sugerează că ne aflăm în mijlocul unui experiment pe termen lung cu noi înşine şi cu mediul în care trăim. Capacităţile noastre de producţie sînt la fel de teribile ca şi obligaţia de a le exersa cu prudenţă.

Sub presiunea acestor pericole fără precedent, procedurile democratice au o pertinenţă cu totul nouă. Ele sînt sprijinite de mijoacele publice de comunicare care, servind drept mecanisme de avertizare, pun în circulaţie opinii noi şi controversate despre asemenea pericole. în trecut, relaţia dintre democraţie şi mass-media a fost explicată în diverse feluri. De exemplu, am analizat afirmaţia utilitaristă că mecanismele democratice şi presa liberă garantează celor mai buni intrepreţi ai intereselor - chiar părţile interesate - posibilitatea de a selecta diverse opţiuni şi de a hotărî singuri. Alţii susţin că democraţia şi mijloacele de comunicare independente se justifcă prin capacitatea lor de a extinde libertatea în sensul unei autonomii individuale sau de grup. Alţii consideră superioare democraţia şi presa liberă deoarece sînt cel mai puternic antidot împotriva abuzului de putere. în faţa noilor riscuri, fiecare dintre aceste argumente

convenţionale pare să aibă neajunsuri. Teza modernă că libertatea de comunicare este un vehicul pentru cunoaşterea absolută şi sigură şi pentru răspîndirea unui consens democratic raţional s-a perimat. Se cer noi justificări ale strînsei relaţii dintre libertatea presei şi democraţie.

Argumentaţia schiţată promite o posibilă justificare. Ea depăşeşte teza convenţională că cea mai importantă calitate a libertăţii informaţiei şi a procedurilor democratice este capacitatea de a permite luarea deciziilor de interes dacă nu general atunci pentru majoritatea cetăţenilor. Această idee a devenit un clişeu. Democraţia necesită cetăţeni educaţi. Capacitatea lor de a se pune de acord în mod inteligent prin metode democratice poate fi alimentată doar dacă ei se bucură de acces liber şi egal la diversele surse de informare. Ideea are rădăcini în epoca modernă timpurie, de exemplu în scrierile lui James Madison: „o guvernare populară fără informarea populaţiei sau mijloacele de a o face nu este decît prologul la o farsă sau la o tragedie, sau poate la amîndouă. Cunoaşterea va domni întotdeauna asupra ignoranţei. Un popor care are de gînd să se autoguverneze trebuie să se înarmeze cu puterea pe care o dă cunoaşterea"[149].' Acest argument trece cu vederea o problemă încă neanalizată în profunzime de teoria democraţiei şi studiile despre mass-media. Procedurile democratice şi mijloacele publice de comunicare generează *şi dezacorduri.* Ele facilitează *dezaprobarea* şi *revizuirea* consensurilor prestabilite şi de aceea sînt singurele potrivite pentru societăţi complexe ce se confruntă cu probleme ecologice. O pluralitate de mijloace de comunicare necenzurate ar putea distruge actualul mod simplist şi plin de prejudecăţi în care sînt prezentate riscurile de către presă. Deseori reportajele despre problemele ecologice preiau puncte de vedere ale guvernelor, corporaţiilor şi ale magnaţilor informaţiei. Nu se acordă suficientă atenţie oamenilor de ştiinţă care sînt de altă părere şi evenimentelor care nu au fost în prealabil ambalate pentru consumul public. Reporterii şi editorii lor sînt deseori prost informaţi în legătură cu complexitatea situaţiilor de risc. Acestea tind să fie tratate ca ştiri senzaţionale

şi cazuri izolate. Nu sînt nici plasate într-un context tehnico-social mai larg, nici privite din perspectiva riscurilor alternative sau complementare. Ele sînt reduse la statutul de „accidente" şi „calamităţi" de tipul tornadelor, accidentelor aviatice, exploziilor de gaze sau incendiilor de la uzinele chimice[150].

Sistemul public de comunicaţii are şansa de a democratiza aceste modele de definire a problemelor ecologice. El ar reduce cantitatea de reportaje senzaţionale şi pline de prejudecăţi, dezvăluirea prematură a informaţiilor insuficient analizate sau simplificarea exagerată şi distorsionarea informaţiilor tehnice despre riscuri. Ar putea să dezvăluie puterile socio-economice şi politice secrete ce încearcă să manipuleze definiţia publică a riscurilor. Ar putea mări gradul de conştientizare a profundelor incertitudini în estimarea şi controlul riscurilor. Mijloacele publice de comunicare ar putea astfel stimula acceptarea generală a strategiilor echilibrate de reducere sau eliminare a riscurilor majore.

Mijloacele publice de comunicare ar fi sprijinite în acest demers de instituţii ale societăţii civile şi ale statului mai democratice şi mai eficiente. Procedurile democratice sînt superioare tuturor tipurilor de luare a deciziilor nu pentru că garantează consens şi decizii „bune", ci pentru că le oferă cetăţenilor afectaţi de unele decizii posibilitatea de cr-şi *reconsidera* opiniile asupra calităţii şi consecinţelor neprevăzute ale acestora. Uneori procedurile democratice permit majorităţii să hotărască lucairi pe care le ignoră în mod suveran. Dar tot ele permit minorităţii să se opună majorităţii ignorante şi să o trezească la realitate. Ele permit unor cetăţeni să spună altor cetăţeni ceea ce nu le place să audă. Procedurile democratice oferă cetăţenilor posibilitatea de a se gîndi de două ori şi de a spune nu. Cu ajutorul lor, aceştia realizează faptul că există o ierarhie a deciziilor şi că anumite decizii, o dată luate, ar putea fi ireversibile. De aceea procedurile democratice îndeplinesc cu succes funcţia de a monitoriza şi controla şi uneori de a închide întreprinderi mari şi cu grad înalt de risc, a căror disfuncţie poate avea consecinţe ecologice şi sociale catastrofale, aşa cum s-a întîmplat

la Bhopal, Three Mile Island, Cernobîl sau Ust-Kamenogorsk. Max Weber a definit democraţia, spre beneficiul şi cu aprobarea generalului Ludendorff, ca un sistem în care „poporul alege un conducător care vine şi spune: «acum tăceţi din gură şi ascultaţi-mă»". Asemenea lipsă de consideraţie pentru conflictul de opinii şi ideea de dezaprobare scapă din vedere avantajul principal al democraţiei. Procedurile democratice sporesc flexibilitatea şi reversibilitatea sau „biodegradarea" procesului de luare a deciziilor. Ele încurajează discuţiile, creează nemulţumiri în legătură cu condiţiile existente şi chiar instigă cetăţenii la revoltă. Ele admit nevoia ineluctabilă a vieţii sociale şi politice de a recurge la judecăţi solomonice (Elster). în faţa incertitudinii metodelor de a ne înfrînge propria ignoranţă, procedurile democratice încurajează educaţia permanentă şi strategiile de tip experimental sau „de supravieţuire". Deciziile se bazează pe preferinţe revocabile ce se nasc la rîndul lor din confruntările deliberate între mai multe puncte de vedere concurente.

Doar procedurile democratice, sprijinite de o multitudine de mijloace de comunicare pot selecta în mod liber şi just unele tipuri de pericol pentru atenţia publicului, pot monitoriza şi cere socoteală celor responsabili cu managementul organizaţiilor cu risc, reducînd astfel posibilitatea unor erori fatale. Procedurile democratice şi mijloacele publice de comunicare sînt în acest sens linii corectoare esenţiale ale încrederii lui Hayek în anonimitatea descentralizată a pieţei ca mecanism autoreglant într-o lume de tensiuni şi conexiuni complexe. Ele corectează şi încrederea eronată în puterile terapeutice ale dezvoltării tehnice necontrolate. Puterea tehnocrată nesupravegheată şi credinţa în omnipotenţa şi beneficiile progresului tehnico-ştiinţific au fost responsabile în parte pentru incidenţa crescută şi gravitatea dezastrelor ecologice. încercările actuale ale experţilor de a monopoliza procesul de definire şi reducere a riscurilor sînt la fel de puţin plauzibile ca afirmaţiile unui papă recent convertit la protestantism. încrederea în soluţiile tehnocrate rămîne legată de presupunerile empiriste despre natura ştiinţei şi nu reuşeşte să se împace cu fluctuaţiile deosebit de

haotice din cadrul ecosistemului[151]. Ea ignoră cu bună ştiinţă actuala lipsă de consens asupra cîtorva termeni, printre care şi „risc". Nu recunoaşte faptul că tipurile de discurs folosite pentru a defini şi a descrie riscul creează şi sistemul de strategii care la rîndul lor domină încercarea de a reglementa riscul[152]. Bazîndu-se pe tehnici de evaluare şi management al riscului, încrederea în soluţiile tehnocrate subestimează gradul în care raţionamentele actuale sînt inevitabile în procesul complex de identificare, ierarhizare şi reglementare a varietăţii uimitoare de pericole potenţiale şi posibilele efecte asupra sănătăţii şi mediului. încrederea în soluţiile tehnocrate este periculoasă în măsura în care încurajează tentaţia de a adopta strategii dirijiste sau de a recurge la stări de necesitate şi restricţie asupra mijloacelor de comunicare.

Democraţia şi mijloacele publice de comunicare sînt remedii excelente pentru iluziile tehnocrate de acest tip. Ele cresc nivelul şi calitatea comunicării în situaţii de risc[153], garantînd fluxul liber al opiniilor, evaluarea riscurilor şi controversele între cetăţeni, experţi, administratori, grupuri de interese şi mişcări sociale. Datorită procedurilor democratice combinate cu mijloacele publice de comunicare poate fi evaluat procesul prin care cetăţenii, experţii şi strategii înţeleg, estimează, analizează şi tratează probabilităţile şi consecinţele riscurilor. Mass-media sînt un mijloc indispensabil de a îndrepta responsabilitatea asupra politicienilor care închid ochii în faţa distrugerii mediului şi a „accidentelor fireşti" (Perrow) care apar în proiectele cu grad înalt de risc. Ele repezintă o modalitate esenţială de distrugere a încrederii nejustificate în „fapte" şi asigură exprimarea informaţiilor despre risc în termeni uşor de înţeles de către public, aprecierea largă a incertitudinilor profunde care înconjoară evaluările riscurilor, precum şi recunoaşterea şi respectarea sentimentului empiric de risc printre cetăţeni, şi nu respingerea lui ca o „aberaţie iraţională". Mijloacele publice de comunicare şi procedurile democratice sînt metode vitale de a controla specialiştii care încearcă să definească nivelurile acceptabile de risc cu ajutorul analizelor

tehnice ale probabilităţilor sau care cad în egocentrismul copilăresc al lui „ce nu cred nu îmi poate face rău".

Democraţia şi mijloacele publice de comunicare reprezintă o modalitate reflexivă de a controla exercitarea puterii. Ele sînt cele mai bune metode metode de a ţine în frîu aroganţa şi prostia fără margini a celor de la putere. Contrar părerii conservatorilor, ce se încred orbeşte în prudenţa neaventuroasă a celor aleşi, ele sînt cei mai buni prieteni ai simţului practic. Ele sînt mecanisme încă neegalate de avertizare timpurie. Ajută la definirea şi publicarea riscurilor prea mari pentru a fi asumate. Domolesc impulsul nesăbuit de a naviga pe mări necunoscute, de a risca să te pierzi sau de a naufragia. Ne asigură că nu dăm vrabia din mînă pe cioara de pe gard. Navighează cu prudenţă pe marea furtunoasă a incertitudinilor. '

▪ Furtunile informaţionale

Totul este predestinat sâ reapară ca simulare. Peisajele ca fotografie, femeile ca scenariu sexual, gîndurile ca scriitură, terorismul ca modă şi mass-media, evenimentele ca televiziune. Lucrurile par să existe doar in virtutea acestui destin straniu. Iţi vine să te întrebi dacă nu cumva şi lumea de aici nu serveşte drept anunţ publicitar într-o altă lume.

Jean Baudrillard, 1986

Eseul de faţă prezintă doar un rezumat al unei complexe controverse teoretice şi politice despre mass-media şi democraţie. Propunerile de a garanta libertatea mijloacelor publice de comunicare în faţa economiei de piaţă, în ale cărei mîini libertatea şi egalitatea nu sînt în siguranţă, trebuie desigur rafinate şi elaborate. Nu am oferit nici un model de legislaţie, nici o strategie politică sau bugetară detaliată. Am lăsat deoparte

pentru reconstruirea reuşită şi extinderea modelului public. Pînă acum nu am analizat nici unul dintre potenţialele pericole ale modelului de comunicaţii schiţat aici. Să luăm următorul exemplu.

La începutul epocii moderne se credea că cetăţenii sînt ameninţaţi de *o penurie* a informaţiilor şi că prin folosirea presei pentru a arunca pietrele criticilor în ferestrele puterii secrete se va isca o rumoare publică. Puterea despotică va fi distrusă. Cetăţenii vor vedea limpede şi se vor autoguverna la lumina zilei, fără înşelăciuni şi neînţelegeri. Astăzi există, cu mici excepţii, tendinţa contrară. Lumea pare atît de plină de informaţii încît ceea ce lipseşte este capacitatea cetăţenilor de a o înţelege. Apariţia unor noi opinii în mass-media nu clatină decît rareori puterea. Faptul de a fi făcut public seamănă cu bulgării de zăpadă aruncaţi într-un viscol sau cu balonaşele de săpun în aerul de vară. Sistemele noastre sînt „societăţi cu o mare densitate de informaţii" (Melucci). în fiecare lună, Hollywood-ul este inundat de 25.000 de scenarii nesolicitate, cu subiecte variind de la instructori de aerobic asasinaţi pînă la jocuri de golf cu Iisus[154]. în fiecare an, în Marea Britanie se publică 50.000 de cărţi noi. în fiecare zi, americanii sînt expuşi în medie la 1.600 de reclame. Se anticipează că pînă la mijlocul anilor '90, Europa va avea o capacitate de satelit de cel puţin 250 de canale de televiziune.

Un sistem de comunicaţii în întregime democratic ar putea exacerba tendinţa evidenţiată de aceste exemple. Ar putea produce o supraîncărcare informaţională. Cetăţenii ar fi cufundaţi într-un ocean năucitor de ecrane *şigadget-uri* electrice, zeci de programe alternative de radio şi televiziune, sute de reviste şi ziare, mii de fluturaşi, anunţuri publicitare electronice şi manuscrise, milioane de cărţi. Există într-adevăr pericolul, subliniat de Jean Baudrillard în studiile sale recente, ca cetăţenii să fie prinşi într-o furtună informaţională nesfîrşită, fără timpul liber necesar pentru a digera sau înţelege aceste fluxuri de informaţii ce îi învăluie.

Să luăm spre exemplu *L 'Autrepar lui-meme* (1987) de Baudrillard[155]. Eseul susţine că trăim într-un univers modern hiper-comunicaţional ce împinge cetăţenii într-un uriaş vîrtej de mesaje codate. Fiecare domeniu al vieţii devine o potenţială păşune pentru mass-media. Universul se transformă într-un monitor imens. Publicitatea serveşte drept scuză publicităţii. Informaţia încetează să se mai refere la evenimente şi devine ea însăşi un eveniment fascinant. Cetăţenii sînt literalmente îngropaţi de imaginile eliberate. Lumea este atît de saturată de simţul hiper-realităţii încît cetăţenii nu mai ştiu nici ei ce anume vor. Devin schizofrenici împotriva voinţei lor: deschişi spre orice şi în permanenţă uimiţi. Sînt reduşi la statutul de „mase", capabili cel mult să se poarte ca nişte copii recalcitranţi spunînd „da" sau „nu".

Lucrarea lui Baudrillard ne reaminteşte că cei puternici urmăresc întotdeauna să acapareze spaţiul grafic, marcînd vizibil teritoriul, clădirile, străzile, oamenii şi obiceiurile pe care încearcă să le controleze. Ea furnizează şi un antidot sănătos împotriva încrederii nonşalante într-un scepticism public înnăscut, de tipul „toată lumea ştie cît de rele sînt de fapt mijloacele de comunicare". Totuşi, pericolele unei furtuni informaţionale nu ar trebui exagerate, aşa cum face Baudrillard. Nu li se cere democraţilor să îşi anuleze abonamentul la ziar, să îşi scoată din priză calculatoarele sau să îşi spargă televizoarele. Puterile mijloacelor de comunicare în masă de a ne modela viaţa sînt limitate. în ciuda caracterului profund manipulator, ele vor rămîne mijloace de *comunicare* şi *controverse.*

Pentru început, în democraţiile occidentale există semne tot mai numeroase ale unei nelinişti în legătură cu pierderea „intimităţii" datorită privilegiilor acordate jurnaliştilor de toate tipurile. Există un sentiment general tot mai intens că subiectul senzaţional al unui reporter înseamnă cîteodată incendierea unei victime, pentru a reaminti o altă remarcă a lui A. J. Liebling. De exemplu, în SUA s-au iscat controverse în legătură cu accesul reporterilor în clădirile publice, cum a fost cazul lui KQED, o televiziune din San Francisco, care a încercat să fil-

meze într-o închisoare[156], sau al invadării spaţiului personal, ca în cazul divulgării numelui unei femei violate, nume luat din înregistrările oficiale ale tribunalului[157]. Pericolele unei furtuni informaţionale permanente sînt echilibrate de reacţiile imprevizibile ale publicului. Semnificaţia opiniilor transmise prin mass-media ia fiinţă la confluenţa dintre un mijloc de comunicare şi utilizatorul său. Confluenţa este locul în care mesajul, mijlocul de comunicare şi utilizatorul suferă transformări. Media nu înseamnă niciodată doar mesajul. Fiske şi alţii au exagerat acest aspect, dar tendinţele sînt clare. Există anumite constrîngeri temporale asupra publicului. O mare realizare a ziaristicii este faptul că pune în circulaţie opinii uşor degradabile, de unde şi nevoia reîmprospătării stocului de opinii. Această putere a mijloacelor de comunicare de a manipula timpul cetăţenilor scade în condiţiile unui ocean informaţional, deoarece timpul de care dispun ei pentru a digera informaţiile este fizic limitat. O cantitate din ce în ce mai mare de informaţii rămîn nereceptate, ca să nu mai vorbim de interpretarea lor.

De exemplu, există dovezi că proliferarea „opţiunii" influenţate de piaţă poate conduce, în mod ironic, la slăbirea puterii legendare a televiziunii. Creşterea numărului de canale (şi de aparate video) tinde să producă o ruptură în obiceiurile de vizionare printr-un val de programe nefamiliare. în lipsă de soluţii simple, unii telespectatori cel puţin evită complet televizorul. Ei dezvoltă o adevărată aversiune pentru „serile petrecute plantaţi în faţa cutiei cu pricina". Mai ales cînd tipurile, de programe sau temele acestora apar în triplu sau cvadruplu exemplar, plictiseala se generalizează. Vastul repertoriu al opţiunilor televizate rezultă, după părerea lui Howard Stringer, preşedintele reţelei americane CBS, într-un „imens public uzat ce se plimbă fără odihnă de pe un canal pe altul, în căutarea acelei specii pe cale de dispariţie numite originalitate"[158].

Creşterea remarcabilă a fotocopiatoarelor, a pirateriei video şi computerizate sugerează că în ziua de azi mulţi cetăţeni îşi păstrează capacitatea nativă (deşi subdezvoltată) de a reduce

complexitatea fluxurilor de informaţie la dimensiuni acceptabile, de a selecta, critica, reinterpreta sau, asemenea broaştelor ţestoase, de a se proteja complet împotriva acestora. Unii indivizi, sau grupuri chiar, conduc un „război semiotic de gherilă" (Eco), folosind xerox-uri, telefoane şi calculatoare pentru a submina trusturile de presa şi imaginile predominante pe care le prezintă ele despre realitate. In plus, majoritatea cetăţenilor sînt destul de conştienţi de faptul că mijloacele de comunicare duc o campanie de construire şi redare a subiectelor conform unor reţete, rutine instituţionale, trucuri tehnice, de la diverse înscenări la categoriile preferate de redacţiile de ştiri, cum ar fi ştirile senzaţionale sau de prima pagină. Aşadar, nu este de mirare că cetăţenii au tendinţa să acorde o mare atenţie mesajelor şi subiectelor cu care deja se identifică. Ei receptează mai ales acele trăsături ale subiectelor ambigue şi complexe ce se armonizează cu gusturile lor deja formate. Ei tind să se bazeze pe prietenii de încredere sau pe rude pentru a-şi forma opiniile despre lume.

Cei îngrijoraţi de posibilitatea unei furtuni informaţionale uită că un nou model public ar putea reintroduce cultura libertăţii de comunicare. Să luăm, de exemplu, publicarea cărţilor. George Steiner şi alţii afirmă că „era cărţii", întinzîndu-se din 1550 pînă în 1950 se apropie de sfîrşit[159]. Perioada de început a cunoscut declinul rapid al bibliotecii medievale şi al practicii păstrării cărţilor în instituţii monastice sau princiare. Cărţile au devenit obiecte casnice, accesibile proprietarilor lor pentru a fi citite şi recitite la o masă a tăcerii. Cititorii se puteau concentra asupra textelor. Erau capabili de a cita pasaje întregi şi de a discuta în jurul lor cu o seriozitate scolastică. Editorii, autorii şi cititorii au introdus moda dezbaterilor publice despre idei serioase şi teme controversate. Se spune că astăzi cetăţenii sînt învăluiţi de un talmeş-balmeş de semne şi zgomote. Bibliotecile personale au devenit o raritate. Erudiţia dispare la orizont. Şoarecii de bibliotecă devin cazuri sociale izolate. Capacitatea de concentrare scade. Cititorii frunzăresc reviste lucioase şi ediţii ieftine de buzunar, în timp ce combina bubuie şi televizo-

rul pîlpîie la marginea percepţiei lor. Ecranul televizorului, imaginea şi subtitlurile triumfă.

Această teză este o exagerare. Erudiţia nu este distrusă de cultura legumei din faţa televizorului. Pentru unele categorii sociale, mai ales clasa de mijloc din mediul urban, cărţile şi mijloacele de comunicare electronice nu se pot substitui reciproc. Ele îndeplinesc funcţii diferite şi sînt evaluate în consecinţă. Alţii, mai ales cei legaţi de casă, sînt indiferenţi la ambele mijloace de comunicare, dar totuşi consideră că radioul, televiziunea şi cărţile au cam aceeaşi importanţă. Alţii se entuziasmează în legătură cu cărţile, dar gusturile lor cunosc variaţii de-a lungul timpului. Reflectarea prin lectură nu va dispărea niciodată. De exemplu, în SUA, expansiunea lanţurilor de librării, datorată migrării postbelice spre suburbii, face posibil ca *bestseller~m* ce altădată s-ar fi vîndut în cîteva sute de mii de exemplare să se vîndă acum în peste un milion de exemplare. Succesul neaşteptat şi răsunător al unor cărţi precum *Numele trandafirului* de Umberto Eco, *The Man Who Mistook His Wife for a Hat* de Oliver Sacks, *The Rise andFall ofthe Great Powers* de Paul Kennedy sau succesul încă şi mai mare al cărţii lui Stephen Hawking,/! *BriefHistory of Time* (cumpărată de peste un milion de americani) demonstrează dorinţa unui mare număr de cititori de a exercita controlul asupra lecturilor lor şi de a aborda lumea prin o prismă complexă relevată doar e cărţi[160].

în acelaşi mod, recenta proliferare a publicaţiilor cu şi despre femei a contribuit la cristalizarea şi răspîndirea unei sensibilităţi feministe. De exemplu, în ultimele decenii reţelele de edituri mici conduse de femei (Women's Press, Virago, Pandora, Sheba, Onlywomen) au contribuit mult la formarea unei conştiinţe a diferenţei orizontale şi non-ierarhice pe care se bazează de fapt democraţia. Editorii respectivi nu au schimbat doar atitudinea şi politicile industriei publicistice. Printre altele au pus sub semnul întrebării practicile sexiste ale curentului general din literatură, au promovat opera scriitoarelor afro-caraibeene, asiatice sau lesbiene, au deschis calea spre o reinterpretare a istoriei literare şi au oferit în premieră publicului

cititor literatură „necomercială", dificilă, radicală, scrisă de femei. Impactul notabil pe care l-au avut asupra societăţii civile publicaţiile „femeilor, pentru femei" va supravieţui probabil actualelor presiuni financiare pe care le exercită trusturile asupra editurilor independente, prinse în pieţe restrictive.

în fine, este important de menţionat că furtunile informaţionale sînt o trăsătură specifică societăţilor democratice. Sub dictaturile îndelungate, cum au fost Spania lui Franco sau Cehoslovacia lui Husâk, lucrurile sînt cu totul altfel. Timpul pare să stea pe loc. Deşi oamenii continuă să se nască, să crească, să se îndrăgostească, să se certe, să aibă copii şi să moară, lumea înconjurătoare îngheaţă, împietreşte şi se repetă la nesfîrşit. Viaţa sfîrşeşte prin a fi plictisitoare. Indivizii moţăie pradă unei „sieste permanente" (Bastos). Din contră, în sistemele democratice totul este mişcare. Cei puternici şi cei imprevizibili adoră democraţia. Libertatea catapultează cetăţenii într-o stare de agitaţie pemianentă. Ei simt anormalitatea normalităţii. Sînt capabili de a aprecia şi de a tolera o serie de norme, de a acţiona altfel decît normal. Unitatea de scop şi simţul obligatoriu al comunităţii, caracteristice societăţilor predemocratice, au pierdut definitiv teren. între grupurile de putere există diferende, deschidere şi competiţie permanentă pentru a produce şi a controla definirea realităţii. Din această cauză există o continuă abundenţă a fluxurilor de informaţii. Apar şi scandaluri publice, declanşate în momentul în care publicul află despre evenimente ţinute secrete deoarece, dacă ar fi fost date publicităţii, nu ar fi putut niciodată fi duse la îndeplinire.

Toate acestea sînt inevitabile şi corecte. Avantajul principal şi încă nedepăşit al democraţiei nu este că garantează pacea şi deciziile bune şi înţelepte, ci că oferă cetăţenilor dreptul de a judeca şi reconsidera calitatea acestor decizii. Democraţia este regulă în rîndul societăţilor ce emit judecăţi în public. De aceea, modelul public descris în eseul de faţă nu reprezintă reţeta pentru un rai al comunicării pe pămînt. în practică nu ar reuşi să pună capăt controverselor publice în legătură cu sensul şi domeniul „libertăţii presei". Din cînd în cînd ar pune serios

la încercare simţul pe care cetăţenii îl împărtăşesc despre „irealitatea" realităţii, despre instabilitatea cronică a societăţilor lor. Ei ar putea chiar ajunge să îşi dorească reinstaurarea siguranţei şi a ordinii bazate pe *suprimarea* unor opinii. Libertatea de comunicare nu se poate realiza într-un sens definitiv sau perfect. Ea este un proiect în plină desfăşurare, fără o soluţie absolută. Proiectul generează permanent noi constelaţii de dileme şi controverse. Deşi se afla în contradicţie cu propriile convingeri absolutiste despre „drepturi", Dworkin a remarcat just că libertatea de comunicare este periclitată de analizele centrate pe profit şi de căutarea disperată a regulilor generale şi substanţiale de decizie a disputelor în legătură cu domeniul şi sensul „libertăţii presei"[161]. O societate cu adevărat democratică, garantată de mijloace publice de comunicare ar cunoaşte cu siguranţă permanente „conflicte de jurisdicţie"[162], cum ar fi dacă starea vremii ar trebui controlată local, definită teritorial, sau bazată pe identităţi relativ omogene etnic, cultural, economic sau politic. S-ar purta discuţii nesfîrşite despre pornografie, despre măsura în care programele „pentru adulţi" sau „indecente" ar trebui difuzate la ore tîrzii, sau despre ce anume constituie discursul calomnios sau instigator. în ce măsură ar trebui permisă existenţa discursului de corporaţie şi a mijloacelor de comunicare finanţate de publicitate? Ar trebui supuse afişajele electronice intervenţiilor legale? Dreptul legal al cetăţenilor la replică împotriva reprezentanţilor lor din mass-media este un lucru bun? Libertatea de expresie independent de graniţele statelor naţionale ar trebui garantată prin Constituţie? Există situaţii în care libertatea de expresie îngrădeşte libertatea de expresie? Strînsoarea televiziunii slăbeşte cumva? A imagina o lume în care nu există asemenea întrebări, o lume netulburată de dezbateri despre ce se poate publica, transmite, citi, vedea sau auzi înseamnă a imagina o societate fără politică: toţi oamenii din cadrul ei ar trebui să fie morţi. în societăţile democratice, sensul şi domeniul „libertăţii presei" şi procesul de reprezentare vor fi întotdeauna discutabile, în vreme ce o societate dopată fie cu bani, fie cu autoritate politică, neimpli-

cînd nici o controversă în legătură cu libertatea de expresie şi de reprezentare, este cu siguranţă pe moarte, sau moartă.

Cît despre viitor, datoria voastră nu este să îl prevedeţi, ci să îl faceţi posibil.

Antoine de Saint-Exupery, 1939 .- ibic ▪<▪▪ Se prea poate ca SUA, Marea Britanie, Germania, Italia şi alte ţări să fie pe cale de a deveni asemenea societăţi. Poate că vorbăria economiei de piaţă despre opţiune şi libertate se va dovedi un refugiu pe lungul drum ce conduce încet dar sigur spre valea servitutii privatizate. Se poate ca prea puţini dintre noi să observe că reorganizarea actuală din mass-media va schimba progresiv şi ireversibil viitorul societăţilor noastre mai mult decît o va face toată „dereglementarea" la un loc. Poate că mulţi oponenţi ai liberalismului economic vor rămîne pe jumătate orbi. Poate că nu vor înţelege că privatizarea mijloacelor de comunicare sub controlul de stat mai strict reprezintă o chestiune mai serioasă şi mai periculoasă decît vînzarea benzinei, a liniilor aeriene, a electricităţii sau a spaţiilor de parcare, tocmai pentru că are şanse de a pătninde în inima vieţii de zi cu zi, remodelîndu-ne limbajul, orientarea spaţio-temporală, simpatiile şi pasiunile esenţiale. Se poate ca cetăţenii să nu mai investească speranţe în viaţa publică. Poate se vor amuza copios „păscînd" noua abundenţă de posturi de radio şi televiziune, ziare şi reviste comerciale, cenzurate în prealabil. Poate se vor lăsa convinşi să se privatizeze, să considere politica o bătaie de cap, să se transforme pe nesimţite şi fără proteste din cetăţeni în consumatori particulari şi mobili. Poate vor uita că mijloacele de comunicare ale oricărei societăţi se numără printre cele mai importante instituţii şi că indepen-

denţa şi curajul pe care le demonstrează sînt un dispozitiv de măsurare a stării de sănătate morală a altor organisme, de la şcoli, sindicate şi biserici pînă la parlamente, guverne şi tribunale. Se prea poate ca strigătele de „Libertatea presei!" să nu se mai audă vreodată pe străzile Londrei, Parisului, Berlinului sau New York-ului. Poate că Tom Paine, Thomas Erskine şi alţi buni prieteni ai libertăţii de comunicare vor fi încă o dată găsiţi vinovaţi şi daţi uitării - pentru totdeauna.

NOTE

[1] 77»e *Celebrated Speech ofthe Hon. T. Erskine in Support of the Liberty ofthe Press,* Edinburgh, 1793. Toate numerele paginilor din text se referă la acesta ediţie.

[2] *Kritik der offentlichen Meiming* (Berlin, 1922). Publicată în acelaşi an cu faimoasa carte a lui Walter Lippman, *Public Opinion*, lucrarea lui Tonnies a fost considerată multă vreme, cel puţin pînă la victoria nazismului, cel mai bun eseu european asupra presei şi opiniei publice. Din păcate este încă necunoscut marelui public vorbitor de engleză. Tonnies intenţiona să examineze originile şi dezvoltarea ideii de opinie publică într-un ghid, din care nu s-au publicat decît fragmente. Vezi, de exemplu, „Necker iiber die offentliche Meinung", in *Zeintiingswissenschaft,* voi. 2, nr. 6 (1927), pp. 81-2 şi studiul asupra scrierilor din secolul al XVIII-lea ale lui Wieland

și Garve în „Die offentliche Meinung in unsererKlassik", in *Archiv fur Buchgewerve und Graphik,* voi. 65, nr. 4 (1928), pp. 31-49.

[3] Vezi Gary Marker, *Publishing, Prinţing and the Origins of Intellectual Life in Russia, 1700-1800* (Princeton, NJ, 1985) și Paul-J. Guinard, *La presse espagnole de 1737 ă 1791* (Paris, 1973).

[4] Bernard Lewis, *The Emergente of Modern Turkey* (Londra, 1961), p. 51.

[5] Albert Altman, „Shimbunshi: The Early Meiji Adaptation of the Western-style Newspaper", in William G. Beasley (ed.), *Modern Japan: Aspects ofHistory, Literature andSociety* (Berkley, Cal., 1975), pp. 52, 56.

[6] Lin Yutang, *A History ofthe Presss and Public Opinion in China* (New York, 1968), p. 12.

[7] Despre defăşurarea luptei pentru libertatea presei în Marea Britanie şi SUA, vezi Jeremy Black, *The English Press in the Eighteenth Century* (Philadelphia, 1987); Leonard Levy, *Emergence of a Free Press* (New York, 1985), Bemard Bailyn şi John B. Hench (ed.), *The Press and the American Revolution* (Worcester, Mass., 1980); F. S. Siebert, *Freedom of the Press in England 1476-1776. The Rise and decline of Government Control* (Urbana, III, 1965) şi W. H. Wickwar, *The Struggle for the Freedom of the Press, 1819-1832* (Londra, 1928).

[8] Toate citatele sînt din *Areopagitica. A speech for the Liberty of Unlicenc 'dPrinting,* in E. H. Visiak (ed.), *Milton. CompletePoetry and Selected Prose* (Glasgow, 1925).

[9] Toate citatele sunt din prima ediţie, *Matthew7mdal,Reasons Against Restraining the Press* (Londra, 1704).

[10] Toate citatele sînt din Jeremy Bentham, *On the Liberty of the Press and Public Discussion* (Londra, 1820-.1).

" Toate citatele sînt din John Stuart Mill, *On Liberty,* in J. M. Robson (ed.), *Essays on Politics and Society* (Toronto & Buffalo, 1977), pp. 213-31.

Tonnies, *Kritik der offentlichen Meinung,* p. 570.

[13] Ibid., pp. 77-8.

[14] Citat în Jeremy D. Popkin, *News and Politics in the Age of Revolution* (Ithaca, NY & Londra, 1989), p. 251.

[15] Vezi remarcile sale introductive la Johann Hermann Stoever, *Historischstatistische Beschreibung der Staaten des teutschen Reichs (Hamburg,* 1785), p.xi.

[16] Joseph Klaits a elaborat o analiză sugestivă, *Printed Propaganda Under Louis XIV: Ansolute Monarchy and Public Opinion* (Princeton, NJ, 1976).

[17] Vezi Raymond Birn, „Maleherbes and the Caii for a Free Press" in Robert Darnton şi Daniel Roche (ed.), *Revolution in Prinţ. The Press in France* (Berkley, Cal., Los Angeles & Londra, 1989), pp. 50-66.

[18] Cf. diversele rapoarte ale lui Jurgen Habermas, *Structurwandel der Offentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der burgerlichen Gesellschaft* (Neuwied, 1962) şi John Keane, *Public Life and Late Capitalism* (Cambridge & New York, 1984), capitolele 2 şi 7. Alte abordări ale dezvoltării sferelor publice mo derne includ: Lucien Holscher, „Offentlichkeit", in Otto Brunner, Werner Conze şi Reinhart Koselleck (ed.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zurpolitisch-sozialen Sprache in Deutschland* (Stuttgart, 1978), voi. 4, pp. 413-67; Gunter Lottes, *Politische Aufklărung und plebejisches Publikum: zur Theorie und Praxis des englischen Radikalismus im spăten 18. Jahrhundert* (Munchen, 1979); James J. Sheehan, „Wie burgerlich war der . deutsche Liberalismus?", curs litografiat, Bielefeld, 1987; J. A. W. Gunn, *Beyond Liberty and Property* (Kingston, Ont, 1983), capitolul 7; Keith Michael Baker, „Politics and Public Opinion under the Old Regime: Some Reflections", in Jack R. Censer şi Jeremy D. Popkin (ed.), *Press and Politics in Pre-Revolutionary France* (Berkley, Cal., 1987), pp. 204-46 şi Raymond Williams, *The Long Revolution* (Londra, 1961), pp. 156-213.

[19] Vezi eseul meu, „Despotism and Democracy", in John Keane (ed.), *Civil Society and the State. New European Perspectives* (Londra şi New York, 1988), pp.35-71.

[20] Vezi J. G. A. Pocock, *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition* (Princeton, NJ, 1975) şi Joyce Appleby, „Republicanism in Old and New Contexts", *William and Mary Quarterly,* seria a treia, 43 (1986), pp. 20-34.

[21] Russell Hanson, „«Commons» and «Commonwealth» at the American Founding: Democratic Republicanism as the New American Hybrid", in Terence Ball şi J. G. A. Pocock (ed.), *Con ceptual Change and the Constitution* (Kansas, 1988).

[22] Opinia Whigh că s-a produs „o trecere de la controlul oficial" al presei „la cel popular" în epoca modernă este evidentă în Stephen Koss, *The Rise andFall of the Political Press in Britain* (Londra, 1990).

[23] Vezi Otto Dann (ed.), *Lesegesellschaften und burgerlichc Emanzipation* (Munchen, 1981) şi Francois Furet, *Penser la Revo-*

lution francaise (Paris,1978), care subliniază importanţa tezei lui Augustin Cochin că societatea este o grădină pentru ideile revoluţionare şi pentru formele de viaţă democratice.

[24] Bruno Delmas şi Henri-Jean Martin, *Histoire etpouvoirs del'ecrit* (Paris, 1988).

[25] Vezi Jack R. Censer şi Jeremy D. Popkin, „Historians and the Press", in Censer şi Popkin, *Press and the Politics in Pre-Revolutionary France,* pp. 18-20. Despre creşterea spectaculoasă a lecturii ziarelor în statele germane în secolul al XVIIl-lea, vezi Martin Welke, „Die Legende vom «unpolitischen Deutschen» Zeitungslesen im 18. Jahrhundert als Spiegel des politisclien Interesses", in *Jahrbuch der Wittheitzu Bremen,* 25 (1981), p. 183.

[26] Rolf Engelsing.Der *Biirger alsLeser* (Stuttgart, 1974) şi Otto Groth, *Die Zeitung* (Mannheim, 1928), voi. 1, p. 22.

[27] Jonathan Swift, *A Tale of a Tub,* (Londra, 1704); Edmund Burke, *„Protestant Dissenters",* in *The Speeches of the Right Honourable Edmund Burke,* voi. 1 (Londra, 1816), p. 157; Thomas Jefferson, „Notes on the State of Virginia, Query XVII", in *The Complete Jefferson* (Freeport, NY, 1969), p. 675.

[28] Norbert Elias, „Violence and Civilization: The State Monopoly of Physical Violence and its Infringement", in John Keane (ed.), *Civil Society and the State. New European Perspectives* (Londra şi New York, 1988), pp. 177-98.

[29] Francois Mărie Arouet de Voltaire, *Trăite sur la Tolerance* (Geneva, 1763), secţiunea a 19-a.

[30] William Cobbett, *Cobbett's Potitical Register* (Londra, 11 aprilie 1807), p. 3.

[3'] Apelul controversat al lui Habermas de a retrage şi înlocui idealurile „sferei publice burgheze" i-a adus multe critici în rîndul oponenţilor săi. într-o oarecare măsură, ele erau justificate, deoarece interpretarea influentă a lucrării *Strukturwandel der Offentlichkeit* se concentrează pe *o singură* formă istorică de viaţă publică, cea a claselor de mijloc vest-europene. Astfel, alte forme plebee par versiuni perimate sau nesemnificative ale „sferei publice burgheze". în al doilea rînd, argumentaţia lui Habermas aderă prea mult la imaginea de sine

a primilor susţinători ai vieţii publice, exagerînd aşadar omogenitatea şi coerenţa internă a acesteia. în al treilea rînd, „refeudalizarea" sferei publice anunţată de Habermas se inspiră prea mult din tezele nostalgice ale lui Adomo despre industria culturii de masă. în consecinţă, *Strukturwandel der Offentlichkeit* nu analizează modurile în care eforturile despuse în secolul al XX-lea pentru a alimenta viaţa publică pot profita de noua dezvoltare a mijloacelor de comunicare. Aceste neajunsuri au produs o ambivalenţă fundamentală în argumentaţia lui Habermas: nostalgia după „sfera publică burgheză" coexistă cu un profund pesimism în ce priveşte posibilitatea dezvoltării unor noi forme de viaţă publică în cadrul societăţii civile şi a statului. Aceste aspecte sînt dezvoltate în *Public Life and Late Capitalism,* capitolele 2 şi 7 şi recunoscute şi discutate de către Habermas în „Vorwart zur Neuauflage 1990", *Strukturwandel der Offentlichkeit* (Frankfurt pe Main, 1990), pp. 11-50.

[32] H. J. Martin, *Livre, pouvoirs et societe ă Paris au XVIle siecle, 1598-1701* (Paris, 1909), voi. 1, pp. 442-3, 462-6; Daniel Roche, „Censorship and the Publishing Industry", in Robert Darnton şi Daniel Roche (ed.), *Revolution in Prinţ. The Press in France 1775-1800* (Berkley, Cal., 1989), pp. 3-26.

[13] Harold A. Innis, *The Bias of Communication* (Toronto, 1951) şi „Paper and the Printing Press", in *Empire and Communications* (Toronto şi Buffalo, 1972), pp. 141-70.

[14] Problema autocenzurii este discutată în George Orwell, „The Freedom of the Press", *Times Literary Supplement,* 3680 (15 septembrie 1972), pp. 1037-9;Gyorgy Konrâd, „Censorship in Retreat", in *Index on Censorship, 2* (1983), pp. 10-15 şi Miklos Haraszti, *The Velvet Prison. Artists Under State Socialism* (Londra, 1988).

[35] Vezi Habermas, *Strukturwandel der Offentlichkeit, ed. cit.*

[36] Jacques Necker, *Oeuvres completes,* ed. A.-L. de Stael-Holstein (Paris, 1820-1), voi. 4, pp. 47, 50-1; Tom Paine, „Liberty of the Press", in *The Life and Works of Thomas Paine,* ed. William M. Van der Weyde (New Rochelle, 1925), voi. X, pp. 287-90 şi Immanuel Kant, „Beantwortung der Frage: Was ist Aufklârung?", in *Schriften zur Anthropologie, Geschichtshilosophie, Politik und Pâdagogik* (Darmstadt, 1975), p. 55 (sublinierea mea).

[37] Jacques Peuchet, „Discours preliminaire", in *Encyclopedie methodique: Jurisprudence* (Paris, 1789), voi. 9, p. ix.

[38] Aceasta este una din temele cărţii mele, *Democracy and Civil Society* (Londra şi New York, 1988).

[39] „Letter to Edmund Randolph (31 mai 1789)", in *The Writings of James Madison,* Gaillard Hunt (ed.), voi. 5 (New York, 1904), p. 377.

[40] M. Guizot, *History ofthe Origin ofRepresentative Government in Europe* (Londra, 1861), p. 80.

[41] *Cato'sLetters, or Essays on Liberty, Civil andReligious, And other important Subjects,* ediţia a treia revăzută (Londra, 1733), voi. 1, p. 96.

[42] Suzanne Tucco- Chala, *Charles-Joseph Panckoucke et la librairie francaise* (Paris, 1977).

[43] Cazul „Gazette de France", primul ziar politic francez autorizat, este analizat de către Gilles Feyel în *La «Gazette» en province ă travers ses reimpressions, 1631-1752* (Amsterdam şi Maarssen, 1982); presiunile exercitate de piaţă asupra publicării şi vînzării de carte în enclava papală de la Avignon, neafectată de reglemen tările guvernului francez despre tipărire şi cenzură, deci operînd ca prim exportator de ediţii clandestine şi contrafăcute, sînt analizate de Rene Moulinas în *L 'Imprimerie, la librairie, et la presse ă Avignon au XVIIIe siecle* (Grenoble, 1974).

[44] Michael Schudson, „Was There Ever a Public Sphere? If So, When? Reflections on the American Case", manuscris, Catedra de Comu nicare a Universităţii California din San Diego, decembrie 1989.

[45] Zygmunt Bauman, *Legislators and Interpreters. On Modernity, Post-modernity and Intellectuals* (Cambridge, 1987).

[46] Rupert Murdoch, „Freedom in Broadcasting", prelegere ţinută la Festivalul Internaţional al Televiziunii din Edinburgh, Edinburgh, 25 august 1989, p'. 4.

[47] Ibid., p. 2.

[48] Citat în James Curran & Jean Seaton, *Power Without Responsibility. The Press and Broadcasting in Britain* (Londra şi New York, 1988), p. 124.

[49] Mark S. Fowler & Daniel L. Brenner, „A Marketplace Approach to Broadcast Regulation", *Texas Law Review,* voi. 60, nr. 207 (1982), p. 209.

[50] Ibid., pp. 242ff. O pledoarie clasică pentru alocarea spectrului cu ajutorul pieţei este cea a lui R. H. Coase, „The Federal Communi cations Commission", in *Journal of Law and Economics, 2* (1952), pp. 1-40.

[51] Vezi, de exemplu Cento Veljanovski, „Freedom in Broadcasting", in *Institute of Economic Affairs Inquiry,* 1 (februarie, 1988), p. 7.

[52] Irhiel de Sola Pool, *Technologies of Freedom* (Cambridge, Mass & Londra, 1983), capitolul 7.

[53] Leonard R. Sussman, „The Information revolution. Human ldeas and Electric Impulses", in *Encounter,* voi. 73, nr. 4 (noiembrie 1989), p. 60. Argumentaţia este dezvoltată în cartea sa, *Power, the Press and the Technology of Freedom* (New York, 1989).

[54] Fowler & Brenner, „A Marketplace Approach to Broadcast Regulation", p. 223.

[55] Vezi Max Horkheimer şi Theodor W. Adorno, *Dialektik der Aufklărung. Philosophische Fragmente* (Frankfurt, 1969), pp. 128-76 şi A. Huet et al., *Capitalisme et Industrie culturelles* (Grenoble, 1977).

[56] Nicholas Garnham, „Contribution to a Political Economy of Mass Communication", în lucrarea sa *Capitalism and Communication* (Londra, 1990), pp. 20-25.

[57] Louis Althusser, „Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes Towards an Investigation)", în lucrarea *saLenin, Philosophy and Other Essays* (New York şi Londra, 1971), pp. 127-86.

[58] Fowler şi Brenner, „A Marketplace Approach to Broadcast Regu lation", p. 210.

[59] W. J. Baumol, J. Panzar şi R. D. Willig, *Contestable Markets and the Theory of Industry Structure* (New York, 1982). Vezi de asemenea J. S. Vickers, „Strategic Competition Amongst the Few - Some recent Developments in Oligopoly Theory", *Oxford Review of Economic Policy,* voi. 1, nr. 3 (1985), pp. 39-62 şi Robert Britt

Horwitz, *The Irony of Regulatory Reform: The Deregulation oj American Telecommunications* (New York, 1989).

[60] O bandă desenată apărută în cotidianul comunist est-german „Neues Deutschland" arată cum un buldozer cu roata din faţă o rolă de tipar uriaşă avînd numele celormai mari patru editori vest-germani se apropie de o bărcuţă din hîrtie dintr-o baltă, pe care scrie „Ost". Se spune: „Vă arătăm noi ce înseamnă libertatea presei". Scenariul acesta a fost jucat în Ungaria la începutul lui 1990, cînd mamutul publicistic vest-german Axei Springer Verlag AG a profitat de un artificiu legal pentru a prelua patru ziare ungureşti fără a plăti un pfening. în absenţa legislaţiei ungare în legătură cu proprietăţile statului, corporaţia s-a asigurat că are acordul conducerii pentru a schimba proprietarii. Jozsef Bayer, directorul economic al companiei Springer la Budapesta, a anunţat preluarea astfel: „Ungaria se află într-un vid legislativ. Dar în ce priveşte afacerile, nu există nici un vid de putere". Asemenea tendinţe nu se reduc la publicistică, în întreaga regiune, multe mijloace de comunicare ce au avut legături cu fostul regim sînt acum privite cu neîncredere. Capitalul local pentru modernizarea infrastructurii comunicaţiilor este ca şi inexistent. Criza de hîrtie de ziar, echipamente de tipărire şi calculatoare este la ordinea zilei. Tradiţia jurnalismului inovator şi independent nu este promovată. Mulţi angajaţi din mass-media nu sunt familiarizaţi decît cu arta de a fabrica propagandă. Retragerea subvenţiilor de stat a dus la prăbuşirea multor publicaţii locale de specialitate şi formarea unui vid în mass-media. Capitalismul sălbatic înfloreşte în aceste condiţii. Capitalul occidental funcţionează ca „un personaj dintr-un basm; cu ajutorul unui fluier fermecat a gonit toţi şobolanii dintr-un oraş, încurajînd editorii, realizatorii şi producătorii de programe să danseze după cum le cîntă interesele financiare" (Vladimir Bystrov, vice-preşedinte al Syndikât Novinâru, într-un interviu, Praga, 20 octombrie 1990).

[61] Giuseppe Rao, „The Italian Mass Media and the Role of the Judicial System", manuscris, Institutul Universitar European şi Universitâ degli Studi di Firenze, Facoltâ di Giurispridenza, iunie 1990.

[62] J. W. Freiberg, *The French Press. CJass, State, andIdeology* (New York, 1981).

[63] James Curran, „The Press in the Age of Conglomerates", in Curran & Seaton, *Power Without Responsibility*, capitolul 7.

[M] J. M. Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money* (Londra şi New York, 1960), p. 161.

[65] Următoarele detalii sunt extrase dintr-un seminar ţinut de Alain Briole la Trinity College, Dublin, Irlanda, 26 iunie 1990.

[66] Edward L. Palmer, *Television and America s Children: A Crisis of Neglect* (New York, 1988) şi Tom Engelhardt, „The Shortcake Strategy", in Todd Gitlin (ed.), *Watching Television* (New York, 1986), pp. 68-110.

[67] Exemplul cu cărarea este expus de Friedrich Hayek în „Scientism and the Study of Society", în lucrarea sa *The Counter-Revolution of Science* (Glencoe, III., 1952), capitolul 4.

[68] *Broadcasting in the 90s: Competition, Choice and Quality. The Government s Plans for Broadcasting Legislation* (Londra, 1988), 5

[69] De Sola Pool, *Technologies ofFreedom*, pp. 142-3.

[70] *The Late Show*, BBC (20 noiembrie 1989).

[71] *Report of the Committee on Financing the BBC* (Londra, 1986); *Decisions of the Federal Constituţional Court,* voi. 73, pp. 118 şi 155ff.

[72] Vezi Warren Freedman, *Freedom of Speech on Private Property* (Westport, Conn., 1988) şi Herbert Schiller, *Culturelnc.* (NewYork, 1990).

[73] Ben H. Bagdikian, „The Lord of the Global Village", *TheNation* (12 iunie 1989), pp. 805-20.

[74] Schiller, *Culture Inc.,p.* 45; cf. Wolfgang Fritz Haug, *Critique of Commodity Aesthetics* (Cambridge, 1986), care încearcă să „derive fenomenele esteticii bunurilor de larg consum din fundamentele lor economice" (p. 8) şi care conchide că publicitatea este un truc al capitalismului ce se bazează pe încredere; „servind oamenii pentru a le asigura sevitutea (faţă de capital), aceasta aduce la supra->. faţă un torent nesfirşit de dorinţe ... nu poate oferi decît o satisfacţie iluzorie ce nu potoleşte, ci aţîţă foamea" (p. 56).

[75] Christopher Lasch, *The Culture ofNarcissism* (New York, 1978), p. 72; cf. argumentaţiei lui Dallas Smythe că funcţia esenţială a

mijloacelor de comunicare nu este să vîndă consumatorilor pachete de ideologie, ci să producă şi să vîndă public agenţilor publicitari, in „Communication: Blind Spot of Western Marxism", *Canadian Journal of Political and Social Theory*, voi. 1, nr. 3 (1977), pp. 3-21.

[76] Fred Hirsch, *Social Limits togrowth* (Londra, 1976).

[77] Vezi Michael Schudson,/*c/ve/?/s/>7,g. *The Uneasy Persuasion* (New York, 1984) şi William Leiss, Stephen Kline & Sut Jhally, *Social Communication in Advertising: Persons, Products and Images of Well-being* (Toronto, 1986), mai ales partea a treia.

[78] Vezi Margaret Scammell, „Political Advertising and the Broadcasting Revolution", *The Political Quarterly*, voi. 61, nr. 2 (aprilie-iunie 1990), pp. 200-13 şi Kathleen Jamieson, „The Evolution of Political Advertising in America", în L. L. Kaid et al. *(ed.),New Perspectives on Political Advertising* (Champaign, III., 1986).

[79] Leiss et al., *Social Communication in Advertising*, p. 247.

[80] Acest sens revizuit al conceptului de ideologie este elaborat în lucrarea mea, *Demdcracy and Civil Society*, pp. 213-45.

[81] Sue Curry Jansen, *Censorship: The Knot That Binds Power and Knowledge* (New York şi Oxford, 1988), şi „Market Censorship and New Information technologies", lucrare prezentată la Politeh nica din Londra, 26 noiembrie 1988.

[82] Citat de William Jerdan în *Men I Have Known* (Londra, 1866), p. 413.

[83] Claude Bellanger et al., *Histoire generale de la presse francaise* (Paris, 1976), mai ales pp. 166, 173.

[84] Vezi Friedrich Meinecke, *Machiavellism: The Doctrine ofRaison d'Etat and its Place in Modern History* (New Haven, 1957).

[85] Bernard Porter, *Plots and Paranoia: A History of Political Espionage in Britainl790-1988* (Londra, 1989); cf. GaryT. Marx, *Undercover., Police Surveillance in America* (Berkley, Cal., 1988).

[86] Jeffrey C. Alexander, *Watergate and the Discourse of Civil Society* (în curs de apariţie).

[87] John Dyson, *Sink the R! An Enquiy into the „ Greenpeace Affair "* (Londra, 1986).

[88] Melchor Miralles şi Ricardo Argues, *Amedo: El Estado Contra ETA* (Barcelona, 1989).

[89] TheodorDraper, „Reagan's Junta", *The New YorkReview ofBooks* (29 ianuarie 1987), pp. 5-14.

[90] Norberto Bobbio, „Democracy and the Invisible Power", în *The Future of Democracy* (Cambridge, 1987), pp. 79-97 şi interviul său, „Nessuno puo piu tăcere", // *Manifesto* (2 noiembrie 1990), D 7

[91] Immanuel Kant, „Ober ein vermeintes Recht, aus Menschenliebe zu liigen", in *Kant's Gesammelte Schriften*, voi. 8 (Berlin, 1912), pp. 423-30, o replică adresată lui Benjamin Constant, „Des reactions politiques" (1797), *inEcrits et discours politiques*, ed. O. Pozzo di Borgo (Paris, 1964), pp. 21-85.

[92] în contextul american această tendinţă este analizată de George C. Edwards III, *The Public Presidency. The Pur suit of Popular Support* (New York, 1983) şi Michael Grossman & Martha Kumar, *Portraying the President: The White House and the Media* (Baltimore, 1981).

[93] Vezi Daniel Ellsberg, „The Quagmire Myth and the Stalemate Machine", .PwMc *Policy* (spring, 1971), pp. 262-3 şi Ralph Stavins et al., *Washington Plans an Aggressive War* (New York, 1971), pp. 185-7.

[94] Laurence Hanson, *Government and the Press 1695-1763* (Londra, 1936), capitolul 4.

[95] Larry J. Sabato, *TheRise of Political Consultants* (New York, 1981).

[96] Edward S. Herman şi Gerry O'Sullivan, *The 'Terrorism ' Industry: The Experts and Institutions that Shape Our Vtew of Tenori* (New York, 1990).

[97] Citat de John Tusa, directorul comercial al BBC' World Service în articolul său „Marketing Politics on TV", *The Independent* (17 mai 1989), p. 21; cf. J. Heritage, „Analysing News Intervicws: Aspects of the Production of Talk for an Overhearing Audiencc".

in T. van Dijk (ed.), *Handbook of Discourse Analysis* (Londra, 1983).

[98] P. Schmitter şi G. Lehmbruch (ed.), *Trends Towards Corporatist Intermediation* (Londra, 1979); Claus Offe, *Disorganized Capitalism. Contemporary Transformations of Work andPolitics*, ed. John Keane (Cambridge, 1985), capitolul 8 şi T. Modeen şi A. Rosas (ed.), *Indirect Public Administration in Fourteen Countries* (Abo, 1988).

[99] Distincţia între procedurile macro-/mezo- şi cele microcorporatiste este analizată de A. Cawson (ed.), *Organised Interests andthe State: Studies in Meso-Corporatism* (Londra, 1985); G. Lehmbruch şi P. Schmitter *(ed.),Patterns of Corporatist Policy Making* (Londra, 1982) şi W. Streeck şi P. Schmitter (ed.), *Private Interest Government* (Londra, 1985).

[100] Patrick Birkinshaw et al., *Government bv Moonlight. The Hybrid Parts ofthe State* (Londra, 1990).

[101] A. V. Dicey, *Introduction to the Study ofthe Law ofthe Constitution* (Londra, 1885).

[102] Vezi David Caute, *The Espionage ofthe Saint. Two Essays on Silence and the State* (Londra, 1986), pp. 99-212.

[103] Vezi relatarea lui Robert Harris, *Gotcha! The Media, the Government and the Falkland Crisis* (Londra, 1983).

[104] „Thatcher Urges the Press to Help 'Starve' Terrorists", *New York Times* (16 iulie 1985), p.A3. Legea prevenirii terorismului include prevederi ce obligă cetăţenii să raporteze autorităţilor orice contact cu membri IRA sau ai Frontului Naţional de Eliberare irlandez şi să ofere informaţii ce ar putea folosi guvernului în lupta împotriva acestora. Nerespectarea prevederilor poate duce la acţiune penală. Guvernele Thatcher considerau că prevederea include interviurile, ceea ce le-a făcut mai dificile şi mai periculoase pentru reporteri şi pentru organizaţiile interzise prin lege.

[105] Opiniile guvernelor Thatcher erau tipice. într-o scrisoare din 26 mai 1989 adresată grupului britanic de iniţiativă pentru reformă constituţională radicală Carta 88, la a cărei redactare am participat şi eu, primul-ministru Thatcher şi-a rezumat opiniile ferme despre starea curentă a libertăţilor civile şi politice din ţara sa: „Guvernul

consideră că hotărîrile constituţionale actuale continuă să ne servească şi că cetăţeanul acestei ţări se bucură de gradul cel mai înalt de libertate compatibilă cu drepturile celorlalţi şi cu interesele vitale ale statului. Guvernul nu poate lua în considerare nici o formă constituţională care nu este întrutotul înţeleasă şi sprijinită de către Parlament şi de către majoritatea cetăţenilor. Mai mult, guvernul nu consideră că o constituţie scrisă garantează în sine ceva: totul depinde de interpretarea şi aplicarea garanţiilor constituţionale, scrise sau nescrise, în viaţa de zi cu zi. Cîteva dintre cele mai tiranice state din lume au constituţii scrise. Cu respect, Margaret Thatcher".

[106] Vezi Pierre Rosanvallon, „Malaise dans la representation", in Francois Furet et al., *La Republique du Centre* (Paris, 1988).

[107] Interviu cu Jonathan Powell, şef de programe, BBC1, Londra (2 noiembrie 1989).

[108] Cele mai elaborate pledoarii pentru modelul public sunt: Paddy Scannell, „Public Service Broadcasting: History of a Conceot", in A. Goodwin şi G. Whannel (ed.), *Understanding Television* (Londra, 1989); Paddy Scannell, „Public Service Broadcasting and Modern Public Life", *Media, Culture and Society*, 11 (1989), pp. 135-66 şi Paddy Scannell şi David Cardiff, *A Social History of British Broadcasting*, \o\. 1 (Oxford, 1990).

[109] Pierre Rosanvallon, „The Decline of Social Visibility", in Keane, *Civil Society and the State. New European Perspectives*, pp. 199-220 şi lucrarea mea, *Democracy and Civil Society.*

[110] Cea mai bună discuţie recentă despre ambiguitatea semantica u termenului „calitate" este Geoff Mulgan, „Television's Holy (iruil Seven Types of Quality", in Geoff Mulgan (ed.), *The Question of Quality* (Londra, 1990), pp. 4-32. Despre îndelungata „democraţi zare" a sensului din secolul al XVIII-lea al termenului „< IIIM.M. ca atribut al vieţii civilizate, vezi Kenneth Cmiol, *Dmmrtttlv Eloquence. The Fight over Popular Speech in NlnttMltth-Ctnlm \ America* (New York, 1990).

[111] Vezi James Carey, *Communication as CultUH! K»May»* »« *M*IU{ and Society* (Londra, 1989).

[112] Ibid., p. 4; cf. remarcilor practic identice alo lui Ruborki (Jilivilll, directorul Departamentului programe pentru FlninveNt: „irealiM

IM

mea este să dau oamenilor ceea ce vor, nu ceea ce îi face mai buni. Televiziunea nu conturează vremurile. Ea le urmează. Sau cel puţin le oglindeşte", vezi „The Guardian" (20 martie 1989), p. 25.

[113] Paddy Scannell, „Music for the Multitude? The Dilemmas of the BBC's Music Policy, 1923-1946, *Media, Culture and Society,* 3 (1982), pp. 243-60. Declinul tradiţiei paternaliste în radioul britanic este bine analizat şi de Richard Barbrook, „Melodies or Rhythms?: The Competition for the Greater London FM Radio Licence", *Popular Music,* voi. 9, nr. 2 (1990), pp. 203-19.

[1]"" Comparaţi schiţele existente în Graham Murdock şi Peter Golding, „Information Poverty and Political Inequality: Citizenship in the Age of Privatized Communications", *Journal of Communication,* voi. 39, nr. 3 (vara 1989), pp. 180-95 şi Jeffrey B. Abramson et al., *The Electronic Commonwealth. The Impact of New Media Technologies on Democratic Politics* (New York, 1988).

[115] Vezi William W. van Alstyne, *Interpretations of the First Amendment* (Durham, NC, 1984) şi Ronald K. L. Collins şi David M. Skover (ed.), „The FirstAmendment in an Age of Paratroopers", *Texas Law Review,* 68 (mai 1990), pp. 1087-193.

[116] *Schenck împotriva Statului,* 249 US 47, 52 (1919).

[117] *Dennis împotriva Statului,* 341 US 494, 510 (1951).

[118] Vezi Jerome A. Barron, *Public Rights and the Private Press* (Toronto, 1981) şi *Freedom of the Press for Whom? The Right of Access to Mass Media* (New York, 1973).

"[9] *Greater Boston Television Co. împotriva FCC,* 444 F. 2d. 841 (DC Cir. 1970)403 US 923 (1971), p. 851; D. Welborn et al., *Implementation and Effects of the Government in the Sunshine Act,* raport preliminar pentru Conferinţa Administrativă a SUA (Washington, DC, 1984) şi Ian Harden şi Norman Lewis, *The Noble Lie. The British Constitution and the Rule of Law* (Londra, 1986), mai ales capitolele 8-10.

[120] Vezi James Cornford, „Official Secrecy and Freedom of Information", in Richard Holme şi Michael Elliott (ed.), *1688-1988. Time for a New Constitution* (Basingstoke şi Londra, 1988), pp. 143-66 şi remarcabilul studiu al lui Patrick Birkinshaw, *Freedom of Information. The Law, the Practice and the Ideal* (Londra, 1988).

[121]Comparaţi interpretarea constituţionalistă (neokantiană) a lui Ralf Dahrendorf, „Citizenship and the Modern Social Conflict" în Holme şi Elliott, *1688-1988. Time far a New Constitution,* pp. 112-25 şi interviul meu, „Decade of the Citizen", „The Guardian" (1 august 1990); lucrarea mea, *Democracy and Civil Society* şi Morten Ougaard, „The Internationalisation of Civil Society", Centrul pentru Udviklingsforskning (Copenhaga, iunie 1990). Remarci stimulative despre posibilitatea unei sfere publice internaţionale se află şi în Nicholas Garnham, „The Media and the Public Sphere. Part 2", lucrare prezentată în cadrul conferinţei „Habermas şi sfera publică", Universitatea Carolina de Nord din Chapel Hill (8-10 septembrie 1989) şi Daniel C. Hallin şi Paulo Mancini, „Summits and the Constitution of an International Public Sphere: The Reagan-Gorbachev Meetings asTelevised Media Events", lucrare nepubli cată, Universitatea California, San Diego şi Universitâ degli Studi di Perugia (septembrie 1990).

[122] Timothy Garton Ash, „The Revolution of the Magic Lantern",
New YorkRevowe ofBooks, 18 ianuarie 1990, pp. 44-5.

[123] John Keane, „The Politics of Retreat", *The Political Quarterly,*
voi. 61, nr. 3 (iulie-septembrie 1990), pp. 340-52.

[124] Stanely Baran şi Roger Wallis, *The Known World ofBroadcast*
News. International News and the Electronic Media (Londra, 1990).

[125] Un exemplu bun îl constituie Neal Ascherson, *Games with Shadows*
(Londra, 1988); vezi şi Duncan Campbell, „Paradoxes of Secrecy", *Index on Censorship,* voi. 17, nr. 8 (septembrie 1988), pp. 16-19 şi schiţa făcută de mine a declinului în secolul al XX-lea al „jurnalis mului politic de companie", in „Sovjetska svoboda?", *Vestnik,* voi. 8, nr. 2 (1987), pp. 7-8.

[126] Vezi David Beetham, „The Future of the Nation State", in Gregor
McLennan, David Held şi Stuart Hali (ed.), *The Idea of the Modern State* (Milton Keynes, 1984), lucrarea mea, *Democracy and Civil Society* şi remarcile introductive la John Keane (ed.), *Civil Society and the State. New European Perspectives.*

[127] Vezi K. Kaiser, „Transnaţional Relations as aThreat to the Demo
cratic Process", in R. O. Keohane şi J. S. Nye (ed.), *Transnaţional*

Relations and World Politics (Cambridge, Mas., 1972), David Held,

„Sovereignty, NationalPolitics andthe Global System" *mPolitical Theory and the Modern State* (Cambridge, 1989), pp. 214-42 şi Margaret Blunden, „Collaboration and Competition in European Weapons Procurement: The Issue of Democratic Accountability", *DefenseAnalysis*, voi. 5, nr. 4 (1990), pp. 291-304.

[128] „The Central Executive Committee Discusses the Decree on the Press", *Delo Naroda*, 200 (18 noiembrie 1917), p. 2, citat în James Bunyan şi H. H. Fisher, *The Bohhevik Revolution, 1917-1918. Documents and Materials* (Stanford, 1934), p. 221.

[129] Vezi lucrarea mea, *Democracy and Civil Society*, eseul al doilea, şi Alberto Melucci, *Nomads ofthe Present. Social Movements and the Individual Needs*, ed. John Keane şi Paul Mier (Londra, 1989). Despre succesele remarcabile ale mijloacelor de comunicare inde pendente pretutindeni în Europa, vezi H. Gordon *Skillmg, Samizdat and an Independent Society in Central and Eastern Europe* (Oxford, 1989).

[130] Cf. Milan Kundera, *The Book of Laughter and Forgetting* (Harmondsworth, 1983): „Masacrul sîngeros din Bangladesh acoperi rapid amintirea invaziei ruseşti în Cehoslovacia, asasinarea lui Allende înecă gemetele din Bagladesh, războiul din deşertul Sinai înlocui în memoria oamenilor moartea lui Allende ... şi aşa mai departe, pînă cînd toţi dau totul uitării. Pe vremea cînd istoria se mişca încă încet, evenimentele erau puţine, la mare depărtare unele de altele şi uşor de încredinţat memoriei... Astăzi istoria se mişcă cu o viteză ameţitoare" (pp. 7-8).

[131] Simone Weil, *The Needfor Roots. Prelude to a Declaration of Duties Towards Mankind* (Londra, 1952).

[132] Vezi observaţiile lui Leonard Levy, *Emergence of a Free Press* (New York şi Oxford, 1987), pp. viii-xix, şi concluzia lui Zechariah Chafee jr *{Free Speech in the United States* [Cambridge, Mass., 1942], p. 21) că intenţia principală a celor care au redactat şi corectat Primul Amendament era să „elimine legea comună a calomniei şi să impună noi tipuri de acuzare pentru critica la adresa guvernului, fără incitare la încălcarea legii, lucru imposibil în SUA".

[133] August Ludwig von Schlozer, *Stats-Anzeigen*, voi. 8, nr. 31 (1785), p. 292, citat în Franz Schneider, *Pressefreiheit und politische Offentlichkeit* (Neuwied, 1966),p. 156.

[134] Elias, „Violence and Civilization", in Keane, *Civil Society and the State*, pp. 177-98.

[135] Vezi obervaţiile critice la adresa teoriei lui Cari Schmitt despre suveranitate în lucrarea mea, *Democracy and Civil Society*, eseul al cincilea.

[136] Alee Nove, *The Economics ofFeasible Socialism* (Londra, 1983).

[137] Karl Polanyi, *The Origins ofOur Time* (Londra, 1945).

[138] Vezi Nicholas Garnham, „European Communications Policy" (CCIS, Londra, octombrie 1988)

[139] Vezi Freiberg, *The French Press. Class, State, and Ideology*, capitolul 3.

[140] Juan Luis Cebrian, *The Press and Main Street: 'El Pais' - Journalism in democratic Spain* (An Arbor, 1990) şi Umberto Eco şi A. J. Grieco, „Independent Radio in Italy: Cultural and Ideological Diversification", *Cultures*, voi. 5, nr. 1 (1987), pp. 1-12.

[141] William M. Brinton, *Publishing in a Global Village: A Role for the Small Press* (San Francisco, 1987).

[142] Ian Miles, *Information Technology and Information Society: Optionsfor the Future* (Brighton, 1988).

[143] G. J. Mulgan, *Rethinking Freedom in the Age of Digital Networks* (CCIS, Londra, octombrie 1988); John Chesterman şiAndy Lipman, *The Electronic Pirates* (Londra, 1988).

[144] *RedLion Broadcasting împotriva FCC,* 395 US 367,23 L. ed. 2d. 371, 89 8, Ct. 1794(1969).

[145] Freiberg, *The French Press. Class, State, and Ideology*, p. 14.

[146] Această temă este dezvoltată în lucrările mele *Public Life and Late Capitalism* şi *Democracy and Civil Society.*

[147] Hans Kelsen, *Vom Wesen und Wert der Demokratie* (Tiibingen, 1981 [1929], pp. 98-104 şi articolul său „Foundations of Demo cracy", *Ethics*, voi. 66 (octombrie 1955), pp. 1-101.

[148] Ulrich Beck, *Risikogesellschaft - Aufden Weg in eine andere Moderne* (Frankfurt, 1986) şi de acelaşi autor, *Gegengifte - Die organisierte Unverantwortlichkeit* (Frankfurt, 1989).

[149] James Madison, „Letter to W. T. Barry (4 august 1822)", în *The Writings of James Madison,* voi. 9, p. 103.

[150] Vezi Nancy Pfund şi Laura Hofstadter, „Biomedical Innovation and the Press", *Journal of Communication,* voi. 31, nr. 2 (1981), pp. 138-54; David B. Sachsman et al., „hnproving Press Coverage of Environmental Risk", *Industrial Crisis Quarterly,* voi. 2, nr. 3-4 (1989), pp. 283-96 şi Eleanor Singer şi Phyllis Endreny, „Reporting Hazards: Their Benefits and Costs", *Journal of Communi cation,* voi. 37, nr. 3 (vara 1987), pp. 10-26.

[151] Ian Stewart, *Does GodPlayDice?* (Harmondsworth, 1990). Despre răsturnarea multor idei fixe despre coerenţă şi stabilitate în dome niul fizicii radiaţiilor, vezi observaţiile introductive în F. T. Arecchi şi R. G. Harrison *(ed.),Instabilities andChaos in Quantum Optics* (Londra, Paris, Tokyo, 1988) şi Tito Arecchi, „Chaos and Complexity", *Liber,* voi. 1 (octombrie 1989), pp. 16-17.

[152] Comparaţi observaţiile introductive ale lui Dorothy Nelkin, în Dorothy Nelkin (ed.), *The Language of Risk* (Beverl Hills, 1985), p. 21: „Alegerea limbajului, reflectare a valorilor, reprezintă şi o alegere strategică, deoarece limbajul este purtător de implicaţii în legătură cu formularea strategiilor. De exemplu, dacă problemele cu risc sînt definite în termeni de lipsă de dovezi tehnice, înseamnă că „evaluarea riscurilor", cu toate conotaţiile sale de obiectivitate şi neutralitate, reprezintă abordarea corectă şi reglementarea face obiectul expertizei. Dacă problemele sînt definite în contextul social sau moral al responsabilităţii sau al dreptăţii, se cere o abordare mai diplomatică a strategiilor publice. Astfel, discursul schiţează agenda strategiilor".

[153] J. C. Davies et al. (ed.), *Risk Communication* (Washington, DC, 1987) şi Vince Covello et al., „Risk Communication: A Review of the Literature", *RiskAbstarcts,* voi. 3 (1986), pp. 171-82.

[154] Larry Rohter, „A Supermarket of Scripts, in Paperback", „New York Times" (4 septembrie 1990), pp. Bl, B5.

[155] Jean Baudrillard, *L'Autre par lui-Meme* (Paris, 1987). Teme asemănătoare sînt abordate şi în lucrarea *saAmerique* (Paris, 1986) şi *The Evil Demon oflmages* (Sydney, 1988).

[156] *Houchins împotriva KQED, Inc.,* 438 US 1 (1978).

[157] *Cox Broadcasting Corp. împotriva Cohn,* 420 US 469 (1975). Despre Nixon împotriva Warna Communication, Inc., 435 US 589, 608-9 (1978), se spune că a implicat „dreptul de acces ale presei". Vezi şi Larry Gross et al. (ed.), *Image Ethics : The Moral Rights of Subjects in Photographs, Film and Television* (New York, 1988).

[158] Citat din discursul său la Royal Television Society, „Free market Fairy Tales and the Pursuit of Quality Television" (Londra, 4 aprilie 1990).

[159] George Steiner, „After the Book", în lucrarea sa *On Difficulty and Other Essays* (Oxford, 1980), pp. 186-203.

[160] Jason Epstein, „The Decline and Rise of Publishing", „The New York Review of Books" (1 martie 1990), pp. 8-12.

[161] Ronald Dworkin, „Devaluing Liberty", *Index on Censorship,* voi. 17, nr. 8 (septembrie 1988), pp. 7-8.

[162] Despre conflictele de jurisdicţie, vezi Robert A Dahl, *Dilemmas of Pluralist Democracy: Autonomy vs. Control* (New Haven şi Londra, 1982), p. 85.

TABLA DE MATERII

Studiu introductiv **5**

Prefaţă **17**

Libertatea presei 21
Filosofia libertăţii presei 27
Despotismul 35
Reevaluarea clasicilor 45

Dereglementarea 55

Eşecurile pieţei 64

Laviathanul democratic **85**

Mijloacele publice de comunicare 101
Guvernarea la lumina zilei 109
Reevaluarea suveranităţii 115
Piaţa şi societatea civilă 125

Democraţia, riscuri şi neplăceri 137
Riscuri şi neplăceri 144
Furtunile informaţionale 150

Note 161